

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ ПЕТРА
ВАСИЛЕНКА

Кафедра культурних універсалій

Культура ХХІ століття : єдність крізь різноманіття

Міжнародна колективна монографія

Харків 2017

УДК 316.73

ББК 71

Рецензенти:

Землянська О.В.

д-р псих. наук, професор
(Харківський національний
технічний університет сільського
господарства ім. П. Василенко)

Шемаєва Г.В.

д-р із соціальних комунікацій,
проф. (Харківська державна
академія культури)

Культура XXI століття: єдність крізь різноманіття:
колективна монографія [за наук. ред. В.О. Ільганаєвої; автори:
Булекбаєв С.Б., Мазоренко М.О., Кухаренко А.Л. та ін.]. – Харків:
ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017 – 153 с.

ISBN 987-617-619-208-4

©Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка
© Булекбаєв С.Б., Мазоренко М.О., Кухаренко А.Л.,
Грабар Н.Г., Ємельянова Є.С., Марційчук Ю.І.

Зміст

	Стор.
Передмова	4-6
<i>Булекбаев С. Б.</i> Современные проблемы методологии В познании общественных процессов	7-27
<i>Мазоренко М.О.</i> Медіа як засіб культурної ідентифікації людини	25-45
<i>Кухаренко А.Л.</i> Гармонізація загальнолюдських і національних цінностей в інформаційно-комунікаційному просторі	46-75
<i>Грабар Н.Г.</i> Становлення комунікаційної єдності культури як основа діалогічного спілкування	76-103
<i>Ємельянова Є.С.</i> Культура професійного спілкування суспільства знань у термінологічному вимірі	104-131
<i>Марційчук Ю.І.</i> Візуальна культура та представлення знань в освіті	132-152

Передмова

Культурний простір суспільства початку ХХІст. вражає своїм всеохоплюючим впливом інформації та знань, що стали доступними завдяки медіатизації. Це стало можливим в умовах тотального проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у структури суспільного життя та встановлення глобальної мережі зв'язків між людьми на всій планеті. Це стало також відзнакою нового стану культури. Від цього часу всі відмінності цивілізаційних пластів, що характеризували попередні етапи розвитку національно-етнічних культур, особливості відображення всесвіту, правила та норми поведінки, цінності, що визначали стосунки між людьми в межах локально-культурних співтовариств та ін., набули значення гуманістичного потенціалу для подальшого розвитку суспільства, що стало глобальним. Процес глобалізації соціально-культурного простору суспільства має давні коріння, але визначився у своєму інтегральному вигляді, лише тоді, коли глобальні комунікаційні системи замкнули суспільство у єдиному колі єдиної людської цивілізації.

Культура як засіб встановлення зв'язків між людьми, культура ставлення до Природи, культура як діяльність створення умов життя людини, культура, що сама по собі стає інтегральною и такому вигляді спрямовується за межі дійсності,- не може будуватися на розбіжностях, протиріччях, претензіях до будь яких форм, як що вони не загрожують інтегральності життєвого простору сучасної людини. Таке розуміння культури потребує виникнення нового погляду на зміни, синтез знання про Людину, Всесвіт, Суспільство. Пошуки сучасної парадигми гуманітарних наук не можуть бути обмеженими лише своїм звичним об'єктом, а встановлювати залежності його існування з іншими, що входять до систем інакшого порядку. Тобто мова йде про універсальні закони та закономірності існування об'єктів Універсуму. Це також стосується феноменів матеріальної та духовної культури, їх єдності в полі універсальних законів.

Будь які визначення культури, що існують в науці, не мають перспектив наближення до істинного її розуміння, якщо не

відбивають її універсального значення культури як сукупності універсальїй буття. Мозаїчність культурного простору сучасного суспільства є досить прозорою і може вражати нескінченими образами, зразками досягнень діяльності, зокрема в соціальній організації життя, науці, мистецтві, літературі, освіті, охороні здоров'я. Стали доступними різні презентації життя країн світу, подій у будь яких куточках світу, процесів, що характеризують політичні, економічні, релігійні, побутові та інші відносини. Однак всі вони так чи інакше мають одні коріння і визначаються цінностями життя людей, що надають перспективу їх існуванню. Звідси виникають міркування про засоби подолання кризових проявів в культурному просторі глобального суспільства, пропозиції щодо урегулювання протиріч, що виникають у ході вирішення питань досягнення рівноважного стану функціонування суспільства у вигляді нової цивілізаційної системи культура якої є штучним загально людським простором життя, об'єднуючим розмаїття проявів індивідуальних або групових ментально-творчих реконструкцій реальності.

Подолання будь яких негативних або кризових станів сучасної культури вимагає нашого наближення до духовних питань, визначення шкали цінностей що мають в своїй основі те, що зближу, а не роз'єднує людей, скеровують творчий потенціал людини на встановлення добрих зв'язків та відносин між людьми. В епоху зміни уявлень про світ культури безумовний інтерес для виявлення базових завдань розвитку культури ХХІ ст. мають питання спілкування та комунікації між людьми що забезпечують не тільки зближення позицій людей відносно стану, функціонування та розвитку культури, але й досягнення необхідного рівня порозуміння відносно шляхів урівноваження культурного простору життя. Це також є умовою об'єднання зусиль людства як єдиного суб'єкту культурно-історичної творчої діяльності.

Інтелектуальний потенціал людства, що максимально повно розкривається у наш час, має бути використаним в системі освіти у розмаїтті всіх тих комунікаційних засобів, технологій, методик, які дозволяють зробити освітній процес більш відповідним

досягненню когерентного стану учасників навчально-освітнього процесу. Потенціал розвитку культури глобального інтегрального суспільства може бути реалізованим лише за умов визнання консенсусної концепції мультикультурності як початку процесу становлення єдиного культурного поля людської цивілізації.

Колективна монографія ***“Культура ХХІ століття : єдність крізь різноманіття”*** підготовлена на кафедрі Культурних універсалій ХНТУСГ імені Петра Василенка. Крім працівників кафедри до участі в колективі авторів приєдналися інших кафедр і дослідник із закордону. Монографія присвячена різним аспектам спостережень, наукового опису, аналізу фактів та процесів культурного простору сучасності. Авторський колектив складається з представників різних наукових дисциплін, яких поєднує одна мета – висвітлити ключові питання вищого рівня культурної ідентифікації людини у глобальному суспільстві. Обрані аспекти розкриття теми колективної монографії дозволяють актуалізувати питання, що стають певними орієнтирами подальших досліджень культури у площині соціально-гуманітарного знання.

*В.О. Ільганаєва, професор,
доктор історичних наук, експерт в
галузі соціальних комунікацій*

Булекбаев С. Б.

*док. філософських наук,
професор кафедри міжнародних відносин
Казахського Університету Міжнародних
Відносин та Світових Мов імені Абилай хана*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ В ПОЗНАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ

Вступление

Многие ученые, анализирующие причины современного системного кризиса, приходят на удивление к одинаковым выводам, суть которого состоит в том, что многие современные фундаментальные понятия о реальности, о сознании, о человеке, об обществе и других процессах на сегодня не совсем адекватно отражают реальность. Здесь имеется в виду то, что современный мир за последние годы, изменился столь радикально, что вполне закономерно привело к тому, что многие старые понятия потеряли в значительной степени свой объяснительный потенциал и методологическую состоятельность. Понимание этого факта сегодня становится повсеместным. Это и «цветные революции», объяснение и понимание, которых выходит не только за рамки истматовских представлений, но и других существующих социальных теорий и парадигм. Это можно видеть и в области международных отношений, когда некоторые события нельзя объяснить в рамках привычных понятий и представлений. К примеру, события, связанные с присоединением или захватом Крыма Россией, или оценки и объяснения событий, которые происходят на юго-востоке Украины. Также, на наш взгляд, до сих пор нет удовлетворительного понимания природы и сущности глобального мирового системного кризиса. Действительно, лучшие умы экономической науки до сих пор не только не способны предупредить, но и даже сущностно объяснить истинные причины, регулярно сотрясающих мир экономических кризисов. Также не очень убедительны и вняты объяснения причин многочисленных этнических и религиозных конфликтов, участившихся за

последнее время, не говоря уже о кризисе культуры и духовных ценностей. Все эти факты, на наш взгляд, наглядно демонстрируют кризис современной общественной науки, ее мировоззренческой и методологической базы. Этот факт признают уже многие. Однако в данном случае парадоксально другое, что на этом признании в основном ученые останавливаются. Если и делается попытки объяснить причины кризиса в своей предметной области, то это, как правило, ограничивается методологическим инструментарием своей науки, признанием слабости ее объяснительного потенциала. В то время как данная проблема, на наш взгляд, выходит за рамки методологической базы отдельной общественной науки. И связана она, в конечном счете, с более общей проблемой, с так называемой общей метапарадигмой современной науки, которая на сегодняшний день явно устарела, и не соответствует требованиям современной науки. Для пояснения этого утверждения сделаем небольшой вводный исторический экскурс.

Начнем с того, что начиная с 70-ых годов, научным сообществом все более настойчивей осознается тот факт, что европейская цивилизация претерпевает глубокую культурную трансформацию, состоящую в «смене парадигм», которая выражается в пересмотре идей и ценностей западной культуры, доминирующих в мире на протяжении последних веков. Это безграничная вера в научный метод как единственно обоснованный подход к реальности; противопоставление сознания и материи; взгляд на жизнь в обществе как на конкурентную борьбу за выживание; вера в неограниченный материальный прогресс на основе экономического и технологического роста, эгоистический принцип о личном счастье, взгляд на природу как на механическую систему [1].

Для того чтобы уяснить необходимость смен этих парадигм отметим, что парадигмой в науке называют общепринятые теории и способы научного исследования. Парадигма - это набор допущений, которыми оперирует та или иная конкретная наука. Примерами парадигм могут служить периодическая система Менделеева, квантовая теория, механика Ньютона, теория хаоса,

дарвиновская теория эволюции или психоаналитическая модель подсознания.

Со временем одна парадигма неизбежно сменяет другую. Подобные радикальные изменения во взглядах на мир можно наблюдать, по сути, во всех науках. В своей известной книге «Структура научных революций» Томас Кун раскрывает структуру и механизм перехода от одной парадигмы к другой. По его мнению, смена парадигм в науке случается тогда, когда общепринятая парадигма сталкивается с аномалией – феноменом, который невозможно объяснить в рамках существующего мировоззрения.

Известный английский ученый Питер Рассел, анализируя проблему смены парадигм в науке, считает, что созданная Куном модель «революций» в науке или модель смены парадигм не следует ограничивать отдельными научными дисциплинами. Более того, по его мнению, на ее основе следует рассмотреть в принципе все западное научное мировоззрение в целом. В ней, то есть в западном мировоззрении, все научные парадигмы основываются на следующем допущении: реальность – это физический мир; пространство, время, материя и энергия – фундаментальные составляющие реальности [2].

Поскольку на этом допущении основаны все наши научные представления о мире, говорит П. Рассел, оно есть нечто большее, чем просто парадигма; это метапарадигма - иначе говоря, парадигма, лежащая в основе всех парадигм [3].

Далее он говорит, что данная метапарадигма настолько удачно объясняет почти любое явление материального мира, что она едва ли когда-нибудь подвергалась сомнению. И только обратившись к нематериальному миру, мы начинаем находить в ней слабые места. Здесь мы имеем в виду то, что она демонстрирует свое бессилие, когда дело доходит до человеческих чувств, а в последние же десятилетия и в объяснении и понимании современных глобализационных процессов [2, с. 46].

Причина подобных затруднений, по мнению ученого, находится, по-видимому, в общепринятой научной модели. Мы знаем, что элементарные частицы соединяются в атомы, из

которых, в свою очередь, образуются молекулы, - такова модель формирования физических объектов. Нечто подобное можно сказать и о живой клетке. В основе ДНК, белков и аминокислот – все те же атомы. Эта модель позволяет описывать даже человеческий мозг, несмотря на всю его невероятную сложность. Однако такая модель, согласно ученому, для описания сознания не годится, так сознание не материально; материя не обладает сознанием. Поэтому эта метапарадигма, не позволяет объяснить, что такое сознание. Отсюда вполне закономерно, что в рамках этой модели ни одна из научных теорий не дает ответа на следующий вопрос: как вообще нечто столь нематериальное, как сознание, может возникнуть из чего-то столь несознательного, как материя?

Отсюда, такая длинная череда неудачных попыток, объяснить феномен сознания согласно П. Расселу, заставляет предположить, что наука, попросту говоря, идет по неверному пути. Все научные теории сознания исходят из того, что этот феномен вторичен по отношению к физическому миру, который описывается в категориях пространства времени и материи. Это основополагающее допущение если и подвергается сомнению, то крайне редко. Отсюда стремление все более сложными способами приспособливать аномалию сознания к нормативу материалистического мировоззрения. Здесь, по мнению П. Рассела, нужно, вместо того, чтобы пытаться объяснить феномен сознания в терминах материалистического естественнонаучного мировоззрения, нужно сформулировать иную метапарадигму [4], которая в отличие от ньютоно-картезианской метапарадигмы, дает более широкую основу для понимания феномена сознания, и которая как выясняется сегодня, имеет информационно-полевую природу. Если принять эту точку зрения, то сознание гораздо легче объясняется терминами квантовой механики, чем понятиями традиционной философии или психологии. Что и собственно и происходит в области современной трансперсональной психологии, которая рассматривает человека не только как биосоциальное явление, но и информационно-полевое образование. Только в контексте последнего можно объяснить и понять многие явления из области сознания, которые

игнорировались ранее традиционными представлениями о сознании. К примеру, как паранормальные или экстрасенсорные явления, природа идеального и т. п. В этих науках, согласно выдающемуся психологу современности Станиславу Грофу, осуществляется переход, от ньютоно-картезианской картины мира к новой. И эти открытия, по его мнению, в состоянии полностью перевернуть наши представления о человеческой психике, ее патологии и перспективах лечения. Некоторые из этих данных по своей значимости выходят за рамки психологии и психиатрии и бросают вызов всей ньютоно-картезианской парадигме, лежащей в основании западной науки. Они могут радикально изменить наше понимание человеческой природы, культуры и истории, да и самой реальности как таковой [5].

Однако, в отличие от вышеуказанных наук, то есть неклассической физики и трансперсональной психологии, остальные, особенно общественные науки, только сегодня начинают осознавать, что они вышли на новый, более сложный уровень реальности, связанный, со сложнейшими глобализационными, информационными, коммуникационными процессами, которые в совокупности создали новую более сложную и более взаимосвязанную между собой мирохозяйственную систему современного общества. Соответственно этим процессам и отношениям сегодня в современном мире сложилась и новая система политических, экономических и международных отношений, сложилась их новая международная архитектура. Отсюда понятна, слабость или исчерпание объяснительного потенциала старых универсальных парадигм и понятий для объяснения этих новых и очень сложных общественных процессов. Говоря иначе, современный мир оказался значительно богаче и разнообразней, чем многие существующие общественные теории и экспертные прогнозы. Сегодня процессы мировой политики оказались более похожими на процессы микромира или мегамира, поэтому попытки объяснять такие процессы на уровне макромира, то есть более простой ньютоно-картезианской метапарадигме однозначно показывают свою неполноту и недостаточность.

В тоже время в этих науках, на наш взгляд, до сих пор нет глубокого понимания необходимости новой метапарадигмы науки и новой метапарадигмы мышления. Нет осознания того, что для объяснения и понимания новых особенностей и тенденций развития мировой политики и экономики необходима новая метапарадигма всей науки, что только на ее основе возможно выработка новых теорий и методологий. Другими словами, сегодня научному сообществу становится совершенно очевидным, что «трансформация социального и индивидуального бытия в условиях современного информационного общества необходимо должно сопровождается изменением методологических стратегий исследования всех сторон жизни социума, которое в свою очередь логично влечет за собой пересмотр содержания и функций категориального аппарата философии» [6].

В тоже время необходимо осознавать, что совершенствование категориального аппарата и методологического инструментария многих наук, ограничено, в конечном счете, теми предельными основаниями, заложенными метапарадигмой современной науки и ее метапарадигмой сознания. В данном случае смирительной рубашкой современных общественных наук, скрывающая их объяснительный потенциал, по мнению С. Грофа, является лежащая в основании этих наук старая ньютоно-картезианская метапарадигма науки и традиционная метапарадигма сознания, которая в отличие от неклассической физики и трансперсональной психологии в этих науках до сих пор не преодолена. Здесь имеется в виду, что сегодня в отличие от упрощенного видения мира с позиций линейного мышления, нелинейность является фундаментальной характеристикой природного и социального мира как открытой самоорганизующейся системы и предполагает непрерывность выбора альтернатив ее развития. Нелинейная система обязательно многомерна, многовариантна и не поддается классически-линейным методам описания, что в свою очередь порождает потребность в выработке нелинейных методов. Отметим, что методология решения эвристических проблем в нелинейных средах получила название нелинейного мышления. Согласно этой

системе мышления главную роль в мире играет неустойчивость и неравновесность, случайность; поведение нелинейных процессов вариативно и однозначно непредсказуемо; порядок может возникать из хаоса спонтанно; нелинейное мышление отрицает однозначный детерминизм. И это чередование, с точки зрения нелинейного мышления, то есть хаоса и порядка, случайности и необходимости, дифференциации и интеграции является универсальным принципом развития и самоорганизации природного и социального мира [6].

Другой особенностью современного познания является то, что в ней уже объектами исследования, наряду с традиционными предметами реальности как объективная и субъективная, или процессами их взаимодействия, сегодня важнейшим становится «третий» вид реальности – это виртуальность, которая как особый вид реальности обладает определенными свойствами и параметрами существования, диктует особые формы поведения, общения, деятельности и, в конечном счете, оказывает обратное воздействие на человека. И к тому же вполне обоснованно порождают необходимость поиска новой методологии и мировоззренческого обоснования современных процессов единства трех видов реальности.

Отсюда, по мнению некоторых ученых, вышеуказанные особенности современной познавательной реальности наглядно указывают, по меньшей мере, на два таких новых обстоятельства, первая - это то, что традиционные «классические» установки, стереотипы, ориентации в области объяснительных схем и методов (например, ориентация на полноту и всеохватность отображения объекта, линейную причинность, исключение субъекта в процессе познания, т. е. полную объективность) уступают место новым (например, ориентации на создание сложного объекта, как эффективно проявляющей себя целостности, на обеспечение его надежного и устойчивого функционирования, принятие разных точек зрения как допустимое, понимание, что все имеет свою полярность и видение любой проблемы, любого события как с одной, так и с противоположной стороны), а вторая - показывает, что определяющим современное мировоззрение и доминирующим

в нем становится ныне взгляд на мир не через отслеживание отдельной логической цепи событий, а через спектр гипотез о происходящем. Это становится самодовлеющим и в стремлении к пониманию множества как самосогласующегося ансамбля, и в создании тех или иных сложных формирований - производственного или общественного объединения, сообщества государств, геополитического союза, корпорации, кооперации [6].

Вне осознания этих новых реальностей, как в области общественной практики, так и познавательной деятельности мир закономерно будет сталкиваться с серьезнейшими проблемами. Особенно это наглядно видно в области современной мировой экономики и политики, где старые понятия не соответствуют изменившимся новым процессам и реалиям. Начну этот экскурс с анализа основополагающих понятий мировой политики, где за последние десятилетия произошли новые качественные изменения. Отмечая эти трансформации, российский ученый И. В. Следзевский пишет: «Важной особенностью современных международных отношений в отличие от прошлого, стало то, что в этой области уже значительно возросло число мировых игроков, возникли новые интересы, расширились варианты возможных действий, и, соответственно этому изменилось качество и количества необходимой для этих действий информации. Также сегодня чрезвычайно быстро меняются не только соотношения геоэкономических и геополитических факторов, но и условия взаимодействия государственных и негосударственных (трансграничных) политических акторов. Новые игроки, появившиеся на небосклоне современной мировой политики, то есть, глобальные ТНК, мегаполисы, общественные и культурные движения (всевозможных форм, оттенков и направлений), неправительственные организации, религиозно-фундаменталистские течения, международные криминальные сети, экстремистские подпольные организации и структуры – уже действуют, как показывает реальность, на ином поле мировых отношений, чем в поле государственных (национальных) интересов и обязательств, гражданского согласия и выстроенных в определенной логике межгосударственных отношений

В этом расширяющемся пространстве свободы от ограничений уже не действуют так жестко, как прежде, правила, связанные с традиционными политико-правовыми понятиями как "национальный интерес", "национальный суверенитет", "национальная территория", зато действуют неправовые ("теневые") принципы быстрой максимизации выгоды, анархичные правила определения собственных интересов и целей в соответствии с типом игры, в которую эти структуры, движения и организации включены в конкретной ситуации и в каждый данный момент времени [7].

Как видно из вышеизложенного, необходимость переосмысления и уточнения многих фундаментальных понятий мировой политики и, соответственно, учета этих изменений в принимаемых решениях и практических действиях, на сегодняшний день совершенно очевидна. На наш взгляд, в новом переосмыслении также нуждаются и понятия, связанные с объяснением и пониманием так называемых «цветных революций», или «запланированных хаосов», которые произошли недавно в Восточной Европе, странах СНГ, и которые сокрушительно прокатились в последние годы на Ближнем Востоке и севере Африки. К их числу можно отнести и события, которые происходят на Юго-востоке Украины. Здесь имеется в виду захват власти участниками Майдана, переход Крыма к России, на основе так называемого референдума. И наконец, братоубийственная война, которая, сегодня, происходит на Украине. Война между украинцами и русскими, то есть между славянами, которые всегда считали себя братьями.

Все эти события и процессы, сегодня ясно показали, как мы отметили выше, несостоятельность не только истматовских представлений о развитии современного общества, но и слабость объяснительного потенциала также многих других известных универсалистских парадигм. Действительно, в реальности, ни одна из современных теорий, претендующими на однозначные и законченные трактовки исторического процесса, оказались не способными не только предугадать, но и даже ясно объяснить суть происходящих процессов [8].

Отсюда очень важной и сложной задачей общественной науки является необходимость осмысления и трактовка ряда понятий в частности из области международного права в контексте событий, которые происходят на Украине. Здесь, видимо, речь должна идти, не только о прецеденте, связанной с переходом или захватом Россией Крыма, или событиями на юго-востоке Украины, а в принципе, которая фактически открывает дорогу к пересмотру всей системы международных отношений, международного права, принципа неизблемости границ, суверенитета и территориальной целостности, соблюдения международных договоров и т. п. Сегодня, в мировой политике проходят процессы, которые фактически разрушают или, точнее, уже разрушили сложившуюся систему международных отношений и международного права. Опасность современной ситуации не только в том, что Россия пересматривает устоявшуюся систему международных отношений, а в том, что пример России, в области пересмотра системы международных отношений и права в последние годы не единичен. Это и позиция США в Ираке и Афганистане, это и позиция НАТО и стран Евросоюза в отношении Косова и Ливии. Этот печальный список, нарушения международного права, к сожалению, можно продолжить.

На наш взгляд, важной причиной разрушения сложившейся системы международных отношений, этого помимо многих других является создание однополярного мира. Здесь имеется в виду то, что если до разрушения социалистической системы вся система международного права и безопасности базировалась на паритете двух мировых систем, то она сегодня нарушена. Если раньше существовал коммунистический и рыночный фундаментализм, то сегодня доминирует лишь один. Это рыночный фундаментализм со всей его системой ценностей и приоритетов. По мнению, известного финансиста Дж. Сороса, этот фундаментализм, сегодня представляет уже большую опасность открытому обществу, чем тоталитарная идеология. Крупнейшим недостатком современной системы мирового капитализма является то, что она позволила рыночному механизму и мотиву получения прибыли проникнуть во все сферы деятельности, даже туда, где им нет по существу

места, а вторым недостатком он считает нестабильность и непредсказуемость внутренне присущую капитализму, особенно эти качества присущи финансовым рынкам [9].

Это в том смысле, что каждый раз рыночная ситуация в мире складывается из многих тысяч слагаемых, которые практически невозможно учесть, как правило, оно является итогом, результирующим десятков тысяч факторов, которые в принципе невозможно учесть. Здесь имеется в виду то, что в рыночные отношения вступают миллионы человек, каждый из которых имеет различный капитал, разные способности, разную информацию, разные связи и т.п. Это невообразимо большая информация, которую неспособен никто, в том числе и самый современный и самый большой в мире компьютер собрать и обработать. Поэтому и невозможно точно предсказать, как в естественных науках, что последует в дальнейшем. Здесь можно говорить лишь о некоторых общих особенностях и тенденциях вероятного развития мировых процессов. Поэтому в точном смысле нет экономической науки, как считал великий рыночник Ф. Хайек [10]. Возможно, в силу этих особенностей рыночной системы происходят регулярно разные экономические кризисы, которые не могут предвидеть даже самые выдающиеся экономисты мира. Из всего этого можно сделать лишь такой вывод, рынок – это комплексная система, которая объединяет в себе не только макро- и микроэкономические показатели, но и результаты взаимодействий людей на различных уровнях. То есть при ее анализе и изучении, необходимо основываться не только объективными и рациональными показателями и расчетами, но и субъективными, учитывать психологию, мнение и настроение людей, как это делается в теории волн Элиота. По крайней мере, до сих пор более успешного инструментария для анализа рынка не существует. По сути, это теория поведения толпы, так называемая социодинамика. Толпе свойственны заблуждения. Рынки с точки зрения толпы абсолютно нелогичны. В то время как современная экономика построена на том, что все инвесторы являются рациональными объектами, то есть все их действия рациональны: исходя из той информации, которой они обладают, они принимают рациональные решения. В

то время как толпа как экономические агенты ведут себя иррационально. Как мы отметили выше, именно об этом говорит и Ф. Хайек.

При этом также не всегда учитываются западными экономистами социально-экономические последствия структурного перекося в развитии мирового капитализма. Здесь имеется в виду то, что с середины 70-х годов в мировой экономике, как известно, главную роль стали играть транснациональные корпорации и транснациональные банки, которые, исходя из основного принципа рынка, – получения максимальной прибыли, стали закрывать предприятия на Западе и переносить их в страны с дешевой рабочей силой (Китай, Юго-Восточная Азия, Латинская Америка, страны Карибского бассейна и т. д.)

Как показывают современные исследования, эти процессы в реальности привели к не совсем незапланированным результатам и к не совсем предвидимым последствиям. Здесь имеется в виду, что с одной стороны это привело к тому, что средний класс потерял миллионы рабочих мест, которых отдали развивающимся странам, а с другой стороны, в развитых странах в основном прирост рабочих мест стал происходить в непроизводственной сфере. Развитые страны стали мало производить товары. Процент безработных стал катастрофически увеличиваться. Короче говоря, такие особенности развития западного капитализма породили в своих же странах очень сложные проблемы, решение которых на современном этапе представляет головную боль для западных экономистов и политиков.

Еще одной важной особенностью современного капитализма является то, что из всех форм капитала доминирующим на сегодняшний день является финансовый капитал. Здесь имеется в виду то, сегодня на международной арене самым глобальным рынком стал финансовый [11]. Если в 1990-1998 гг. валовой мировой продукт и объем торговли в мире выросли на несколько процентов, то стоимость сделок с ценными бумагами увеличилась, почти на два порядка [12].

Благодаря развитию телекоммуникационных технологий круглые сутки многомиллиардные суммы мгновенно

перебрасываются из одной части мира в другую. Современная международная финансовая система оказалась весьма эффективной в условиях компьютеризации и либерализации валютно-финансовых отношений на международном уровне. За короткий исторический период в товарно-денежные отношения международного финансового рынка были вовлечены все регионы и с человеческой деятельностью, изменены пропорции и расстановка сил между государствами, корпорациями, изменились отношения между политикой и экономикой, финансами и производством, конкуренцией и научно-техническим прогрессом [13]. Быстрое распространение финансовой информации по всему миру на основе Интернета, непрерывное движение частного капитала с помощью всевозможных финансовых инструментов: ценных бумаг, акций предприятий, паевых фондов, товарных фьючеров и пр., деятельность финансовых фондов и бирж, которые практикуют займы под залог ценных бумаг и игру на валютных курсах, сегодня действительно носят глобальный характер.

Вместе с тем, обостряется опасность мировой капиталистической системы, которая в начале XX в. была названа В. Паретто экономикой «финансовых пузырей». Поскольку финансовые спекуляции становятся более привлекательными, чем любая производственная деятельность, то количество финансовых сделок неизмеримо быстрее числа реальных товарных соглашений, что в конечном итоге приводит к глобальному финансовому кризису. Первым таким стал азиатский финансовый кризис 1997-1998гг. Растет тревога по поводу того, что под угрозу может быть поставлена «целостность культур и суверенитет государств» [14].

В контексте вышеуказанные тенденции в области мировой экономики, коренным образом меняется также роль и функции национального государства. Это связано с тем, что сегодня, «в мирохозяйственной системе возрастающую роль начинают играть, как мы отметили выше, новые акторы, транснациональные силы – ТНК и ТНБ, международные правительственные и неправительственные организации, которые оказывают определяющее влияние на внешнюю и внутреннюю политику

суверенных государств, особенно слабых и малых. Сегодня, транснациональные силы уже разрушили национальный суверенитет в прежнем понимании. Структуры ТНК «вкрапливаются» в экономическое пространство всех стран. Экономическую, научно-техническую, промышленную и структурно-инвестиционную политику слабых стран начинает формировать не национальное правительство, а транснациональные силы. В своих сферах на проводимую внутреннюю политику оказывают воздействие и межгосударственные, и международные институты. В этих условиях максимально возможное сохранение национального суверенитета слабых и небольших стран объективно требует образования самодостаточных региональных объединений, способных противостоять односторонней глобализации. Это объективный процесс, связанный с тем, что национальные границы небольших государств являются слишком узкими [15].

Другими словами, в современном мире, под влиянием и воздействием могущественных внешних сил в мире практически сформировалась новая архитектура мирового сообщества, в которой область деятельности традиционных национальных государств существенно сузилась, а принятие решений на национальном уровне все чаще и чаще происходит под прямым влиянием и в интересах новых акторов мирового сообщества. Поэтому ни одна национальная экономика уже практически не может развиваться без самого активного участия в мирохозяйственных процессах.

Все это говорит о том, что сегодня в мире складывается новая реальность, вызванная глобализационными и информационно-коммуникационными процессами, и что эти процессы видоизменили современный капитализм, придав ей новые особенности. Отсюда, необходимость переосмысления таких фундаментальных категорий, как нация, государство, национальные интересы, национальный суверенитет, нормы международного права и др. в свете этих процессов становится совершенно очевидной задачей. Именно об этих особенностях развития современного капитализма говорит и выше отмеченный нами Д. Сорос. По его мнению, из всех видов капитала в

современном капитализме главным на сегодняшний день является финансовый капитал. Отсюда на международной арене вполне закономерно самым глобальным рынком стал финансовый. И эти фундаментальные процессы мировой экономики, конечно же, не могли не повлиять на международные процессы, но и вполне естественно создали новую архитектуру мирового сообщества, анализ которого становится для современной общественной науки чрезвычайно важной. Особенно в области осмысления общественных процессов в контексте новейших трансформаций общественной жизни, пересмотр и уточнение ее категориального аппарата, а точнее, разработка новой методологии исследования этих новейших процессов. В контексте данного утверждения, на наш взгляд, будет уместным привести результаты «мозгового штурма» организованного Журналом «WALL STREET JOURNAL» 18 групп молодых лидеров, по трем критическим вопросам относительно продолжающегося кризиса в 2009 году. Вопросы были такие:

Какая самая разрушительная ошибка политики приводила к кризису?

Какой регулирующий отказ произвел наибольший системный удар?

Где произошел наибольший удар по рынку?

Ответы различных групп в целом можно свести к следующим факторам, которые, по мнению молодых аналитиков, ответственны за расстройство мировой финансовой системы:

- ошибочная вера, что рынки могут саморегулироваться и эффективно исправить себя, а также отказ принять во внимание неизбежные сопутствующие разрушения;

- слишком много не обеспеченных ничем легких денег было предложено на долгосрочном основании, необузданно занижена была цена риска, особенно когда премия риска падала почти до нуля;

- почти религиозная вера в математическое моделирование, основанное на сомнительной выборке данных, которые, в конечном счете, заменяли здравый смысл;

- отказ давать полное раскрытие рисков, неспособность мировой финансовой системы избежать глобальной оплошности, когда однажды эти риски реально появились на мировом рынке;

- чрезмерная сложность новых финансовых инструментов, которые сопровождали стимул к разрушению.

Практический результат «мозговой атаки» – постулат о том, что мир в настоящее время испытывает необходимость коренного изменения экономической парадигмы, и надо искать новые пути создания новой глобальной финансовой системы [16].

Трудно не согласиться с выводами молодых лидеров. Они правы в том, что современный мир, общество, экономика перешло на новый виток развития, который уже характеризуется невероятной изменчивостью и нестабильностью. Отсюда и вполне понятная в силу этих особенностей непредсказуемость многих явлений и притом в различных областях. Указывая на эти процессы, авторы известной книги «Глобальный кризис. За гранью очевидного», пишут: «В мире действуют неизученные силы. С виду все кажется вполне нормальным, как будто ничего не изменилось. Но на самом деле происходят необъяснимые вещи. Возможно, совсем скоро – завтра или послезавтра – невидимые, но важнейшие перемены внезапно станут очевидными, оказав огромное влияние на нашу жизнь. Однако, если мы не исследуем скрытую часть этого айсберга как можно быстрее, в один момент она сама выйдет на поверхность, и уже будет слишком поздно» [17].

Это касается и Казахстана, который будучи интегрированным в мировую экономику, оказался, как и многие страны мира, втянутым в мировой экономический кризис. Поэтому Казахстан, как и многие пострадавшие от этого кризиса страны, ищет эффективные пути выхода из нее. В этом плане можно напомнить несколько, принципов из области политического руководства, умело использованных и используемых выдающимися руководителями в процессе реформирования и модернизации своей страны. Первое - это порядок, четкая постановка целей, отказ всякого рода демагогий, второе – это всегда тщательный анализ средств для достижения указанных

задач, минимизация затрачиваемых средств и усилий. В-третьих, - ясное понимание того, что решение этих задач требует мобилизации всех имеющихся сил и средств. Понимание того, что решение масштабных задач государства невозможна без собранности, мобилизации и самоограничения. И как следствие - отторжение системой институтов и лиц, доказывающих свою некомпетентность или бесполезность. В-четвертых, это устанавливаемый ими жесткий порядок, ибо без нее нельзя обеспечить ее эффективность в условиях модернизации – это очень важное средство реализации плана реформирования и модернизации общества [18].

Литература

1. Capra F. The Tao of Physics. N. Y., 1975. P. 11-12
2. См. Питер Рассел. От науки к Богу. /Перев. С англ. – М.: 000 Издательский ДОС «София, 2005. с.48-49.
3. Там же.
4. Там же.
5. С. Гроф. За пределами мозга. - М., 1992. С.7.
6. Философия социальной синергии и образа инновационного мышления <http://www.allbest.ru/>
7. И. В. Следзевский. Диалог цивилизаций как смысловое поле мировой политики. Общественные науки и современность, № 2, 2011, С. 141-156.
8. О. Митрошенков. Цивилизационные вызовы и управленческие ответы в начале XXI века. Свободная мысль. № 5, Май 2011, С. 191-202.
9. Дж. Сорос. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 1999. - XXVI, 262 с.
10. Ф.А. Хайек. Пагубная самонадеянность. Изд. Новости. М.1992. С.29.
11. Моисеев А.А. Международные финансовые организации. Правовые аспекты деятельности. М., 2006. С. 57-68.

12. Доклад МВФ «Потенциал и опасности глобализации». 12.04.2000г., www.imf.org
13. Мунтян М. А. Глобализация или транснационализация? Монография. М., 2012, <http://kalyagin.viperson.ru/wind.php?ID=205739&soch=1> 19.05.2015г.
14. Аннан К.Мы, народы: Роль ООН в XXI // Коммерсант. 04.04.2000г.
15. Берентаев К. Б. Экономика Казахстана и вызовы XXI века. Сборник научных трудов. Под общ. ред. Б.К. Султанова. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, с. 168.
16. Что случилось с мировой экономикой? «Мозговой штурм» молодых лидеров. Международная экономика. – 2009. – № 3. - С.22-23.
17. Марио Райх и Саймон Долан. Глобальный кризис. За гранью очевидного. / Пер. с англ.- М.: Претекст, 2010. С.28.
18. Иноземцев В. Призыв к порядку. Журнал «Свободная мысль», 2009г.

Мазоренко М.О.
канд. філософських наук,
завідувач кафедри культурних універсалій

МЕДІА ЯК ЗАСІБ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ

Вступ

У контексті глобальних процесів, що нині відбуваються у світі, проблема ідентичності набуває особливо актуального значення. Індивід не в змозі самостійно досягнути призначення і зміст навколишнього буття, йому необхідна, згідно з Е. Фроммом, система орієнтації у вигляді ототожнення себе з певним визнаним зразком. Таку орієнтацію йому дає культура, тому категорія ідентичності виступає однією з основних категорій культурології, одним з найбільш вживаних понять у сучасних культурологічних дослідженнях.

У культурологічній теорії категорія ідентифікації виражає процес ототожнення індивіда з певною культурною традицією. Культурна ідентифікація – це самовідчуття людини всередині конкретної культури, усвідомлене сприйняття норм і зразків поведінки та свідомості, системи цінностей і мови, а також усвідомлення свого «Я» в конкретному культурному вимірі. Ідентифікація розуміється як центральний елемент самосвідомості, пов'язаний з відповіддю на запитання: «Хто я?», з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин. Важливим моментом ідентифікації є *самооцінка* особи і суб'єктивне відчуття своєї причетності до конкретної системи культурних цінностей.

Культурне буття без цінностей та норм неможливе, адже саме вони надають суспільству необхідного порядку. Саме *ціннісно-нормативна* система утворює внутрішній світ культури, тому її прийняття є визначальним моментом культурної ідентифікації. У цьому процесі важливим є суб'єктивне відчуття індивідом власної належності до різних соціальних спільнот на основі стійкого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних групових норм і цінностей.

У сучасну епоху глобалізації та космополітизації на зміну національній ідентичності приходить цивілізаційна ідентичність.

Нині культурна ідентифікація відображає складну взаємодію людської суб'єктивності та соціальності, яка у наш час зазнає значних трансформацій: змінюються соціальні структури та зв'язки, спосіб існування людини в суспільстві. Питання ідентичності та її нових конфігурацій актуалізується в контексті таких проблем як розвиток комунікацій, глобалізація, соціальна мобільність, мультикультуралізм, культура толерантності [17].

Культурна ідентифікація глобального суспільства

Проблема культурної ідентичності стала предметом численних досліджень, що відбили головний зміст актуальної тематики суспільного життя. До цих питань зверталися у своїх роботах З. Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Гіденс, І. Гофман, В. Гьосле, А. Етціоні, М. Кастельс, Ф. Фукуяма. Активно досліджують проблеми трансформації української культурної ідентичності в добу становлення глобальної цивілізації І. Бичко, Б. Глотов, М. Зайцев, М. Козловець, В. Кремень, В. Лозовий, М. Михальченко, І. Семененко, М. Степико, В. Степаненко, В. Ткаченко та ін.

В основному дослідники намагаються нову культурну ідентичність аналізувати з позиції відкритості, тому що вона постійно перебуває в стані змін і трансформацій. ХХ століття стало справді проривом у сфері пошуку ідентичностей, що ознаменувало собою формування нового глобального інформаційного та ідентифікаційного простору, породжуючи різні методи його вивчення.

Сучасна філософська енциклопедія трактує «ідентичність» не як властивість (тобто щось притаманне індивіду з самого початку), а як відношення, процесуальність і свободу вибору. «Вона формується, закріплюється (або, навпаки, перевизначається, трансформується) тільки в ході соціальної взаємодії» [7, с.8].

Культурна ідентичність втрачає своє фундаментальне значення як засіб для впорядкування світу і орієнтації в ньому.

Людина-споживач перебуває в постійному русі – вона набуває ідентичностей, що дозволяють бути відірваними від фундаментальних феноменів культури і змінювати ідентичність залежно від контексту. Саме тому можемо зустріти окреслення ідентичності сучасної людини як «номада», «туриста», «флаєра» тощо [3].

Будучи властивістю індивіда (суб'єкта), ідентичність допомагає особистості «дорослішати, приймати рішення і формувати себе такою, якою її бачить «Інший». Динамічно мінливий світ стирає грані, прибирає бар'єри і стіни, що розділяли колись «своїх» і «чужих». Категорія «ми» сьогодні набуває більш широкого змісту, формулює відповідальність перед майбутнім, призводить до формування міжнаціональних спільнот щодо рішення проблем людства.

Трансформація медіапростору та масової культури, інформаційні «виклики» постмодерністської цивілізації ставлять людство перед дилемою пошуку нової постсучасної ідентичності. Завдяки новим телекомунікаційним і комп'ютерним технологіям посилюється вплив масової культури на різні сфери буття суспільства, в тому числі й на ідентифікаційні практики. На думку В. Межуєва «не можна сховатися в шкаралупу своєї етнічної чи національної ідентичності, але і в умовах глобальної економіки можна зберігати свою національну ідентичність, надавши їй характер культурної локальності, яка існує в масштабі вже не окремої країни чи регіону, а всього світу» [13, с. 24].

Залежно від культурного самовизначення індивіда формується його внутрішній духовний світ і світогляд. Генеза кожної культури (як і її носіїв – етносів та народів) проходить в конкретно-історичних середовищах, а тому і втілюють вони свої специфічні ознаки і риси. Оскільки культури – цілісні системи, то, як вважає В. Хесле, «за допомогою складових систем цінностей, категорій, символів і мов, вони налаштовані на послідовний реальний образ світу» [18].

Набуття людиною певної культурної ідентичності здійснюється в процесі соціалізації особистості, «шляхом засвоєння і прийняття пануючих в даному суспільстві елементів

свідомості, смаків, звичок, норм, цінностей» [21]. На основі встановлюваного емоційного зв'язку, а також переймання у власний внутрішній світ зразків, норм, цінностей та сприйняття їх як власних, індивід співставляє себе з іншими. Всі ці та багато інших компонентів культур тісно переплетені між собою і «формують єдине поле культури, яке робить соціальні взаємодії зрозумілими, впорядкованими й передбачуваними; цінності ж визначають пріоритети й вектори подальшого розвитку» [там само, с. 176].

Сприйняття й усвідомлення людиною своєї «природної» ідентичності проте не визначає її як постійну та незмінну. В поліетнічних суспільствах, з огляду на різне етнічне походження включеність індивідів в різні національні культури, зумовлює належність до різних культурних груп та прийняття відповідної національно-культурної ідентичності. Тобто в даному разі культурний досвід індивіда по вибору тієї чи іншої культурної ідентичності позначений впливом динамічного набору соціально-психологічних процесів, що дозволяють здійснювати міжкультурний обмін з різними культурними групами [28, с. 5]. Це дає людині можливості не лише до нового культурного сприйняття себе й інших, але й широкої самореалізації. За умов усталеного соціуму питання набуття культурної ідентичності сприймаються як природна даність, коли в процесі соціальної адаптації задіюються механізми визначеності, зумовлені традиційним культурним розвитком.

Питання ідентичності особливо загострюються в перехідні періоди – періоди суспільної кризи, коли трансформуються й ламаються усталені соціальні зв'язки, норми, поведінкові стереотипи. Тоді актуальними є не тільки пошук власних історичних коренів, але й прагнення співвіднесення індивідів себе з вищою соціальною й культурною реальністю, яка стає дуже динамічною й мінливою, прагнення до упорядкованості оточуючого світу за допомоги звичних механізмів визначення. Люди відчувають розгубленість, невпевненість в майбутньому, позбавляються надійних орієнтирів. В такі періоди необхідними

стають стабільні, перевірені зразки, які б упорядковували хаотичний досвід [21, с.173].

У випадку загострення соціальних конфліктів ми можемо спостерігати кризу ідентичності як індивідуальної, так і колективної. Так, В.Головко зазначає, що сутність кризи «колективної ідентичності полягає в зменшенні ідентифікації себе індивідом з колективною реальністю, котру він раніше підтримував, це є відторгнення колективної самості». Проявом такої кризи може бути «заперечення символів культури, розпад колективної пам'яті, що представлена традиціями, втрата віри у спільне майбутнє, дисгармонія між дійсним і описовим образом себе, розриви в історії, невідповідність між уявленнями культури про саму себе і її образами в інших культурах, і, відповідно, почуття неповноцінності відносно більш досконалих культур» [6, с. 31].

Результатом зниження значимості національної культури є, на думку А. Костіної, руйнування й криза «національної, релігійної й культурної ідентичності, коли людина втрачає здатність співставляти свій образ світу із загальноприйнятими в рамках етносу, нації, держави, класу чи будь-якої іншої спільноти. Руйнування національної ідентичності призводить до формування нових ідентичностей, заснованих на інших принципах самоідентифікації» [10, с.167].

Ці та інші подібні явища мали місце в постсоціалістичних країнах (в тому числі і в Україні) на початку 90-х рр. ХХ ст., коли після розпаду радянської політичної системи розпочалася руйнація усталеної картини світу, соціальних відносин, девальвація традиційних цінностей, усталених стереотипів. Такі історичні періоди позначені особливою рефлексією в свідомості індивідів і суспільства з приводу пошуку власної ідентичності. Розширення меж культурної взаємодії за допомоги мереж засобів масової комунікації (ЗМК), Інтернету, електронних комп'ютерних мереж стирає кордони національних культур, формуючи єдиний еклектичний культурний простір. Відтак суспільства стають більш диференційованими, гетерогенними, спостерігаються численні стратифікаційні розшарування.

Саме комунікаційні мережі стають головними трансляторами культурних потоків глобалізованої транснаціональної культури, виразником якої виступає масова культура. Вона є одним з найважливіших феноменів індустріального суспільства, чия поява й подальший бурхливий розвиток стали можливі завдяки розвитку ЗМК та комерційній спрямованості. Масова культура стає потоковим культурним виробництвом (індустрією) товарів та послуг, які стають невіддільними від ринкового комерційного зиску. За умов переходу індустріально розвинених країн до постіндустріальної сходинки розвитку, ґрунтованої на розвитку, насамперед, інформаційних технологій, масова культура значно розширює свої можливості і сфери впливу.

Зазначене свідчить про те, що сучасна соціокультурна дійсність ставить перед особистістю нові виклики її ідентичності, одним з яких є медіа.

Культурна ідентичність і медіа

В останні роки ХХ – початку ХХІ ст. медіа стали предметом аналізу пострадянських філософських студій. Різні аспекти медіа подані в працях В. Миронова, В. В. Савчука, І. Кирилова, В. Федотової, В. Карніна, В. Подороги, Л. Баженової та ін. В українській філософській думці медіа в різних аспектах подані в дослідженнях М. Култаєвої, І. Степаненко, В. О. Лозового, І. Михайліна, І. Бутириної, О. Мошинської. Теорію комунікації давно і плідно розробляє Г. Почепцов. Сприйняттю медіатекстів присвячені роботи І. Левішіна, Ю. Усова, Е. Харта.

Медіа (від латинського «*media*», «*medium*» – засіб, посередник) – це термін ХХ ст., спочатку введений для позначення феномена «масової культури» («*mass culture*», «*mass media*»). Що стосується поняття «медіа культура», то це дітище сучасної культурологічної теорії, введеної для позначення особливого типу культури інформаційного суспільства, що є посередником між суспільством і державою, соціумом і владою.

Медіа займають особливе місце в житті людини, кожен раз в більшій мірі заповнюючи її культурний простір. Життя протікає в інформаційному середовищі, яку неможливо уявити без засобів

масової інформації. Медіа, як ніщо інше, тотально проникає в усі форми повсякденності, охоплює роботу, дозволяє людині на індивідуальному і соціальному рівні, формує і відображає його світосприйняття, ставлення до людей, речей, подій. Існуючий стан справ в світі і супутні йому форми комунікації демонструють, що дійсність в основі своїй стає потоком інформації, головними носіями якої є електронні і цифрові засоби масової інформації. Звідси – підвищений інтерес дослідників з різних галузей до проблеми медіа

Нині, як зауважує В. Ільганаєва комунікаційний простір набуває ознак медіа реальності, в якому здійснюються процеси соціальної взаємодії, що набуває статусу нової соціальної реальності. Вона виникає в результаті активності людини і способів її відображення в соціальній пам'яті людства, як джерела способу наслідування накопичених смислів [9]. Симптоматичний факт впровадження в мову таких новоутворень, як мас-медіа, медіареальність, медіасфера, медіакультура, медіаіндустрія, медійне обличчя, медіаосвіта, медіасуб'єкт та ін. Цілі пласти культурного життя переходять в цифровану, комп'ютерну, віртуальну реальність на підставі медіа [12].

Медіа «переформатує» не тільки дозволяє, але і проведення нарад, конференцій, політичних виборів, військових кампаній. Загальноживаним став вираз «інформаційні війни». У зв'язку з цим актуальною стає проблема їх ролі і місця в соціумі і культурі. Медіа не тільки пропонують аргументи, але демонструють моделі поведінки. Їх роль настільки велика, що сучасне суспільство називають не лише «інформаційним», але і «медіатизованим», тобто великою мірою залежним від ЗМІ. Медіапростір, що постійно розширюється, активно впливає на культурні, соціальні та психологічні цінності, формуючи і змінюючи наші установки і моделі поведінки. Поступово стає анахронізмом листування «від руки», а книга загрожує стати таким же раритетом минулого, як це вже сталося з друкарською машинкою.

Співвідношенню медіа та популярної культури присвячені праці соціологів, лінгвістів, істориків [22]. У збірнику під егідою ЮНЕСКО [23] провідні фахівці та організації в області індустрії

розваг обговорили взаємодію між розвагою і суспільством, особливо роль останнього у формуванні соціального та індивідуального поведінки. Дискусія зосередилася навколо співвідношення елітарної / масової культури; фінансування та субсидування сфери розваг; адміністрування; цілей і призначення різних форм розваги. Особливої уваги приділено популярним розвагам в цілому; ЗМІ; спортивних змагань; виконавчих видів мистецтва, особливо музики. А. Бріггс підходить до сфери масових розваг з економічної і технологічної точок зору, аналізуючи перетворення її на галузь індустрії, простежує її розвиток у 19-20 ст., звертаючи особливу увагу на кіно і радіо звертаючи особливу увагу на кіно і радіо [24].

У працях М. Хилько аналізуються поняття та функції якими характеризується аудіовізуальна медіа культура. При цьому особлива увага приділяється вирішенню суперечності між потребами в самореалізації (властивими, як відомо, підліткам і молоді) і відносинами соціуму до екранної культури [19].

А. Гованс застосував естетичний підхід до популярних тенденцій у фотографії, комерційному дизайні, ілюстраціях, коміксах, кінофільмах, телебаченні, мультфільмах, рекламі [25]. Британські соціологи культури і масових комунікацій С. Хол і П. Ваннел, зокрема, визначили взаємовідносини медіа з суспільством і з народним/популярним мистецтвом [26]. Етичні проблеми в комунікації і мас-медіа, передусім у рамках розгляду основних питань журналістики та комунікативістики в цілому в їх відношенні до індивіда і суспільства також порушувалися в роботах Дж. Хелтинга, У. Ріверса [31].

Р. Уільямс у книзі «Довга революція» пояснює фактори, які визначають культуру, особливу увагу звертаючи на друковані медіа в контексті індустріальної революції. Це допомагає Уільямсу визначити природу креативного розуму і співвідношення культури і суспільства в цілому. Збірник «Дослідження масової комунікації: головні питання та перспективні напрямки» [29] присвячений проблемам використання засобів масової комунікації індивідом; співвідношенню масової комунікації та соціалізації; масової комунікації та політичної системи; ролі медіа для функціонування

організацій, масової комунікації і національної держави; застосування інформаційних технологій. Збірник «Політика мас-медіа в мінливих культурах» [30] досліджує міжнародні тенденції та теоретичне осмислення мас-медіа з метою окреслити мультикультурне компоративну перспективу.

Медіатрансформації і культура спілкування

Починаючи з 1990-х років увагу дослідників фокусується на локальних проблемах всередині глобального інформаційного суспільства. Глобальні медіа і політика в області комунікацій – нова галузь, яка має справу з аналізом технологічних інновацій, інституціональної динаміки, демократизації і процесів, заснованих на залученості і плюралізм, а не виключення і нерівність.

Однією з тенденцій сучасності є трансформація всіх сторін життєдіяльності суспільства й особистості. Трансформація як процес виступає по-перше, кардинальних і радикальних зрушенням існуючих раніше інтересів, цінностей, принципів, стереотипів, а по-друге, вона стосується всіх без винятку аспектів суспільного розвитку. На цю особливість трансформації вказують у своїх роботах П. Рікер, З. Бауман, М. Кастельє, Н. Луман, В. Миронов, В. Стьопін, В. Федотова, Ф. Фукуяма та ін..

Важливою різновидом трансформації є медіаоборот, що відображає появу в умовах інформаційного суспільства таких концептів, як медіареальність, медіареволуція, медіафілософія, медіа культура, медіавірус і т. д. До проблеми медіаповороту, обґрунтуванні все зростаючу роль медіа в житті суспільства, тезі «ми-медіа» з різних позицій зверталися М. Маклюєн, Ж. Бодріяр, Д. Рашкофф, М. Кастельє, О. Тоффлер та ін. Вони в своїх роботах торкаються також не менш важливої проблеми – трансформацію самих медіа. З'явилася нова дослідницька парадигма: взаємозв'язок трансформації і культури.

Сутність медіаповороту, на думку Д. Рашкофа, полягає в тому, що медіа «самі по собі щось реальне, щось існуюче незалежно і можливо володіє власними потребами і інтересами» [15, с. 14]. Медіа, інтернет, комп'ютер чинили істотний вплив на культуру. Трансформація культури в сучасних умовах –

реальність, яка виходить за межі попереднього типу культури. Вона свідчить про динаміку культурного розвитку. Під впливом медіа культура стає фрагментарною, колажної, ігровий, швидкоплинною, кліп-культурою. Інтернет і комп'ютер стали базою мережевий і віртуальної культури, які є принципово новими феноменами. З ними корелюють технологічна та інформаційна культури. Поява цих нових моделей (типів) культури свідчать про розширення медіапростору. Великим викликом 90-х років ХХ століття стала поява електронних і цифрових медіа, які зумовили не тільки поява нових моделей культури, але призвели до гібридності культури. Як зазначають дослідники, сьогодні необхідне осмислення нового культурного феномену – медіакультури. У широкому сенсі слова медіакультуру визначають як сукупність інформаційно-комунікативних засобів, створених людством протягом культурно-історичного розвитку, які сприяють формуванню громадської свідомості та соціалізації особистості. Медіа культура – не лише специфічний тип трансляції соціокультурних образів і значень, культурно-семіотичний і політичний інструментарій. Це також специфічний спосіб медійної інтерактивності об'єкта/суб'єкта. Медіа культура створила нову середу, змінивши закони функціонування всієї культури постсучасності. Вона «тотально розгорнула свою мережу у формі електронної та цифрової комунікації (кіберпростір), стала не подання про реальності, а самою реальністю [16, с. 26]. Медіа ліквідують кордон між індивідуальним і масовим спілкуванням, долають поділ на реальність об'єктивну і суб'єктивну, на реальне і бажане, внаслідок чого виникає невідоме раніше явище – культура як симулякр.

В умовах медіарельності загострилася проблема взаємодії медіакультури та книжкової класичної культури. Цікаві думки про особливості їх взаємозв'язку представив У. Еко у роботі «Від інтернету до Гуттенбергу». В боротьбу вступають дві установки, два дискурсу: прагнення до верифікації, поліфонії, багатозначності слова, відкритості, незавершеності його смислів, трансформацією від екзегетики до розуміння, з одного боку; і саморуйнуванням самого слова разом з Богом і автором. Слово повисає в повітрі,

позбавляється своєї вкоріненості в соціальному, комунікативному просторі, а людина своєю суб'єктної ролі у відносинах з культурою. Слово все більше переходить від вербальних форм до візуальних та інтегрованим. Від мас-медіа залежить в значній мірі, буде це остаточна втрата смислів або їх обростання візуальної плоттю і нова, ще більш цікава фаза розвитку [12].

Відбувається дедалі більша візуалізація і медиалізація різних форм комунікативної активності, включаючи книги, музику, ТВ, ігри, розваги, новинний жанр. Інтернет стає рамкою для цієї своєрідної конвергенції медіа. При цьому навряд чи ми можемо говорити про дегуманізацію медіа, хоча деякі зовнішні ознаки цього явища можна спостерігати, але відбуваються й більш глибокі зміни в самій людині і культурі, і нові медіа відповідають цьому новому образу світу й людини.

В нових умовах Інтернет стає засобом організації протесної діяльності і навіть повалення режимів через так звані флеш-моби, твіттер, координацію діяльності та оповіщення про акції через соціальні мережі і т. ін. Маніфестація ідеології через мас-медіа залишилася, але без класового підходу і на глобальному рівні.

Цим пояснюється непідробний інтерес до явища медіа, медіальності саме в наші дні, а дефініція «медіа» та її похідні заявляють про себе набагато більш наполегливо, ніж, скажімо, в минулому столітті, коли вперше заговорили про «комунікаційної революції» і «інформаційному суспільстві». Це одна з причин того, що сьогодні очевиднішими стали пов'язані з медіа ризики і викликає необхідність постійного аналітичного моніторингу позначеного динамічно розвивається феномену.

Одночасно з цим стає все більш зрозуміло, що медійний вимір фактично споконвічно притаманне людині і без філософського аналізу комунікативної практики у цій сфері неможливо більш або менш цілісне розуміння постіндустріальної людини.

Таким чином, медіа міцно зайняли місце серед обговорюваних феноменів сучасної культури, де спілкування і комунікація стають фактором гармонізації культурного простору суспільства.

В роботах по теорії мас-медіа відзначається, що саме мас-медіа виконують функцію «попсизації» науки. Збільшення обсягу інформації зі світу науки, обмеження часу на роз'яснення проблеми, особливо по ТБ, неадекватна інтерпретація наукових досліджень, націленість на сенсацію призвели до того, що «наукове повідомлення різко трансформується – воно починає жити за законами журналістики, а не наукової публікації».

Мас – медіа мають чималі можливості впливу на спосіб життя особистості як суто інформаційної, так і за допомогою практичних зразків такого стилю життя:

- сприяють засвоєнню людьми різного віку та різних груп широкого спектра соціальних норм та формуванню в них ціннісних орієнтацій у сфері економіки, політики, права, здоров'я тощо;

- створюють інформаційний світ, у якому людина протягом життя виробляє власний світогляд щодо способу, стилю, типів поведінки;

- відображають умови життя людей, системи їхніх спільних зв'язків;

- фіксують і розвивають інтереси як особистості, так і суспільства в цілому [20, с. 258].

Таким чином, медіа утворюють необхідні межі, контент та спрямування спілкування і комунікації на досягнення необхідного порозуміння між представниками різних культур.

Масовізація комунікативної культури та ідентифікація людини

Важливо зазначити, що медіа – не просто засіб для передачі інформації, це середовище, в якому виробляються, естетизуються і транслуються культурні коди. Ми живемо в світі медіа – все значнішого розширення системи масових комунікацій, «інформаційного вибуху» (за визначенням канадського соціолога Маршалла Маклюєна), основними характеристиками якого є хаотичність, безмежність і надмірність.

Сучасний медіа – простір має розглядатися як соціокультурний простір. В своїй роботі «Реальність мас-медіа»

Н. Луман стверджує: «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа. Це твердження справедливе не тільки по відношенню до нашого знання про суспільство й історію, а й щодо пізнання природи» [11, с. 8]. Сучасна епоха лише посилює вплив медіа на суспільство.

Вивчаючи медіапростір як соцікультурне явище, в першу чергу необхідно виділити його складові. У більш узагальненому сенсі можна відзначити, що це преса, радіо, кіно, телебачення і, нарешті, Інтернет. Ця класифікація далеко не повна, оскільки медіапростір дуже широке поняття.

Завдяки медіапростору людина формує свій світогляд, сприйняття навколишнього середовища, мислення. Як би ми не намагалися оберігати дітей від впливу мас - медіа, все одно це вже не можливо. Зараз ми живемо в еру масової культури, тобто медіапростір – це ера миттєвої комунікації, яка охоплює всю планету. Це розширює наші можливості, дозволяє змінювати чи впливати на події в іншому кінці світу, але, в той же час це значно обмежує

наш світогляд, робить людей просто натовпом. Це пов'язано з тим, що на даний момент суспільство атомізоване і внаслідок цього люди намагаються відтворити зруйновані зв'язки, через цю обставину і виникає величезний вплив на окремого індивіда) [12]. Це безперечно досягнення людства. Проблеми є, але і є способи їх вирішення. медіапростір можна характеризувати в двох аспектах: позитивному і негативному. Характер медіапростору подвійний і досить невизначений з позиції корисності та позитиву для людини і суспільства в цілому. У наш час ми вже не уявляємо життя без мас-медіа, але з іншого боку засоби масової комунікації формують шаблонність мислення, вчинків, ідеалів, наслідування нереальним образам. Але в той же час складно переоцінити коефіцієнт корисної дії: значно економиться час, зручне отримання інформації в будь-якому вигляді [5].

У масовому суспільстві ідентичність здійснюється через систему ЗМІ та культурну індустрію. Людина постійно ототожнює себе з групою, етносом, нацією, расою, людством. Ось чому

виникає проблема парадоксів культурної ідентичності. Звичайно, людина шукає такі зразки, насамперед, у найближчому оточенні, в мистецьких образах (герої літератури, театру, кіно).

В Європі масова культура (народні розваги, мистецтво жонглерів, мімів) завжди протистояла культурі офіційній, контрольованій державою та церквою. В США масова культура спершу пропагувала стереотипи й ідеї офіційної культури, основним регулятором якої стала реклама. Масова культура стала такою невід'ємною часткою культури американського суспільства, його культурної свідомості, що її вивчення переважає в системі, наприклад, американської вищої освіти. 56% навчальних курсів у США присвячені вивченню популярних видів культури (курси з телебачення, кіно, реклами, журналістики). В Англії до системи університетської освіти включаються спеціальні курси, що містять матеріали з культури кіно, музики, наукової фантастики й навіть футболу.

Національна ідентичність надзвичайно багатогранна й різнопланова, однією із складових її є культурна ідентичність. В найзагальніших рисах сутністю культурної ідентичності є усвідомлене віднесення людиною себе до певної культури, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки та інших культурних характеристик, прийнятих в суспільстві даної культури.

Експансія масової культури по відношенню до етнічних (національних) культур, на думку О. Астаф'євої, призводить до своєрідної маргіналізації цих культур, проявом якої є розмивання кордонів між субкультурами всередині національної культури (заміна системної цілісності картини світу множинністю еkleктичних світів і стилів); та формування транснаціональної культури [1, с. 43]. В першому випадку масова культура претендує на статус народної культури – такий собі неавтентичний імідж етнічної культури або як демократична культура, яку сприймає більшість. Створюється своєрідний «етнічний маскульт», що починає функціонувати за аналогами масової культури у форматі поширення через канали ЗМІ [там само, с. 44]. Попри масову поширюваність, тиражованість і загальнодоступність таких творів,

вони все ж втрачають змістову наповненість, перетворюючись на стилізацію та кіч. Слушною з цього приводу є думка Е.Байдарова про те, що за умов позбавлення національних культур своєї світоглядної основи, контексту, в якому вони максимально розкривають свій зміст, при збереженні предметної різноманітності, вони втрачають свою глибину. Коли на публіку виставляються зовнішні яскраві феномени тієї чи іншої культури, що визнаються цікавими, вартими уваги поза цілісним світоглядним контекстом, вони сприймаються чи то як екзотика, дивацтво, нонсенс, чи як потішний фольклор [2].

Внаслідок складних процесів взаємодії локального (етнічного, національного) і глобального (транснаціональної, масової культури), які взаємообумовлюють двосторонній культурний вплив («глокалізацію») відбувається як розмивання національно-культурної ідентичності, так і ускладнення її моделі із залученням стандартизованих культурних зразків. В ході міжкультурної взаємодії відбувається активне запозичення і адаптація певних норм, культурних зразків і стилів інших культур традиційними національними культурами, що призводить до симбіозу культур та їхньої мозаїчності. Відтак за умов глобалізації зовнішнього культурного простору посилюється внутрішня етнокультурна диференціація [1, с. 46].

Глобальне поширення інформаційно-комунікаційних систем, в просторі яких і функціонують всі типи культури, не може не спонукати до активних взаємозв'язків та нових контекстів розвитку культур. Всі ці чинники сприяють розхитуванню базових основ усталеної національно-культурної ідентичності, «розмиванню» їхніх меж, структури і складових. Нівелювання традиційних культурних цінностей за умов «швидкої акультурації» впливає на те, що багато нових цінностей і стереотипів сприймаються як найбільш прийнятні в нових умовах. На високу ефективність запозичення впливає і висока інтенсивність контактів з «продуктом» інших культур, а також певних соціальних груп, які здатні стати носіями нових зразків» [21, с. 243].

Найбільш динамічно й помітно процеси зміни й трансформації моделі національно-культурної ідентичності помітні на індивідуальному рівні.

Пріоритетного значення для соціалізації індивіда серед нових культурних зразків надається моделям споживацької культури та «образів» життя, поширюваних інформаційними культурними потоками. Причому всі вони, як підкреслює Г. Ділігенський, відрізняються від тих, які задаються йому звичкою, традицією чи безпосередньо соціальним середовищем. Ці культурні зразки, будучи сформованими в іншому соціокультурному середовищі, при перенесенні на інший культурний ґрунт стимулюють і активізують механізми імітації «чужого» в процесах соціалізації особистості, тобто невикоріненого традицією досвіду. Таким чином, людина оцінює власні позиції, співвідносячи їх з більш широким колом економічних і соціальних ситуацій, ніж в традиційних умовах обмежених інформаційних контактів.

Особистісні потреби, поведінкові стереотипи все більшою мірою визначаються індустрією продукованих «іміджів», «образів» та ідей, які поширюються культурними практиками масової культури та циркулюють в потоках і каналах ЗМК. Життєві стандарти, утворені в індустріальних, економічно розвинутих суспільствах, набувають загальносвітового поширення та стають «найбільш доступним засобом самоствердження в соціумі і орієнтування своїх індивідуальних прагнень» [7, с. 7].

Отже, формується типовий стандарт споживання, щостає одним з визначальних компонентів формування «образів суспільного життя».

У медіапросторі, який є, по суті, глобальним, поширюються культурні зразки універсалізованого характеру, утворені поза контекстом національних культур. В результаті формується специфічне символічне середовище, «віртуальна реальність», які в процесі становлення ідентичності як сенсової основи буття особистості призводить до опозиційності між віртуальним світом і особистістю, зокрема, наділення фантомних артефактів онтологічним статусом. Загалом, як слушно зазначає з цього приводу О. Астаф'єва, «штучні інформаційно-комунікативні

середовища змінюють фундаментальні структури свідомості (емоції, пам'ять, уяву, раціональність і поведінку в реальному світі), змінюють форми і спрямованість процесів соціалізації й інкультурації, трансформуючи життєвий світ людини»[1, с.47].

Ідентичність особистості набуває характеристик мінливості, непостійності, фрагментарності, виникає безліч «квазі-ідентифікацій», які індивід не в змозі відрізнити від свого «я». Головним його завданням стає «склеювання» між собою різноманітних ідентифікаційних шаблонів» [14, с. 167]. В даній ситуації масова культура створює як поведінкові стереотипи, так і відповідні стереотипи зовнішності, даючи можливість сформувати «свій образ» та таким чином ідентифікувати себе.

Сучасний процес ідентифікації це – постійний пошук і знаходження оптимальних взаємин між особистістю і суспільством, між людьми в процесі міжкультурної комунікації. У просторі медіа, що дозволяє все більше визначати загальнокультурні, загально цивілізаційні ознаки ідентичності людини.

Висновки

Проблема культурної ідентичності в умовах глобалізації може бути осмислена дослідження функціонування глибинних механізмів у культурі. Лише за умов співвідношення універсального та локального, а також національної культурної пам'яті, традицій і загально цивілізаційних вимог єдності людської культури в цілому. Усвідомлення важливості цих елементів культури дозволить подолати негативні наслідки впливу глобальних змістів та продуктів цивілізації на буття локальних культур та культурну ідентичність їх носіїв в гармонії буття людини.

Однією з тенденцій сучасності є медіа поворот, який в умовах сучасного суспільства маніфестує себе як медіа реальність, медіа революція, медіа філософія, медіа культура тощо.

Культурна ідентичність загалом представляється як складний феномен, оскільки поєднує внутрішній та зовнішній виміри. Зовнішній вимір, можна його назвати також об'єктивним аспектом

культурної ідентичності, включає передусім символічний простір культури, що окреслюється як певна цілісність. Соціокультурні особливості ідентифікації обумовлюються сучасним культурним плюралізмом й підвищеною увагою до відмінностей, та, водночас, тенденціями до об'єднання, детермінованими глобалізацією. Культурна ідентичність є виразом людської свободи, а її реалізація будується поверх всіх відмінностей, що роз'єднують людство.

Література:

1. Астафьева О.Н. Модели этнокультурной идентичности в современном информационно-коммуникационном пространстве / О.Н. Астафьева // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. — 2004. — № 3. — С.40–44; № 4. — С.42–48.

2. Байдаров Э. У. Влияние глобализации на культуру и ценности человека // Credo New Теоретический философский журнал. — 2005. — №4. — [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.orenburg.ru/eiKige/ao/04-2005/4.Ы: t1>. — Дата доступа: июнь 2006. — Загл. с экрана.

3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. — М.: Весь мир, 2004. — 188 с.

4. Бурдьё П. О телевидении и журналистике / П. Бурдьё ; [пер. с фр. Т. В. Анисимова и Ю. В. Марковой ; отв. ред. и предисл. Н. А. Шматко]. — М. : Прагматика культуры, 2002. — 160 с.

5. Виселко І.В. Медіапростір як соціокультурне явище: теоретичні розвідки та практичні наслідки / І. В. Виселко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2011. — № 1(31). — С. 41–46.

6. Головка В. В. Ідентичність як метафора / В. В. Головка // Український історичний журнал. — 2002. — № 3. — С.23–34.

7. Дилигенский Г. Глобализация в человеческом измерении / Г. Дилигенский // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 7. — С.4–15.

8. Идентичность // Новая философская энциклопедия: В 4-х томах. — М. : Мысль, 2001. — Т. 2. — С. 78.

9. Ильганаева В.А. Социально-культурная динамика в социальной истории: трансформационные основания и тенденции / В. А. Ильганаева // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 30–36.

10. Костина А. Национальная и этническая культура: соотношение в глобальном мире / А. Костина // Знание.Понимание.Умение. — 2006. — №3. — С.128–139; № 4. — С.165–17.

11. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман ; [пер. с нем. А.Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2005. – 256 с.

12. Мазоренко М. О. Феномен мас-медіа в культурному просторі інформаційного суспільства: філософсько-антропологічний аналіз автореф. канд. філософ. наук, спец.: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури / М. О. Мазоренко . — Х. : Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2012. — 18 с.

13. Межуев В. М. Модернизация и глобализация – два проекта «эпохи модерна» / В. М. Межуев // Глобализация и перспективы современной цивилизации / [отв. редактор К. Х. Делокаров]. — М. : КМК, 200.

14. Предовская М. М. Виртуальный другой и проблема идентификации в массовой культуре / М. М. Предовская // Виртуальное пространство к-ы: Мат. науч. конфер. 11–13 апреля 2000 г. — СПб, 2000. — С.165–168

15. Рашкофф Дуглас. Медиавирус. Как поп-культура воздействует на ваше сознание [Электронный ресурс] / Дуглас Рашкофф. – Режим доступа : <http://mediavirus.narod.ru>. – Загл. с экрана.

16. Савчук В. В. Медиафилософия: формирование дисциплины. / В. В. Савчук // Медиафилософия. Основные проблемы и понятия : материалы междунар. науч. конф. «Медиа как предмет философии», (16–17 ноября 2007 г.) // под ред. проф. В. В. Савчука. – СПб., 2008. – С. 7–39.

17. Сінькевич О. Б. Ідентифікаційні практики масової культури: соціально-філософський аналіз : автореферат... д-ра філософських наук, спец.: 09.00.03 - соціальна філософія та

філософія історії / Сінкевич О. Б. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. – 36 с.

18. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности// Вопросы философии. — 1994. — № 10. — С.112–123. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/vopros/05.html>. — Дата доступа: февраль 2005. — Загл. с экрана.

19. Хилько Н.Ф.Экранная культура: медиасистемы и технологи / Н.Ф.Хилько. – Омск: Сиб.филиал Российского ин-та культурологии, 2003. – 104 с.

20. Шейбе С. Медіаграмотність: критичне мислення у мультимедійному світі : підруч. для вчителя / С. Шейбе, Ф. Рогоу ; перекл. з англ. С. Дьома; за заг. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. — К. : Центр Вільної Преси ; Академія Української Преси, 2014. — 319 с.

21. Шаров А. В. Взаимодействие культур и проблема идентичности / А. В. Шаров // Общечеловеческое и национальное в философии: II международная науч.-практич. конф. КРСУ (27-28 мая 2004 г.): Матер. выст. / Под общ. ред. И.И.Ивановой. — Бишкек, 2004. — С. 171–176.

22. Approaches to popular culture / ed. by C. W. E. Bigsby. — London : Edward Arnold, 1976. — 280 p.

23. Australia National Commission for UNESCO. Entertainment and Society. — Canberra : Australia National Commission for UNESCO, 1977. — 242 p.

24. Briggs Charles L. Anthropology, Interviewing, and Communicability in Contemporary Society / Charles L. Briggs // Current Anthropology. – 2007. – Vol. 48, №. 4. – P. 551–580.

25. Gowans A. The Unchanging Arts: New Forms for the Traditional Functions of Art in Society / Alan Gowans. – Philadelphia : Lippincott, 1970. – 433 p.

26. Hall S. Encoding and decoding in the television discourse / Stuart Hall. – Birmingham : University of Birmingham, 1973. – 19 p.

27. Hulteng John L. The Fourth Estate: An Informal Appraisal of the News and Opinion Media / Hulteng John L., Roy P. Nelson – New York : Harper & Row, 1971. – 356 p.

28. Kim Y.Y. Beyond Cultural Identity // Intercultural Communication Studies. Vol. IV, No1,1994. — P.1–23.

29. Mass communication research: major issues and future directions / [ed. by W. Phillips Davison, Frederick T. C. Yu]. – New York : Praeger, 1974. – 246 p.

30. Mass media policies in changing cultures / ed. by George Gerbner. – New York : Wiley-Interscience, 1977. – 291 p.

31. Rivers William L. Responsibility in Mass Communication / William L. Rivers, Wilbur Schramm. – New York : Harper & Row, 1969. – 314 p.

Кухаренко А.Л.
*канд. наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри культурних універсалій*

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Вступ

Глобалізація з недавніх пір стала суттю і квінтесенцією сучасного етапу розвитку суспільства, реальністю нашого життя, і викликала зміну пріоритетів й розстановку акцентів щодо пошуку нових життєвих орієнтирів Буття людини. При цьому освіта стала головним простором відтворення, закріплення та реалізації набутих людиною ціннісних орієнтацій.

Процеси кардинальної перебудови всіх сфер суспільного життя в Україні супроводжуються рішучим зламом традиційних ідеалів і стереотипів суспільної поведінки. Особливо серед молоді поширюється характерний світоглядної позиції такі як гіпертрофований розвиток споживчої психології, культ грошей і багатства. В купі з глибокими соціальними контрастами і занепадом моралі спостерігається істотне зростання злочинності, моральний нігілізм, поширення песимізму і втрату розуміння самого сенсу життя. Соціальна диференціація, яка сьогодні має місце в освіті, культурі, дозвіллі тощо, також посилює процеси нехтування традиційними життєвими цінностями, особливо у молодіжному середовищі. Слід відзначити, що сьогодні в Україні, як і в більшості країн світу, має місце певна девальвація багатьох життєвих, насамперед моральних цінностей.

З урахуванням викликів ХХІ століття особливої актуальності набуває парадигмальний аналіз сучасності, за яким розуміють сходження до деякої сукупності граничних основ, що виступають регулятивом наукового пізнання і перетворення освітянської думки, а саме виявлення основних механізмів внутрішньої саморегуляції професійної діяльності, визначення її ціннісного

аспекту, розстановки сил та логіки інформаційно-комунікаційних відносин в освітніх установах. Докорінні сучасні зміни потребують надзвичайно швидкого оновлення освітньої парадигми, спрямованої на розвиток інтелектуально розвиненої особистості, здатної до самоосвіти, самовдосконалення, яка вважає головними принципами свого життя – добро, любов, відповідальність, сукупність ідей, поглядів, впевнень, стверджуючих право на рівність, щастя, повагу до іншої людини.

Якого ж алгоритму дій і напрямків, способів досягнення мети та моделі поведінки потрібно дотримуватися ВНЗ щоб забезпечити максимальне прискорення, й здійснити свою місію – дійсно стати інформаційно-комунікаційними центром, максимально задовольняючим потреби вузівських спільнот у навчанні, наукових дослідженнях, педагогічній та адміністративній практиці? Для цього перш за все потрібно уявити бажану, ідеальну модель майбутнього освіти та з'ясувати стійки уявлення про діяльнісні доміанти, які зможуть визначити стратегію розвитку інформаційно-комунікаційних інститутів України – доводити цінність, яку вони представляють для академічної спільноти. На нашу думку, цього можна дістатися, якщо дотримуватися тактики впровадження нової аксіологічної парадигми, яка пов'язана із посиленням людино-центристського та ціннісно-світоглядного аспекту спрямованості багатовекторної творчої і креативної роботи з студентською молоддю. Нова парадигма вищої освіти – парадигма гуманістична за своєю суттю, передбачає, що її головною ланкою буде окрема людина, максимальне розкриття її індивідуальних здібностей, неповторних, унікальних особливостей психіки та інтелекту стають головною метою всього освітнього процесу.

Глобальна освіта у її гуманістичному аспекті надає особистості більше можливостей для успішної і компетентної діяльності на світовому рівні, допомагаючи кожному стати «людиною світу». При цьому, необхідно активізувати інноваційний комплекс сучасної освіти, який повинен спрямуватися перш за все на виховання нового перспективного типу толерантного світогляду, головним атрибутом якого є

усвідомлене право на власну точку зору без обмеження інтересів інших людей і високий рівень особистої відповідальності [4, с.222-223]. Фундаментальним положенням інноваційності в освіті має бути установка на прояв гуманістичного світогляду у відносинах з високою значущістю людського чинника того, хто навчає і того, хто навчається, на ціннісне сприйняття особистості та світу. На наш погляд, саме ВНЗ мають стати провідними інституціями освітнього простору, місією яких буде збереження і культивування ними власних фундаментальних академічних цінностей, як підвалин їх професійного функціонування, трансформацію змісту у нових соціальних реаліях життя. Ми погоджуємося з думкою В. Кременя, який наголошує, що – це не просто зміна полюсів її адекватності параметрам суспільно-політичного життя. Це, по суті, реакція на стратегічні імперативи освіти третього тисячоліття з її орієнтацією не на державу, а на людину, на фундаментальні загальнолюдські цінності, на послідовну демократизацію всього освітянського процесу й усієї освітньо-педагогічної ідеології загалом. [9, с.27]”

У зв'язку з вище-окресленим можна зазначити, що враховуючи сучасні цивілізаційні імперативи, інформаційно-комунікаційні процеси у ВНЗ мають бути ціннісно-орієнтованими і не тільки надавати ціннісно-закарбовані знання, а і нести відповідальність за їх інтерпретацію, розповсюдження та використання. Складність поставлених завдань обумовлена специфікою сучасної української модернізації: багатовимірним, комплексним характером змін, що охопили всі сфери життя людини, а саме галузь її ціннісних орієнтацій. Слід зазначити, що відбуваються зміни ритму і стилю суспільного й індивідуального життя людей у напрямку їх інтенсифікації, зростання індивідуальної відповідальності й творчості. Припустимо, що трансформаційні перетворення в соціальній та гуманітарній сферах життєдіяльності українського суспільства спрямовані на утвердження загальнолюдських цінностей – добробуту, соціальної справедливості, здоров'я, соціальної мобільності, зрілих світоглядно-ціннісних орієнтацій, особливо це стосується сучасної системи освіти, розвиненої науки, духовної культури, тощо і

мають бути послідовними. Це зумовлює необхідність формування сучасних вимог до науково-практичної складової підготовки молоді до майбутнього життя, а саме врахування аспектів безперечного втілення аксіологічних орієнтирів, (озброєння) методологією до самостійного опрацювання інформації, здобування знань, навчатися жити в умовах постійних змін, генерувати нові ідеї, прагнути самовдосконалення власної особистості, та нести відповідальність за власний вибір.

Аксіологічна центрація освіти у глобальному суспільстві

Парадигмальне різноманіття аналізу сучасної академічної думки становить теоретичну основу відповідних досліджень щодо вдосконалення системи освіти в Україні та передає пріоритетність ціннісних уподобань молоді, її відносини зі світом (В. Андрущенко, В. Кремень, І. Бех, О. Вишневський, О. Сухомлинська, В. Лутай). Методологія і практика аналізу сучасних освітніх парадигм з акцентуванням ролі аксіологічних чинників досить повно розкриті у Національній доктрині розвитку освіти, у якій йдеться про необхідність постійного оновлення змісту освіти та організації освітньо-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, виховання покоління людей, здатних оберігати та примножувати цінності національної культури та громадського суспільства. Особливо наголошується на формуванні системи національних та загальнолюдських цінностей, запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, формуванні сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і самореалізації особистості [24] У законі України «Про освіту» заявлено основні принципи освіти, якими є рівність умов кожної людини щодо реалізації її здібностей, їх всебічного розвитку; заявлено пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей, зв'язок з історією народу, національною культурою.

Складовими сучасної гуманістичної парадигми української освіти вбачається: випереджаючий розвиток системи освіти, орієнтованої на нові потреби суспільства; вироблення нової системи цінностей у молоді і нових відносин між викладачем і

студентом; формування такої мотивації навчання, яка орієнтована на актуалізацію власної системи цінностей; подолання технократизму освіти; забезпечення освітнього процесу новими методиками із гуманістичним спрямуванням; орієнтація на цілісно-розумовий та морально-естетичний зміст навчання, привнесення в нього елементів духовної самобутності та реальної самодіяльності. Освітні цінності доцільно розглядати, як сукупність гуманістичних пріоритетів суспільства, які виступають головними орієнтирами для розвитку всієї системи освіти, як системи провідних соціальних цінностей, котрі засобами освітньо-виховного процесу мають стати персональними цінностями кожного учня та студента.

На нашу думку підвалинами організації освітньо-комунікаційного процесу має стати наступна система п'яти провідних груп освітніх імперативів:

- 1) фундаментальні, базові, наближені до загальнолюдських цінностей;
- 2) національні цінності;
- 3) громадські цінності;
- 4) сімейні цінності;
- 5) особистісні цінності.

Всі змістові, процесуальні й технологічні компоненти аксіологічного контексту сучасної системи освіти мають бути спрямовані на різнобічний розвиток особистості, на формування у неї образу світу, що змінюється, та надає їй можливості усвідомлювати свою унікальність, несхожість, неповторність за допомогою рефлексії, творчості. В. Ротенберг у цьому аспекті вважає, що творчість – це різновид пошукової активності, яка, спрямована на зміну ситуації або на зміну самого суб'єкта, його відносин до ситуації, при відсутності визначеного прогнозу бажаних результатів такої активності (тобто при прагматичній невизначеності) [14]. Про що мають свідчити покращення статусно-ролевих позицій взаємовідносин у ВНЗ, що характеризують подальший перспективний розвиток вишу, його установку на гармонізацією загальнолюдських і національних цінностей за допомогою досвідченого використання технологій і методик цілісного сприйняття світу і мислення особистості.

Примітно, що експерти Ради Європи вважають визначальними моментами у сучасному навчанні і вихованні студентів – формування навичок толерантного спілкування і взаємодії; набуття вмінь розв’язувати різноманітні проблеми; автономності праці, функціонувати у колективі; формувати навички щодо збирання інформації, її аналізу і вивчення мотивації до неперервного навчання; вироблення гнучкості, психічної стійкості, готовності діяти в нових умовах [8, с.22-23]. Без поваги до моральних цінностей і прийняття нової системи норм індивідуальної та колективної діяльності неможливе мирне співіснування в Європі і світі. Важливою ознакою освітньої системи Європи виступає «європейський вимір навчання», коли молодь вивчає європейську спільноту як людську спільність, що прагне побудувати нове інтегроване суспільство.

Зрозуміло, що розповсюджені соціокультурними інститутами соціальні норми і цінності під час навчання стають доступними як окремим особистостям, так і загалом широкому колу осіб, створюючи тим самим активне мобілізуюче інформаційно-комунікаційне середовище з емоційними, раціональними та оціночними координатами. Саме ціннісне відношення і акцентування на гуманістичному аспекті сутності діяльності структурних підрозділів освітнього закладу дозволяють створити доброзичливий мікроклімат, гуманну взаємодію вільного прояву здібностей осіб в ІКП вишу. Як справедливо зауважує О. Савченко, «сучасне розуміння гуманістичних цінностей освіти спирається на антропологічні й соціокультурні координати», адже людина – не засіб, а мета, і реалізація таких цінностей передбачає належне оцінювання «природної основи людини» [15, с.20-23] на засадах гуманізму. Недооцінка природних основ формування особистості поряд з іншими факторами зумовлює її відчуження від родини, порушення органічного зв’язку з середовищем, нехтування національним вихованням. Адже світогляд кожного учасника навчально-виховного процесу визначається саме тим, які цінності складають його основу, яким ціннісним орієнтирам особистість надає перевагу. Цю думку підтримує Ольга Сухомлинська, яка підкреслює, що у генотипі українців закладено

потяг до духовних пошуків, загальнолюдських і національних, гуманістичних ідей, кращих вітчизняних духовних традицій. Відтворення власної національної системи цінностей, закріплення особистої духовної експансії зуміло б консолідувати українське суспільство задля подальшого його розвитку, захисту і укоріненню гуманістичного світогляду [18, с. 2–6]. Через утвердження стереотипу зв'язку, за яким спочатку – соціальне, «а особистість це придає до нього» можна довести необхідність забезпечення «демократичного типу зв'язку тільки у тому разі, якщо суспільство захищає людину, а людина в свою чергу стає на захист своєї держави» [15, с.20].

Таким чином нова соціокультурна реальність дозволяє виокремити наступні аксіологічні підстави щодо актуальності гармонізації загальнолюдських і національних цінностей і визначити системи координат для розгляду наступних проблем, потребуючих негайного вирішення:

1) система цінностей людської діяльності втратила свою очевидність, привабливість, імперативність, відбулися суттєві зміни в субординації системи цінностей; аксіологічна позиція людства може бути описана такими словами, як «виродження» та «нестійкість». «Людина захворіла яскраво вираженою дезорієнтацією, не знаючи більше, по яких законах жити» [1];

2) системи цінностей, що сповідуються людством, державами, націями, соціальними групами, індивідами, ніколи не грали такої вирішальної ролі у визначенні не просто змісту та спрямованості людської історії, але й того, чи буде ця історія мати продовження, чи вона обірветься;

3) існує необхідність переходу від підкорення природи людиною та контролем над природою до контролю людини над самою собою. Цей контроль неможливий без системи абсолютних, універсальних або нешвидкоплинних цінностей;

4) суспільні потреби у чіткому визначенні конструктивних елементів і когнітивно-змістовних характеристик щодо використання навчально-виховного потенціалу; впровадження нових комунікаційно-освітніх форм для трансляції і презентації сучасного знання у міцному поєднанні з загальнолюдськими,

гуманістичними цінностями; виокремлення соціального ідеалу стабільного функціонування відповідних соціальних інститутів для формування людини XXI століття.

Гуманістичне спрямування культури XXI ст. та національні цінності

Ренаціоналізація системи освіти, що задекларована в «Національній доктрині розвитку освіти», зорієнтована на відновлення історичної правди, повернення до культурних традицій. Стрижнем національної освіти є виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється. Важливим є те, що освіта не лише звертається до джерел національної культури, але й формує соціальні цінності, які надають сенсу цивілізаційним здобуткам. У контексті євроінтеграції слушною є думка В. Горського, що “шлях до Європи – у визначенні центру в собі. Стверджувати європейськість власної культури слід не через втечу від себе “до Європи, а вбираючи Європу до себе, розвиваючи власну ідентичність через діалог з іншими європейськими (та не лише європейськими) культурами” [6, с.11–15].

Сучасні соціологи наголошують на існуванні двох протилежних суспільних процесів – підкреслення індивідуальності сучасної людини і розквіт індивідуалізму. З одного боку, людина прагне посилити власні відмінності, щоб захистити свою індивідуальність, а з іншого – сучасність вимагає поставити спільність на чолі соціальних цінностей, що сприятиме більшій збалансованості і гармонійності суспільного життя.

Водночас, не слід забувати, що у кожної нації є свої культурні, соціальні, історичні і ментальні відмінності, які, з одного боку утворюють в сукупності національний колорит, а з іншого – можуть стати на заваді приєднанню до єдиного освітнього простору у межах Європи. Інтеграція української освіти до міжнародного освітнього простору має базуватися на засадах пріоритету національних інтересів; збереження та розвитку інтелектуального потенціалу нації; миротворчої спрямованості

міжнародного співробітництва; системного і взаємовигідного характеру співробітництва; толерантності в оцінюванні здобутків освітніх систем зарубіжних країн та адаптації цих здобутків до потреб національної системи освіти [23].

Сучасні ВНЗ з метою засвоєння студентською молоддю соціального досвіду, формування особистісних рис громадянина-патріота Української держави, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, успадкування духовних надбань українського народу прагнуть наповнити вищу освіту національним змістом. Визначення власних моральних стандартів, їх постійне співставлення з кращими зірцями національної академічної культури, послідовне втілення їх в життя на кожному напрямі роботи вищого навчального закладу є виявом прагнення вітчизняної освітньої спільноти – взяти на себе відповідальність у захисті та відстоюванні базових академічних та загальнолюдських ціннісних пріоритетів. Це уможлиблює створення гармонійного середовища яке б органічно сприймало ефективні механізми забезпечення взаємної поваги, вільного обміну ідеями щодо особистісного і професійного самовдосконалення задля підтримки балансу між всіма функціональними особливостями вищої освіти, як суспільного блага, інституціонального закріплення кращих вітчизняних напрацювань у цьому напрямі.

Відомий український вчений-педагог академік С. У. Гончаренко вказує, що ціннісні орієнтації – це «вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей». На його глибоке переконання, «ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті» [5]. Надзвичайно цінним уявляється і думка вченого стосовно того, що «виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій». Саме це зумовлює особливе значення академічного співтовариства, способів його самоорганізації та соціальних ролей. Етика вищої школи, цінності, що лежать в основі її наукової та освітньої діяльності, принципи та правила взаємовідносин в кожному навчальному закладі, у викладацьких колективах, у

взаємостосунках зі студентами є основою здатності академічної корпорації до дієвої саморегуляції та спроможності задовольнити запит суспільства. Таким чином усвідомлений моральний вибір, турбота про репутацію стають одним з основних механізмів внутрішньої саморегуляції професійної спільноти, визначають її етичні пріоритети, розстановку сил та логіку професійних комунікацій.

Нові горизонти дослідження проблеми формування гуманістичних цінностей відкриває аналіз їх залежності від основних реалій сьогодення – глобалізації та інформатизації, особливостей постіндустріального суспільства. Як було справедливо підкреслено Т. Бічером та П. Траулером «... зміна сил, що впливають на сучасну вищу освіту у всьому світі, привели до зростання та посилення факторів, які діють на неї» [25]. До них можна віднести: масовість, що привела до радикального збільшення кількості студентів; економізацію академічного простору, що зумовлює зростання впливу запитів та потреб абітурієнтів і студентів на зміст та практичну орієнтованість програм та курсів; глобалізацію, що призводить до орієнтації на тенденції розвитку світової економіки, прискорений розвиток нових інформаційних та комунікаційних технологій, створення міжнародної мережі знань, набуття англійською мовою домінуючої позиції в розповсюдженні наукової інформації. Так, на думку С. О. Сисоєвої, «суспільство інформаційних технологій – постіндустріальне суспільство, на відміну від індустріального суспільства кінця минулого століття, значно більшою мірою зацікавлене в особистостях, здатних самостійно і активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до змінних умов життя» [16 с.44]. Саме такі особистості – добре освічені, високо моральні, з відчуттям особистої відповідальності та активною життєвою позицією а також умінням ефективно діяти у складних ситуаціях – і мають складати основу національної еліти.

Оскільки гуманістичні цінності є найістотнішими чинниками поведінки людини, то гуманітарні аспекти культури проявляються у взаєминах з іншими людьми, здатності розуміти, поважати, любити їх, а також у ставленні до нації, громади та інше. Традиції

народу стають джерелом гуманізму, його виховним ідеалом, осередком трансляції його духовних надбань. Повернення до духовного коріння свого народу на засадах гуманізму, конкретизує І. Бех ставить у центр уваги порядну людину з її моральними чеснотами і законами доброти, милосердя [2]. Таким чином можна зазначити, що сьогодні в системі освіти має посилюватися тенденція до гармонізації загальнолюдських і національних цінностей, які повинні передаватися через феномен «взаємовідносини». Змістовним компонентом освітньої аксіології мають бути універсалії, які визначають якісне функціонування кожного навчального закладу, його організаційно-виробничих колективів, студентських об'єднань, що становлять єдину корпорацію до дієвої саморегуляції та спроможності задовольняти запит суспільства щодо якісної підготовки нової еліти України. В контексті цих взаємозв'язків виникає можливість створення у кожному ВНЗ власного культурно-мистецького простору, якій не тільки виконує навчальні, але і просвітницькі та соціальні функції щодо захисту пропаганди та збереження вітчизняних культурних освітянських надбань і традицій.

Звернення до типології цінностей / ціннісних орієнтацій свідчать про те, що у філософській, соціологічній, психологічній і педагогічній літературі існує немало підходів до систематизації, та інтерпретації ціннісних феноменів. Це пов'язано перш за все з тим, що вчені виходять з різних теоретичних і емпіричних підстав, аргументуючи це специфікою явища, що вивчається, і багатогранністю його проявів.

На нашу думку, певної переваги можна надати ціннісній теорії Р. Перрі, яка має явну гуманістичну спрямованість, що виражається перш за все в заклик до вченого створити цивілізацію, побудовану на єдиній загальнолюдській культурі. У ній кожна людина, народ, нація, відмовившись від посягань на винятковість, прагнучи до гармонії інтересів, займуть своє місце. Створювану цивілізацію відрізнятимуть освіта для всіх, справедливий розподіл соціальних благ, творчість в різних сферах, особиста свобода і насолода красою. Р.Перрі висловлював надію, що коли-небудь

знання і свобода людини зростуть настільки, що цінності увійдуть до володіння всім світом [27].

Цінності виступають як співтовариства (у тому числі і академічного) відчуття і переконання, що широко розділяються членами, які фокусують увагу на тому, що є достовірно важливим і значущим для колективної діяльності і колективного блага даної соціальної спільності. Професійна культура являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, що виробляються людьми відповідної професії та включає специфічний спосіб організації людської діяльності, характеризує відношення людини до результатів своєї діяльності а також як до самого себе, так і один до одного, до інших людей і суспільства в цілому, зумовлені специфікою їхньої професійної діяльності. Дослідник Пономарьов А.С. вказує на те, що «важливим елементом професійної культури є система специфічних норм, правил, цінностей та ідеалів, які сповідують кращі представники даної професійної групи, і притаманних їм характерних особистісних рис і якостей» [12, с.161-162].

Можна додати, що саме системи професійних цінностей, моральних норм, традицій внутрішніх стосунків та відносин з широким соціальним оточенням визначають принципи взаємодії в цій надзвичайно складній та різноманітній соціальній мережі, яка створює і підтримує науково-освітню діяльність у ВНЗ. Добре відомо, що при високому рівні свого професіоналізму той чи інший фахівець зовсім не обов'язково може бути і високоморальною особистістю. На жаль, досить часто трапляються випадки, коли свої знання, уміння і досвід фахівець використовує не на благо людей і суспільства, а виключно заради своїх власних інтересів. Життєва практика свідчить, що є фахівці, які, особливо в умовах ринку, зловживають своїм професіоналізмом і довірою до них інших людей. Аналіз та узагальнення практики таких випадків дають нам вагомі підстави стверджувати, що між рівнем і змістом професійної компетенції фахівця і системою його життєвих цінностей існує складний нелінійний зв'язок. Глибинну сутність цього зв'язку О. Пономарьов розкриває через аналіз поняття професійної культури спілкування.

Розглядаючи освітньо-виховний процес і підкреслюючи його змістовний характер В. Ядов стверджує, саме це дозволяє інформаційно-комунікаційним зв'язкам бути вільними, різноманітними, що у свою чергу є умовою їх стійкості і стабільності. Додаючи до цього контексту можна впевнено заявити про необхідну умову створення школи порозуміння, в якій взаємозалежно виступають пізнання, взаємопізнання і терпимість. Головними цінностями щодо поєднання інтересів у запропонованій системі В. Ядова – це цінності живого, відкритого, сприятливого особистого росту. Над ними, вважає вчений, треба постійно працювати. І чим активніше процес інтеріоризації цінностей, тим швидше цей процес вводить людину до іншого світу: світу знання, світу діяльності, світу почуття, світу Людини [22]

Таким чином, організований освітній простір забезпечує можливість вільної селекції оптимальних освітніх стратегій і технологій, де педагогічна діяльність повинна характеризуватися терпимістю до нової різноманітності, вільного залучення до доброзичливих професійних дискусій. При цьому треба враховувати, що без внутрішньої різноманітності людського універсуму і розуміння цінності цього розмаїття не можливо ні індивідуально-особистісний, ні національний, ні глобальний розвиток.

Підкреслимо, що саме завдяки пошуку якісних шляхів і засобів підвищення рівня взаємодії людей можна ефективно прищеплювати їм толерантність, людяність, теплоту і сердечність, прагнення зрозуміти іншого і поважати його право на свою думку, на свої вірування й життєві цінності. Піддаючи аналізу набір професійних (корпоративних) цінностей, свого роду кодексу честі, ми вважаємо, що вони допомагають зберегти свою ідентичність, своєрідність, але все-таки простір духовних цінностей набагато ширший, глибший і вагоміший.

Окреслюючи значення академічної культури для кожного вищого навчального закладу, можна акцентувати, що вона «... повинна активно і постійно підтримуватися — через заяви про місії, інституціональні хартиї та кодекси академічної поведінки —

ті цінності, норми, практики, переконання та висновки, які створюють в інституціональній спільноті етос, який ґрунтується на принципах поваги гідності людини, її фізичної і психічної цілісності, навчання впродовж життя, поліпшення знань та підвищення якості, інклюзивної освіти, представницької демократії, заохочення активної громадянської позиції та недискримінації. Автономія вищих навчальних закладів... не повинна використовуватися ними як привід для того, щоб ухилитися від відповідальності перед суспільством за послідовне забезпечення суспільного блага...» [26].

Як стверджують чимало науковців, формування національної системи цінностей в Україні йшло під істотним впливом «філософії серця» Памфіла Юркевича [21]. На його глибоке переконання, центром будь-якого життя є серце, яке постає глибинною основою людської правди і морально-духовним джерелом діяльності душі. В серці зароджується рішучість людини до вчинків, багатоманітність намірів і бажань. Тому воно є носієм пізнавальної дії душі, центром душевних чуттів, турбот, пристрастей, морального життя загалом. Навіть знання виникають у результаті діяльності душі: тільки проникнувши в серце, знання може бути засвоєним. Юркевич вважав, що серце здатне виражати, знаходити і розуміти такі внутрішні (душевні) стани людини, які за високим рівнем своєї духовності недоступні логічному знанню; абстрактне знання стає внутрішнім (душевним, духовним) станом людини не завдяки розуму, а внаслідок проникнення в серце, стає рушієм духовного життя людини. Завдяки відкритості характеру контенту цінності переходять в статус органічного іманентного утворення й тим самим забезпечують народження безперервної лінії гармонійного поєднання загальнолюдських цінностей з національними

Загальнолюдські цінності, розвиваючись і змінюючись в історії людства, створювали основи для самозбереження людства, передбачали зближення позицій різних груп людей, забезпечували врахування інтересів один одного і, затверджені на світових форумах, входили в документи як правила, принципи, важливі для всіх. Тим часом вагомість національних цінностей

обґрунтовується, по-перше, могутнім національним духовним корінням України, по-друге, тим, що на початку життя кожної людини повинні бути цінності пошани і любові в сім'ї, самотність культурних традицій, мови країни мешкання. Це духовний витік, що живить людину все життя. Як відзначає О. В. Сухомлинська, з національних цінностей слід починати, не забуваючи про цінності загальнолюдські. Важливо підкреслити і ті національні цінності, які виділяються як вічні, властиві Україні: соборність, колективізм, щедрість душі, перевага духовних цінностей матеріальним, патріотизм і т. п. [18].

Доцільно зазначити, що сучасні вчені, відзначають, категорію «цінність» як предмет теоретичних досліджень і багатьох наук: філософії, соціології, етики, естетики, історії, релігії, педагогіки, політології, економіки, психології тощо. Представники кожної науки по-своєму розглядають поняття «цінності», але більшість досліджень присвячена соціальним, демократичним, консолідуючим цінностям, що впливають не лише на функціонування людини в соціумі, а й на консолідацію української народності. Про це свідчить і інтерпретація поняття «цінність»:

- до цінностей належить ідеал-ідея, зміст якої виражає щось значуще для людини (І. Надольний);
- цінності розглядаються як певні ставлення (П. Власов);
- цінністю називають усі об'єкти навколишнього світу, що можуть задовольнити потреби (Ф. Щербак, В. Тугарінов);
- цінність є проміжною, опосередкованою ланкою між інтересами і потребами (А. Маслоу, П. Ігнатенко та ін.);
- цінність як усвідомлений і прийнятий смисл (Б. Братусь).

Цінності – це поняття або переконання, впорядковані за відносною важливістю. Вони направлені на задоволення трьох універсальних людських потреб: екзистенціальних; потреб соціальної взаємодії; потреб розвитку соціальних груп. Ці потреби задовольняються в реалізації 10-ти мотиваційних типів:

- 1) саморегуляція – вибір, творчість, дослідження;
- 2) стимулювання – повнота життєвих відчуттів;
- 3) гедонізм – насолода життям, задоволення;
- 4) досягнення – особистий успіх через компетенції;

- 5) влада – соціальний статус престижу та панування над людьми;
- 6) безпека – стабільність, гармонія;
- 7) конформність – обмеження дій, що заподіюють шкоду іншим;
- 8) традиція – повага та підтримка звичаїв, визнання ідей культури та релігії;
- 9) прихильність – підтримка благополуччя людей;
- 10) універсалізм – розуміння, вдячність, терпимість та підтримка благоплуччя.

На думку Ж.Омельченко, ключовими моментами у обґрунтуванні концепції відбору і змісту загальнолюдських цінностей виступають: смисложиттєві, системоутворюючі, інтегративні за змістом цінності, які можна представити як універсальні конструкції ієрархічної структури. Саме ці цінності активізуються як критерії при оцінці і виборі модусу поведінки, цілей і способів діяльності людини [11]. Конкретний набір загальнолюдських цінностей виробляється історією цивілізації, культури і виступає як умовний, що і передбачає можливість і необхідність утворення авторської концепції відбору цінностей за змістом (Л. Виготський, О. Вишневський, К. Обуховський, Л. Колберг, Л. Божович, М. Яценко, І. Мартинюк, Г. Терещук, В. Караковський, І. Дементьев, І. Кон).

Загальнонародні і загальнолюдські цінності — це ціннісна значимість предметів, явищ, ідей для даного суспільства або для світового співтовариства. Загальнонародні і загальнолюдські цінності звичайно складають ціннісно-нормативну систему, що формується в процесі становлення і розвитку суспільства й відображає результати реальної взаємодії ідеалів і інтересів усіх соціальних верств і груп або світового співтовариства. Це, по-перше, соціально-політичні і моральні принципи, що поділяються більшістю населення або країни, всього світового співтовариства. По-друге, загальнолюдські (національні) ідеали, загальнонародна мета й основні засоби її досягнення (соціальна справедливість, людська гідність, цивільний обов'язок, цінності матеріального благополуччя і багатства духовного життя). Загальнонародні і

загальнолюдські цінності — це цінності природні і цінності, що за самою суттю і значимістю мають глобальний характер (проблеми світу, роззброєння, міжнародного економічного порядку та ін.)

Існування вищих цінностей завжди пов'язано з виходом за межі приватного життя індивідуума. Вищі цінності залучають до того ступеню розвитку, коли вже немає вище самого індивідуума, чим визначається його власне життя, з чим нерозривно пов'язана його доля. Ось чому вищі цінності, як правило, носять загальнолюдський характер. Вищі цінності — частина матеріальних, духовних і соціально-політичних цінностей, що, як правило, мають загальнонародне і загальнолюдське значення — мир, життя людства, цінності суспільного ладу, уявлення про справедливість, волю, права й обов'язки людей, дружбу, любов, довіру, родинні зв'язки, цінності діяльності (праця, творчість, творення, пізнання істини), цінності самозбереження (життя, здоров'я), цінності самоствердження і самореалізації, цінності, що характеризують вибір особистих якостей: чесність, хоробрість, вірність, справедливість, доброта та ін.

Вищі соціально-політичні цінності — патріотизм, захист Батьківщини, військовий обов'язок, військова честь та інші, що мають загальнонародний, традиційний характер. Ускладнення всього комплексу завдань, що вирішуються суспільством, підвищує моральну цінність обов'язку та відповідальності. Не випадково відповідальність стає тим морально-правовим поняттям, що частіше вживається в повсякденності. У сучасних умовах багаторазово зростає значення дисципліни, значення особистої відповідальності.

Моральна цінність суспільства і громадського обов'язку вказує О.Вишневський, нагороджує такою ж цінністю і всі види суспільно корисної діяльності, насамперед, діяльність трудову. Без праці людина не тільки не може існувати, але й не може бути людиною в самому повному і глибокому змісті. Усвідомлення великої соціальної ролі праці, її виховного та морального значення належить до числа основних елементів моральної свідомості трудящих. «Без праці немає добра», «Землю сонце красить, а людину праця» – говорять народні прислів'я. За ступенем більшої

або меншої поваги до праці можна пізнати ступінь цивілізації народу. Зрозуміло, моральна цінність праці прямо залежна від соціальної значимості, спрямованості на досягнення загального блага, а від вільного і творчого характеру праці, що піднімає людську особу, сприяє розкриттю її задатків і здібностей [3].

Моральні цінності відображають не тільки сформоване реальне буття, але й потреби в більш досконалих формах громадського життя. Моральні цінності – своєрідне вираження ідеалів, прагнення до здійснення яких підсилює практично діючий характер моральних орієнтацій. Моральні орієнтації виступають як міра відповідності людським діям, відносинам, соціальним і моральним вимогам реальних можливостей досягнутого етапу суспільного прогресу. На основі моральних цінностей формується нормативно-ціннісна орієнтація особи. У ній є і вимога того, як знаходити і оцінювати існуючі явища. Без регулярного і невпинного задоволення моральних потреб, без відносно постійного залучення до моральних цінностей, без оволодіння ними в людині порушується психіка, змінюється характер її поведіння.

Наскільки велика роль моральних цінностей у житті людини і суспільства, наочно показують кризи моралі, переоцінка її цінностей. У сучасних умовах йде процес ламання старих ідеалів, принципів моралі. Втрачають виправданість колишні прагнення і дії людини, у неї вселяються розгубленість і непевність. Людина в кризі, що настала, випробує почуття втрати, у неї ніби зникає ґрунт під ногами. Втрата моральних цінностей — це втрата морального здоров'я людини і суспільства.

Естетичні цінності — предмети і явища природи, які доступні людському пізнанню; сама людина (її вигляд, дії, вчинки, поведінка); речі, створювані людьми й створена друга природа, продукти духовної діяльності; твори мистецтва. Наявність об'єктів, що володіють цінністю, залежить від того, в яку конкретну систему соціально-політичних відносин включені, які ідеали служать критерієм оцінки. Основні види естетичних цінностей — прекрасної, піднесеної і їх протилежності – потворне і низьке. Особливу групу естетичних цінностей становлять трагічне і

комічне, що характеризують ціннісні засоби різних драматичних ситуацій у житті людини, образно моделюються в мистецтві. Низька естетична культура, а тим більше естетичне нецтво може залишити людину байдужою до краси природи, її гармонії, до краси і гідності людської діяльності, до творів літератури і мистецтва. Тому-то в сучасних умовах треба добиватися, щоб кожна людина уміла чітко розрізняти прекрасне і потворне, насолоджуватися прекрасним, переживати і співчувати трагічному, сміливо повставати і вести боротьбу проти потворного в діях людей, проти низькопробності і несмаку в мистецтві, побутового хамства та ін.

Становище людини — вища цінність, саме ця аксіома застосовується гуманістами. І це дійсно так в тому змісті, що людство вистраждало ідею вищої цінності, прийшло до неї через гіркий досвід багатьох поколінь. Цінність людини та її життя може розглядатися як індивідуальний синтез всіх інших цінностей, що функціонують у суспільстві. Цінність життя є сукупність елементів особистісних орієнтацій. Чому життя людини — вища цінність? По-перше, тому, що поза життям людини немає і не може бути цінностей. Це єдиний критерій і умова для існування будь-якої іншої цінності. Для індивіда життя виступає як вища цінність, вище благо безвідносно до чого б то не було. Цінність життя фундамент і вершина для всіх інших цінностей. По-друге, залежно від розуміння цінності життя будуть формуватися відносини суспільства до людини. Якщо у відносинах між людьми цінність життя розглядається в індивідуальному аспекті, тобто тут значимість життя визначається не для самого індивідуума, а для суспільства. Питання про те, чи є сама людина цінністю, розглядається з двох сторін: У чому ж для людини полягає цінність іншої людини і людини взагалі? У чому цінність власного життя людини? Інтерес індивіда до інших людей має для людини зміст, залежний не тільки від того, який він сам.

Здоров'я як цінність. Здоров'я природна, абсолютна і неминуща життєва цінність, що займає один із верхніх щаблів у ієрархічній градації цінностей. Від ступеня володіння здоров'ям залежить рівень задоволення практично всіх потреб людини.

Потреба в здоров'ї має загальний характер, властива окремим індивідам і суспільству. Розрізняють індивідуальне (особисте) здоров'я і суспільне здоров'я населення. Погляд на здоров'я як на найвище за значенням життєве благо має тисячолітню традицію. Пропонується виділяти три рівні цінностей здоров'я: біологічний — початкове здоров'я; соціальний — здоров'я як міра соціальної активності; особистий, психологічний — здоров'я не як відсутність хвороби, а як заперечення її в змісті подолання. Безтурботне ставлення людини до свого здоров'я завдає соціально-економічну і морально-психологічну шкоду сім'ї, виробничому колективу та суспільству.

Аксіологічні характеристики освітньої діяльності відображають її гуманістичний зміст. В.А. Сластенін класифікував цінності за рівнем існування :

- особистісні;
- групові;
- соціально-педагогічні [17]

В.А. Ядов в свою чергу виокремлював такі цінності як:

• термінальні (цінності-цілі) – творчість, любов, свобода, краса, пізнання, мудрість, робота, друзі, родина, активна життєва позиція, впевненість в собі, самостійність, здоров'я;

• інструментальні (цінності-засоби) – освіченість, життєрадісність, вихованість, воля, чесність, раціоналізм, самоконтроль, відповідальність, воля, акуратність, сміливість, тощо [22]

За В.П. Тугаріновим цінності діляться на:

• цінності життя, здоров'я, життєві радості, спілкування з іншими людьми;

• цінності культури – матеріальні та духовні;

• соціально-політичні цінності – суспільний порядок, мир, безпека, свобода, справедливість, рівність, людяність [19].

Найважливіше базисне джерело – природа породжує такі цінності, як людяність, відвертість, краса світу, захоплення, відповідальність. Головною цінністю соціуму, як одного з невичерпних аксіологічних джерел, є людина. Саме вона – природна і всеосяжна цінність, і вона виступає творцем виховних

цінностей. Правда, при цьому, на думку М. Морена, людина повинна бути духовною, мислячою, такою, що радіє, любить, страждає і т. д., що дає їй підставу об'єктивно виступати природним вихователем [10].

Гуманістичні цінності у своїй сукупності виступають тим унормованим культурним кодом, який впливає на поведінку людини і спрямовує характер потреб і цілей особистості. Якщо розглядати цінність в межах гуманістичного світогляду, то головною її ознакою є наявність позитивних для людини якостей, властивостей, можливість використовувати цю цінність на благо іншої людини, або її здатність поєднуватися з позитивними якостями індивіда. Позитивними для людини з точки зору гуманістичного, на відміну від політичного чи релігійного світогляду, – вважається все те, що сприяє земному життю, покращенню його умов тощо. Таким чином, сфера гуманістичних цінностей складається:

- з того, що визнається цінним з позицій людяності;
- з того, що є людяним та позитивним в самій людині;
- з того, що визнається цінним у вигляді комбінації нейтральних та позитивних якостей людини.

Отже, можна припустити, що гуманістичні цінності – це певні переконання, уявлення, норми та принципи, за якими треба діяти, засновані за правилом людяності та спрямовані на благо людства. Вартим уваги залишається той факт, що в різні історичні епохи, а також в умовах різних політичних системах та політичних режимах одні й ті самі гуманістичні цінності набувають різного, інколи навіть протилежного змістовного навантаження та трактування. Як заявлено в енциклопедичному словнику само поняття «гуманізація» походить від терміну «гуманізм». У загальному контексті гуманізмом прийнято вважати світогляд, в центрі якого заявлена ідея Людини, як найвищої цінності. Гуманізм стверджує цінність людини, як особистості, її право на свободу, розвиток, вільний прояв своїх здібностей.

Гуманістичні цінності займають особливе місце в ієрархії цінностей людини і характеризують індивідуальну культуру особистості та рівень її вихованості. До найважливіших

гуманістичних цінностей, що мають стати підґрунтям моральності особистості, відносять добро, любов, совість, справедливість, почуття власної гідності, патріотизм, відповідальність, працелюбність, толерантність, милосердя, тощо. Заявлені категорії цінностей взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють одна одну. І хоча у кожної людини існує своя система цінностей та ціннісних орієнтацій, саме за допомогою гуманістичних цінностей, а також практичних дій, вчинків, мотивів, стимулів і намірів забезпечується оволодіння нормами і правилами взаємодії з оточенням.

Аксіологічний рівень розвитку особистості визнається рангом цінностей, трансформованих у ціннісні орієнтації (установки, переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри), їх багатоплановістю і гармонійністю поєднання. Навчально-виховний процес в освітньо-комунікаційному просторі ВНЗ будується, як процес засвоєння цінностей, їх інтеріоризація. Він містить декілька етапів:

- пред'явлення цінності в реальних умовах учбового закладу;
- її первинне оцінювання, забезпечення емоційно позитивного ставлення до даної цінності;
- виявлення сенсу цінності та її значення;
- схвалення усвідомленої цінності;
- включення прийнятого ціннісного ставлення в реальні умови дій і спілкування;
- закріплення ціннісного ставлення в діяльності та поведінці

Після цього, настає друга фаза – перетворення особистості на основі засвоєння цінностей. Завершальною є третя фаза – проектування, формування образу майбутнього. Для характеристики третьої фази можна скористатися поняттям «модель потрібного майбутнього» Це поняття було введено В. Берштейном [20] для позначення того факту, що людський мозок відображає не тільки події сьогодення та минулого, але й ситуацією майбутнього, причому останню в двох різних формах – ймовірного прогнозу та програмування потрібного майбутнього. Таким чином, аксіологічний підхід щодо формування змісту навчально-виховного процесу освітньо-комунікаційного

середовища вузу створює умови для емоційно-ціннісного переживання та становлення ціннісних взаємовідносин між суб'єктами, робить освіту компонентом культури, завдяки чому вона набуває особливої значущості, оскільки саме в цьому випадку вона виступає засобом трансляції.

Отже, цілі і цінності системи освіти, її виховні ідеали мають бути діалектично пов'язані між собою. Саме з них мають виводитися цілі, зміст і характер функціонування навчально-виховних процесів інформаційно-комунікаційного простору. Освітня система разом зі своїми бібліотечними інститутами, за словами С. О. Сисоєвої, «перетворюють і спрямовують життя суспільства, зберігаючи у ньому все те, що має цінність для людини; визначають стратегію і реалістичні умови розвитку суспільства, перебудовуючи його із «суспільства сьогодні» [16] на «суспільство завтра», формують нове мислення, нове бачення сенсу життя». На авторське переконання, «кожне суспільство відтворює себе через систему освіти, транслюючи молодому поколінню ті знання, уміння, навички, які дозволяють йому включатися у структури суспільства, адаптуватися до їх змін, жити у суспільстві, реалізуючи себе як в особистісному, так і в професійному напрямках».

Комунікаційне спрямування життєвих цінностей

Розглядаючи організаційну структуру інформаційно-комунікаційного середовища вузу, інтерпретуючи зміст навчально-виховних процесів, як спосіб впливу на ціннісну сферу особистості, враховуючи доцільну регуляцію і інтенсифікацію взаємодії, що відбувається під час міжособистісних відносин – стає можливим набуття і збагачення індивідуального і суспільного досвіду, здійснюється узгодження дій в процесі спільної діяльності, спрямованої на розвиток особистості, поваги до неї, формування особистісних якостей, моральних і естетичних ідеалів, прищеплення культури, як загальнокультурної, так і професійної.

Таким чином саме у складному просторі спілкування і діяльності відбувається трансляція гуманістичних цінностей їх взаємовплив і взаємодія. Доречи сам процес трансляції

супроводжується ціннісним відбором і презентацією імперативів, яка заснована на:

- **трансцендентних цінностях** й спрямованості на наближення до абсолютної цінності – найвищої істоти. Основна увага приділяється таким цінностям, як *душа, безсмертя, віра, надія, любов*. Мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і носять загальнолюдський характер (*Доброта, Правда, Чесність, Гідність, Краса, Мудрість, Справедливість*);

- **соціоцентричних цінностях** – позитивному ставленні до всіх людей незалежно від соціального стану, національності. Базові цінності: *свобода, рівність, праця, мир, солідарність, злагода, творчість*;

- **антропоцентричних цінностях** – піднесення індивідуальності в структурі людських цінностей: *спільнота індивідуумів, де кожен розвивається на основі самовиявлення*. Ключові цінності: *самореалізація, автономність, індивідуальність*;

- **національних цінностях** – втіленні попередніх позитивних елементів, які ґрунтуються на засадах родинного виховання, ідеях і засобах народної педагогіки, є значущими для одного народу і не завжди поділяються іншими народами. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як *патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять* тощо.

- **громадських цінностях** – ґрунтуються на визнанні рівності людей і знаходять своє застосування в демократичних суспільствах та житті громад, які визначають принципи демократії. Це поняття *прав і свобод людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повага до закону* тощо. Їх антиподами є проповіді расизму, класової ненависті тощо;

- **сімейних** – моральні основи життя родини, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей та інших членів сім'ї, пам'ять про попередні покоління тощо;

- **цінностях особистого життя** – що мають значення щонайперше для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, напрям зусиль, її господарських успіх, стиль приватного життя тощо [2]

Запропоновану систему цінностей можна використовувати у процесі гуманізації життєвих орієнтацій молоді, що є важливим мотивом, який активізує молодь до пошуку сенсу свого життя. Особливої уваги щодо заданого контексту набуває вагомість національних цінностей, яка вибудовується, по-перше, могутніми національними духовними коріннями України; по-друге, тим, що на початку життя кожної людини повинні бути цінності поваги і любові в родині, самобутності культурних традицій, мови країни проживання. Це духовне джерело, що живить людину все життя. У вихованні (родинному, соціальному) з національних цінностей слід починати, не забуваючи про цінності загальнолюдські. Важливо підкреслити і ті цінності, що виокремлюються як довічні та властиві Україні: соборність, колективізм, щедрість душі, пріоритет духовності, патріотизм і т.п. При цьому вважаємо за необхідне повернення до справжніх духовних цінностей, у тому числі з опорою на православ'я.

Студентське життя є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на становлення характеру і особистості в цілому. Перед молодою людиною в пору її активної соціалізації постає дилема: бути таким як всі? чи бути самим собою? Як людині розумно розпорядитися собою в мінливій аксіологічній тріаді: “хочу - можу - треба”, адже реально існує і повністю протилежна за напрямком тріада. Ці питання «кочують» з епохи в епоху, від покоління до покоління й всебічно розглядалися в наукових та художніх творах. Слід зауважити, що сам процес формування системи ціннісних орієнтацій стимулюється значним розширенням спілкування, зіткненням з різноманітними форм поведінки, поглядів, ідеалів, що з'являються зі вступом молодою людини до ВНЗ. Поява переконань в юнацькому віці свідчить про значний якісний перелом в характері становлення системи моральних цінностей. Н. А. Кірілової [7] припускає, що існують різні типи ціннісних орієнтацій, сприяючі гармонізації особистості, становленню цілісної індивідуальності, що формуються самою людиною. Ці типи ціннісних орієнтацій є проявом соціальної активності — провідної діяльності в ранньому

юнацькому віці, виступаючої як опосередковуюча ланка, в структурі інтегральної індивідуальності студентів.

Феномен ціннісних орієнтацій особистості виявляє їх багатогранну сутність, насамперед у єдності наступних характеристик.

1. Суб'єктивність ціннісних орієнтацій, що являють собою результат відображення, осмислення, переживання і оцінки особистістю предметів і явищ навколишньої дійсності.

2. Структурність, яка складається у кожного індивіда та представлена у вигляді багатовимірної, багаторівневої і динамічної системи суб'єктно-особистісних відносин, що включає різні за походженням компоненти.

3. Ієрархічність, тому що між ціннісними орієнтаціями існують відносини порівняльної значущості, оскільки різні цінності розташовані в певному порядку по відношенню одна до одної.

4. Вибірковість, що позначається терміном широта(багатство чи вузькість суб'єктивних відносин, як вважає М. Рокіч [13] загальне число значущих і мотивуючих цінностей у людини невелика. У дорослої людини бувають десятки або сотні тисяч переконань, установок, а тільки кілька десятків цінностей.

5. Цілісність ціннісних орієнтацій особистості. Важливою властивістю є внутрішня зв'язаність системи ціннісних орієнтацій особистості.

6. Динамічність (мінливість) стійкість (відносна стабільність) ціннісних орієнтацій особистості. Під впливом зміни провідних мотивів, ризькі зміні соціальних умов життя, наприклад зміни соціального статусу, професії, тощо, при чому зміни зачіпають структуру та ціннісну ієрархію уподобань людини.

Для розгляду процесу професійного формування особливого значення набуває система відносин, яка включає ділові і ціннісні параметри умов професійного зросту особистості. Для того щоб у професійному житті досягти досконалості важливо власноруч будувати особисте життя, навчитися їх переживати, психологічно засвоювати і вести безперервний пошук нових цінностей, як двигуна життєвої стратегії. Щодо даної концепції, можна

виокремити цінності самодостатньої властивості, якими є цінності-цілі, що визначають власну стратегію, перспективи і змістовне наповнення професійної діяльності, до яких можна віднести:

- суспільну значимість праці,
- розмаїтість і креативність виробничої діяльності;
- самоствердження;
- відповідальність перед суспільством;
- любов до людини.

Приведені цінності сьогодні широко представлені у соціокультурному просторі України. Вони активно пропагуються засобами масової інформації, є основою діяльності різних формальних і неформальних структур (об'єднань, союзів, клубів). Правда, при цьому вони нерідко затінюються парадигмою економіко-політичних орієнтирів типу ринок, демократія та ін. В цілому ж, відповідаючи національно-культурним традиціям і перевагам українського народу і багато в чому маючи можливість органічно поєднуватися з ними, загальнолюдські цінності, разом з національними, повинні стати безперечними орієнтирами духовно-етичного виховання молоді України.

Освіта є могутнім фактором розвитку духовної культури української нації, вона ж може стати дієвим механізмом формування і поширення глобальних цінностей, а також сприяти пошуку компромісів між традиційними національними цінностями і цінностями глобальної культури. У цьому зв'язку концептуальні засади і державні пріоритети розвитку освіти України, відображені у відповідних документах, відображають дві стратегічні мети: забезпечення високої якості освіти щодо її входження у європейський і світовий освітній простір.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що актуалізація теми гармонізації загальнолюдських і національних цінностей в інформаційно-комунікаційному просторі вишу досягається завдяки комунікаційному спрямуванню спільних ціннісних орієнтацій, які сприяють безконфліктної комунікації, від

якої, у свою чергу, залежить зміст і якість життя, а в остаточному підсумку – умовах глобалізаційних тенденцій – і саме існування цивілізації. Задля чого створюється гуманізоване інформаційно-комунікаційне середовище ціннісного самовизначення у ВНЗ, усуваються протиріччя між компонентами та функціями комунікаційного процесу, посилюється моральна домінанта, що узгоджується на основі взаємодоповнення з гуманними та відповідними методами, оптимізованими формами заохочення до спільного процесу соціальних цінностей і гуманістичної соціоорієнтованості майбутніх фахівців. Гармонія має стати основою соціального і духовного розвитку України і розглядатися як ідеал освіти – одухотворена взаємодія на основі співробітництва між собою і навколишнім середовищем, духовними і матеріальними ціннісними пріоритетами суб'єктів, спрямована на узгодження відносин людини з собою, суспільством, культурою і природою.

Література

1. Білоус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України: Науково-методичний посібник. – К.: “Броди-Просвіта”, 2001. – 301с.
2. Бех І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5 – 14.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студ. вищ. навч. закладів / О. Вишневський. – 2-е вид., доопрац. і доп. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.
4. Гамідов В.М. Глобальна освіта – як детермінат розвитку світоглядної свободи особистості / В.М. Гамідов / II Міжнародна наукова конференція: Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи, м. Харків, ХДАДМ, 15-16 квітня 2010 . / збірник матеріалів. – Харків: ХДАДМ, 2010. – С.220-221

5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Горський В. Де шукати Європу? (Погляд з позиції українського сьогодення) // Наукові записки. Філософія і право. – К., 1999. – Т.8. – С.11–15.
7. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников. // Вопр. психологии. – 1999. – № 1. – С. 88-94.
8. Кнодель Л.В. Педагогіка вищої школи: Посіб. для магістрів. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 136 с.
9. Кремень В. Освіта і наука – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
10. Морен Е. Утраченная парадигма природы человека.–К., 1995.–240с.
11. Омельченко Ж. Формування в учнів загальнолюдських цінностей. Теоретичні й методологічні основи // Рідна школа. – 1999. – №10, С.15-17.
12. Пономарев А. С Общая и профессиональна культура в системе современного образования / Александр Пономарев // Стратегия гуманизма / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Л. Л. ТОВАЖНЯНСКОГО. – Харьков: Изд-во НУА, 2004. – С. 153-192.)
13. Рокич М. Природа человеческих ценностей, Нью-Йорк, 1973.
14. Ротенберг В. Образ Я и поведение / В. Ротенберг: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.machanaim.org.il/surround/rvadim/book.htm>.
15. Савченко О. Цілі й цінності реформування сучасної школи / Олександра Савченко // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 20 – 23.
16. Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія / Світлана Сисоева. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с.
17. Слостенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию / В.А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – Академия, 2003.

18. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 2 – 6.].

19. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме / В.П.Тугаринов.. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 124 с.

20. Что такое ценности? [Электронный ресурс] / Российское гуманистическое общество Центр исследования свободомыслия и гуманизма. – Режим доступа: <http://hum.offlink.ru/education/kurses/values/values>

21. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божего // П.Д. Юркевич. Философские произведения. - М.: Правда, 1990. - С. 69-103.

22. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В.А.Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 35-52.

23. Болонський процес: Нормативно-правові документи / Укладачі: З.І. Тимошенко, І.Г. Оніщенко, А.М. Грехов, Ю.І. Палеха. – К.: Вид- во Європ. ун-ту, 2004. – 102 с.

24. Національна доктрина розвитку освіти затвердж. Указом Президента України від 17.04.2002 р. // Освіта України. – № 33. – С. 4 – 6.

25. Becher T., Trowler P. Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines, 2nd ed. Philadelphia: Open University Press. 2001. P.XIII.

26. Хоружий Г.Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти / Г.Ф. Хоружий. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012. — 320 с.

27. Perry R.B. Realms of Value. A Critique of Human Civilization / R.B.Perry. — Harvard University Press, Cambridge Mass, 1952. – P. 3.

Грабар Н.Г.
канд. наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри культурних універсалій

СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ЄДНОСТІ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВА ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Вступ

В наш час неможливо віднайти жодної країни, народу або нації, які в тій чи іншій мірі не були залучені до системи міжнародних взаємозв'язків та не відчували б впливу інших культур. Поєднання універсального досвіду економічного, соціального і культурного розвитку з національними традиціями і особливостями – обов'язкова умова поступу кожної країни.

Особливої актуальності, на думку К. Степико, проблема діалогічності культури набуває в умовах становлення незалежної України в контексті дискусій про співвідношення минулого, сучасного і пріоритетів майбутнього, полікультурності суспільства, взаємозв'язку між потребою актуалізації культурних традицій і модернізації усіх сфер суспільно-політичного життя, євроінтеграції та викликів глобалізації, потребу зміни екологічної парадигми буття суспільства, взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій населення держави, подолання синдрому «розколотого суспільства». Як показали драматичні події кінця 2013 – початку 2014 років, за всі роки незалежності ні для влади, ні для опозиції, ні для фінансово-політичних груп, ні для більшості громадян, соборність та єдність країни і держави не була пріоритетом їх діяльності [35].

Як відомо, жодна національна культура не може розвиватися у відриві від інших національних культур. Будь-яка велика культура є результат взаємодії і перехрещення з багатьма іншими культурами, великими і малими. Спроби саме ізолюватися завжди закінчувалися культурною деградацією. Творче запозичення – непорушна умова розвитку культури. Однак для усвідомлення цього знадобилися століття не лише розвитку науки, а й живого плідного спілкування як в минулому так і в наші дні.

Прирощення культурних цінностей здійснюється через критику традицій і відкидання деяких «старих» цінностей. Так було завжди. Нині ж швидкість руйнування старих цінностей різко збільшилась. Такий факт досить переконливо аргументує Д. Пригов: «Якщо раніше крізь нерухому» точку істини проносилися покоління, то тепер повз ошелешеної людини свищують стилі і напрямки, які не встигають зжити себе до кінця і навіть інколи довести свою окремість і право». На його думку, нині «культурне покоління» скоротилося до п'яти – семи років. Виходить, що людина зростає в межах домінування одного культурного стилю, дорослішає в межах іншого, навчається при третьому, виходить на культурну арену при четвертому. Таким чином, порушується синхронізація культури, коли новоутворення в ній формуються настільки стрімко, що не встигають адаптуватися до традиційної системи. Людям вже ніколи «увібрати» нові цінності, постійно співвідносити їх з попередніми. Починається споживання нових цінностей, причому відразу в готовому вигляді [30].

В умовах глобалізації, коли міграція набуває небувалих масштабів, передача духовної спадщини поза природного середовища її породження стає ще однією актуальною і складною проблемою. Певною мірою потреба в мові, як важливому засобі ідентифікації, заповнюється через друковану продукцію, телебачення і відео, електронні носії інформації. Уникнути змішування і повної асиміляції з іншими культурами допомагає функціонування етнічної культури у світовому інформаційному просторі [21].

Дійсно, нині відчутна диспропорція між високою і низькою культурами, яка здатна спричинити серйозні наслідки. Вона породжує в людях, які не знають іншої культури, агресивність по відношенню до форм її прояву. В світі появляється суб'єкт з нерозвинутим мовленням, відсутністю навичок спілкування і запрограмованістю емоцій, але готовий до сприйняття і засвоєння будь-якого об'єму і якості інформації.

Нині відчувається особлива потреба у культурі спілкування, адже сформувалися нові типи комунікативної

взаємодії, завдяки великій кількості комунікативних засобів і посередників. Захоплення молоді віртуальним спілкуванням спричинило цілий ряд психологічних, етичних, лінгвістичних проблем. Люди стали більш недовірливими, схильними до конфліктів, замкнутими тощо.

Окрім того, спосіб буття культури, що склався, призвів до протиріччям когнітивного (ноосферного) стану медіасфери з ментальною різноманітністю діючих у ньому суб'єктів. Тому, цілком закономірно формування тенденцій усвідомлення ролі людини в русі цивілізації, зміні технократичного мислення на гуманітарне [37]. Сучасна людина повинна так навчитися відбирати необхідні елементи з інших культур, щоб це не заважало її персональній та етнокультурній ідентичності.

Першою працею, яка була написана власне у дискурсі філософії діалогу – «Слово та духовні реальності» (1921) Фердинанда Ебнера (1882–1931 рр.). Австрійський мислитель, який спирався на християнську (протестантську) традицію філософування, був, фактично, засновником теоретичного масиву філософії діалогу. Він перший зданого напрямку підкреслив важливість розриву між індивідуальною свідомістю та історичною дійсністю, таким чином він розрізняв суб'єктивізм пізнання поза суб'єктом та об'єктивний життєвий досвід, який втілювався у трансцендентально-діалогічному співвідношенні Я- Інший [44].

Леві-Строс у книзі «Раса і культура» (1983) стверджує, що «...інтегральне спілкування з іншою культурою вбиває... творчу оригінальність обох сторін». Діалог – найважливіший методологічний принцип розуміння культури. Через діалог до пізнання. Сутнісні характеристики культури проявляються в діалозі. У розширювальному сенсі діалог можна розглядати також як властивість історичного процесу. Діалог – універсальний принцип, який забезпечує саморозвиток культури. Всі культурні та історичні явища – продукти взаємодії, спілкування. **В ході** діалогу людей і культур відбувалося становлення мовних форм, розвивалася творча думка. Діалог відбувається в просторі і в часі, пронизує культури по вертикалі і по горизонталі [18].

Основні положення концепції діалогу культур були розроблені М. Бахтіним і поглиблені в роботах В. Біблера. Бахтін визначає культуру як форму спілкування людей різних культур; він стверджує, що «культура є там, де є дві (як мінімум) культури, і що самосвідомість культури є форма її буття на межі з іншою культурою» [6, с. 85].

Одним з вихідних принципів школи діалогу культур виступає усвідомлення необхідності переходу від «людини освіченої» до «людини культури», що «поєднає в своєму мисленні і діяльності різні, незводимі одна до одної культури, форми діяльності, ціннісні, смислові спектри» [7, с. 66].

Діалог, за М. Бахтіним, може мати такі наслідки: 1. Синтез, злиття різних точок зору або позицій в одну загальну. 2. «При діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкрити цілісність, але вони взаємно збагачуються» [5, с. 360].

«Нова художня модель світу», створена, на думку М. Бахтіна, в романах Ф. Достоевського, долає завершальну авторську активність, монологічну свідомість автора. Аналізуючи втілене в романах Достоевського художнє бачення життя людської свідомості, М. Бахтін робить висновок, що «саме буття людини є найглибше спілкування. У Ф. Достоевського діалог, діалогічні відносини, діалогічне протистояння є «центром», «метою» і «самоціллю», а все інше – лише засіб. «Діалог тут не переддень до дії, а сама дія. Він і не засіб розкриття, виявлення ніби вже готового характеру людини; ні, тут людина не тільки проявляє себе зовні, а вперше стає тим, чим вона є... – не тільки для інших, але і для себе самої» [4, с. 294]. Початковим для нього є переконання в тому, що «тільки в спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається і «людина в людині» як для інших, так і для себе самої» [там само]. Бути – означає спілкуватися діалогічно, а розуміння є діалог. Істина принципово не вміщується в одну свідомість, вона народжується в діалогічній зустрічі кількох свідомостей. Життя, моральність, пізнання та творчість практично зливаються в умінні відповідати іншому й чекати відповіді собі; це й означає бути особою. Вхідження в діалог свідомостей (діалог

індивідів) досягає сфери духу лише якщо цей діалог розуміють як діалог культур. Кожного співрозмовника слід розуміти як суверенну культуру.

За словами М. Бахтіна, «чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше й глибше. Один смисл розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим змістом, між ними починається ніби діалог, який долає замкнутість і односторонність цих смислів, цих культур. При такій діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, але вони взаємно збагачуються» [4, с. 354].

У ХХ столітті культура зміщується в епіцентр людського буття, що відбувається у всіх сферах життя. Насамперед, відзначимо значну зацікавленість як зарубіжних, так і вітчизняних учених вивченням проблем діалогу культур. Зокрема, американський фахівець з міжкультурної комунікації Е. Хол розробив модель культури за типом айсберга, де найбільш значущі частини культури знаходяться «під водою», а те, що є очевидним, – «над водою» щоб зрозуміти і пізнати іншу культуру, недостатньо одних спостережень. Повноцінне вивчення може статися лише при безпосередньому контакті з іншою культурою, який багато в чому означає міжособистісну взаємодію. Вчений стверджував, що «... люди повинні вчитися переходити за межі культури й адаптувати її до епохи і до свого власного біологічного організму», тобто людині необхідний досвід інших культур так само, як будь-яка культура «для того, що б вижити, вимагає взаємодії з іншими культурами» [43].

Комунікація через народи і культури – communication across cultures – здійснює можливим розуміння чужих культур, подолання трагічної несумісності культур. М. Байрам виділяє такі види компетентності: 1) аналітична компетенція – розуміння цінностей, вірувань, практик, парадоксів іншої культури і суспільства, включаючи етнічне та політичне розуміння, здатність встановлення зв'язків, усвідомлення умов інакшості; 2) емоційна компетенція – здатність розкриття (емпатії) в різних культурних впливах, інтерес і повага до чужих культур, цінностей, традицій, досвіду – транснаціональна культурна емпатія; 3) креативна

компетенція – здійснення синтезу культур, розгляд альтернатив різних варіантів, здатність використовувати різні культурні джерела для оптимістичного натхнення; 4) поведінкова компетенція – не тільки володіння мовою, але й робота як перекладача, вільне використання міжкультурних невербальних кодів (природність), здатність до вирішення комунікативного непорозуміння при різних комунікативних стилях, здатність підтримки міжперсональних відносин, відповіді на транснаціональні виклики, тиск глобалізації (уніфікація, міграція) [41].

Тому увага дослідників до проблем діалогу в сучасний період є особливо помітним на тлі процесу збагачення комунікативної термінології, що свідчить про зростаючий рівень усвідомлення процесів спілкування, а також про явище достатньо високої комунікативної компетентності дедалі ширшого загалу. Нові форми спілкування повинні слугуватимуть розгортанню діалогу, що призведе до взаєморозуміння.

Діалог у становленні глобальної культури

Культура за Ю. Лотманом є форма спілкування між людьми і можлива лише в такій групі, в якій люди спілкуються [23]. Все очевиднішою є тенденція до вивчення спілкування у зв'язку зі становленням та розвитком особистості, її комунікативних властивостей, що виявляється в переході від суб'єкта, який надає перевагу монологу, до суб'єкта, який прагне діалогу в спілкуванні та взаємодії з іншими людьми [12].

З точки зору філософії, спілкування генетичний фактор зародження і становлення людини, що дозволяє людям розумно об'єднувати свої зусилля, підвищуючи синергетичні можливості на основі взаєморозуміння і духовного підйому. Тому там, де люди краще спілкуються, там життя стає більш багатим і гармонічним [14, с. 49]. Однак, людство ніяк не збагне, що для врівноваження відносин потрібен діалог. Як зауважує В. О. Ільганаєва, зближення можливо через виховання та освіту людей на основі нового змісту, включаючи в нього всі нові досягнення в межах основоположних модулів буття [16, с. 35].

Можливо, охарактеризовану ситуацію можна пояснити стрімким нововведенням нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Динамічне використання нових засобів телекомунікації, зокрема Інтернету як потужного глобального інформаційного ресурсу, приваблює широкі верстви населення незалежно від віку, освіти та соціальногостатусу. Нові умови комунікації пронизують всі рівні суспільної свідомості, в тому числі і завідомо рефлексивні, віддалені від буденності. Домінування цінностей масової культури стало об'єктивно руйнувати цінності високої культури.

У такому разі, включення діалогу як інструменту соціальної взаємодії на різних рівнях організації суспільного життя, свідчить про необхідність і існування загального прагнення досягти певного рівноважного стану в умовах зіткнення різних думок, поглядів, цілей на тлі панування широкого спектру інтересів різних соціальних груп [38].

Зокрема, А. Арнольдov зазначає, що «проблема діалогу стає не просто пріоритетною, але необхідною глобальною стратегічною метою [1, с. 9]. Зазначені проблеми потребують розв'язання наступних питань: 1) значення діалогу в історичній ретроспективі; 2) глобалізація як фактор комунікаційної єдності культури; 3) вплив сучасних ІКТ на розвиток діалогу культур.

У різні часи, діалогічна проблематика досліджується у роботах: Т. Андрущенко, М. Бахтіна, В. Біблера, Є. Бистрицького, М. Булатова, Т. Василевської, А. Єрмоленка, К. Жоля, Є. Злобіної, Т. Злобіної, К.Іванової, В. Ільганаєвої, Н. Колотілова, С. Крилової, С. Кримського, В. Лук'янець, В. Малахова, О. Назаренко, О. Охрімчук, Р. Олександрова, М. Поповича, Л. Ситниченко, С. Пролєєва, О. Соболев, В. Шинкарука, Н. Хамітова та ін.

Проблемам впливу культури на людську діяльність присвятили свої роботи: Т. Берестова, К. Гірц, Д. Іванов, К. Генієва, Е. Кассієр, Ю. Лотман, В. Миронов, К. Степико, М. Хайдегер, Г. Паршукова та інші. До проблем міжкультурного діалогу зверталися вчені різних країн: О. Астаф'єва, В. Бранський, Н. Іконнікова (Росія), Д. Бар-Он (Ізраїль), К. Баральді (Італія), Дж. Аннет Браун (Канада), Р. Джиксон (Англія) та ін.

Проблемами діалогу займалися давньогрецькі філософи-софісти: Сократ, Платон, Аристотель, філософи епохи еллінізму. Діалоговий простір ними було створено на основі духовної культури, заснований на визнанні плюралізму думок, рівноправності точок зору, визнанні загальнолюдських принципів, свободи і цінності особистості і суспільства в цілому. У середні століття діалог використовувався переважно в моральних цілях. Внутрішньо діалогічний філософський трактат Абельяра «Так і ні» 1122 р. А в іншому своєму творі «Діалог між філософом, іудеєм і християнином» він передбачив не тільки діалог конфесій, але й діалог культур.

Хоча діалог, як форма міжособистого спілкування існує з дуже далеких часів, але по-справжньому проблемами діалогічних відносин зайнялися німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг близько 200 років тому, коли вони займалися проблемами суб'єкта і його пізнавальних можливостей, суб'єктивних і міжсуб'єктивних відносин. Далі, розвиваючи ідеї Фіхте про інакшості і взаємозумовленості «я» і «іншого» Л. Фейєрбах дає початок дослідженню діалогу початку ХХ століття. В. Гердер вважав взаємодію культур як спосіб збереження культурного різноманіття. Культурна замкнутість веде до загибелі культури. Однак, на його думку, зміни не повинні торкатися «ядра» культури. Сучасні культури сформовані в результаті численної і тривалої культурної взаємодії.

В історичному плані звернення до діалогу завжди є свідченням зміни наукової парадигми. Виникнення діалогу в античності було показником того, що міфічна свідомість змінювалась філософсько-дискурсивною, критичною свідомістю. Діалоги епохи Відродження показують, що формується нова парадигма, новий тип свідомості [18].

Спілкування як базовий компонент міжкультурного діалогу

Вважається, що термін, «діалог культур» виник у ХІХ ст. для позначення процесу зближення країн, народів, континентів, насамперед у культурній сфері. Спершу цей термін відображав

взаємозбагачення, взаємовплив і взаємозалежність матеріальних і духовних надбань людства в культурно-географічному розрізі, передусім, як взаємодію культур Заходу і Сходу, Європи й Азії, Півдня та Півночі. Остаточо сформувалася у 20-х роках ХХ ст., як напрям філософського знання.

У Білій книзі з міжкультурного діалогу від імені урядів 47 держав-членів Ради Європи стверджується, що міжкультурний діалог дозволяє долати мовні, культурні, етнічні та релігійні бар'єри, дозволяє спільно рухатися вперед, конструктивно і демократично взаємодіяти на основі спільних універсальних цінностей.

Генеральний секретар Ради Європи Тері Девіс стверджує, що «міжкультурний діалог є потребою нашого часу. У світі, дедалі більш розмаїтому й непевному, мусимо розмовляти через етнічні, релігійні, мовні та національні бар'єри, щоб досягти суспільної злагоди й запобігти конфліктам» [8, с. 5]. Проте, як зазначається у Білій книзі з міжкультурного діалогу, розвиток та існування діалогу культур можливе лише за певних умов: «необхідно запроваджувати демократичне управління культурним розмаїттям у різних формах; зміцнювати демократичне громадянське суспільство і розширювати участь громадян; навчати і засвоювати навички міжкультурного діалогу; створювати і розширювати місця для міжкультурного діалогу; виводити міжкультурний діалог на міжнародний рівень» [8, с.4].

Щоб виконати дані вимоги потрібно надати посиленого значення питанням міжкультурного виховання, яке є запорукою готовності майбутніх поколінь до діалогу культур.

На думку польської дослідниці К. Кошевської, традиція, покоління, мова, звичаї, виховання, спільна спадщина, релігія, які є складовими елементами культури, впливають на усвідомлення національної неповторності. Це в свою чергу стає причиною уявного поділу на «своїх» та «чужих». На її думку, проблемою культурного виміру сучасного світу є проблема культурної самотності людини, а саме «проблема ролі навчання і виховання в добу культурних різниць, проблема визначення завдань міжкультурної освіти» [19].

Т. Персикова вважає, що сучасна світова культура сьогодні – сплав багатьох взаємодіючих культурних утворень. Всі вони самобутні і повинні знаходитися у мирному діалозі. «Діалог культур» передбачає плідне сприяння, «вслухування» один в одного[28].

Сучасні українські вчені досліджують проблеми діалогу багатоаспектно. У дисертації О. Назаренко зазначено, що акт діалогу передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині та в іншій культурі суверенного суб'єкта, повагу до нього. Тому особливої актуальності набуває дослідження феномену діалогу та його етичних аспектів: відповідальності, толерантності, не насилля, довіри, відкритості по відношенню співучасті, миру, ідеї рівноцінності культур та принципу гостинності, які покладаються в основу відношень «Я-Інший» [26].

О. Бучковська, проаналізувавши міжнародні нормативні документи, узагальнила основні трактування поняття «міжкультурного діалогу», що дозволило визначити головні деталі в його осмисленні. Так, міжкультурний діалог розглядають як соціокультурний процес, соціокультурну практику, форму комунікації, соціальний інститут, як стратегію культурної політики [9]. Отже, проблеми діалогу культур постійно в полі зору дослідників усього світу.

Міжкультурна комунікація характеризується тим, що її учасники під час прямого контакту використовують спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії, що відрізняються від тих, якими вони користуються для спілкування всередині своєї власної культури. Інколи міжкультурну комунікацію називають ще крос-культурною, оскільки вона описує явища перехресного, взаємного спілкування представників різних культур [39].

Вважається, що міжкультурне спілкування винятково здійснюється безпосередньо на міжособистісному рівні. Об'єктивне ставлення до представників іншої культури формується не одразу. Цьому передує довга та копітка робота. Знання світової історії, знайомство зі звичаями та традиціями народної та побутової культури, а також з її високими класичними проявами сприяють встановленню об'єктивних поглядів та

розумінню світогляду, цінностей та способу життя суб'єктів іншої культури. Для цього потрібні не лише зусилля учасників міжкультурної комунікації, а й спеціалістів, які займаються формуванням навиків міжкультурного спілкування [32].

Спілкування – вирішення складних питань та проблем, усунення конфліктів. Спілкування між народами та націями призведе до поширення гармонізації та стабільності суспільства, які є без заперечними чинниками майбутніх успішних інтернаціональних відносин. З педагогічної точки зору, діалог є нова парадигма світогляду, світовідчуття, світоспілкування, що полягає не у відображенні об'єктивної реальності активним суб'єктом і оцінки ним свого місця в цій реальності, а в «входження» в неї, створенні з ним неформальної спільності на підставі цілого ряду «спів-», відчуття себе як частки цієї реальності [22]. У «Новому філософському словнику» діалог визначається як інформативна та екзистенційна взаємодія між сторонами, що комунікують, за допомогою якої відбувається розуміння» [27, с.215]. Таким чином, саме у спілкуванні відбувається зустріч носіїв певних культурних цінностей, спіпадання яких стає підґрунтям розвитку діалогу.

Слід зауважити, що коли відсутня загальноприйнята система цінностей зростає значення етичних норм регулювання комунікативної поведінки (інтерсуб'єктивність, конвенційність, толерантність, гуманність, відповідальність). На думку В. Ільганасвої, «цінності – це найважливіші компоненти людської культури, які характеризують особистісні сенси і визначають діяльність та поведінку особистості в суспільстві» [33, с. 360].

Більшість дослідників звертаючись до цього питання, наголошують на толерантність. Адже, діалог – це не просто спілкування як розмова різними мовами, а спілкування зі спробою перекладу, взаєморозуміння; це не просто усвідомлення альтернативи, а й толерантне ставлення до неї. Толерантність – це не тільки повага чужих цінностей, але позиція, що припускає розширення кола власних ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами, збагачення новим, іншим культурним надбанням, соціальним досвідом [37].

Культурологи виокремлюють наступні рівні діалогічного спілкування:

– особистісний, пов'язаний з формуванням або трансформацією людської особистості, свідомості і правил поведінки під впливом різних «зовнішніх» по відношенню до його звичайного культурного середовища традицій;

– етнічний, характерний для відношень між різними локальними соціальними спільнотами, часто в рамках єдиного соціуму;

– міжнаціональний, зв'язаний зі взаємодією різних державно-політичних утворень та їх політичних еліт;

– цивілізаційний, в основі якого складні механізми взаємовпливів принципово різних типів соціальності, систем цінностей, форм культуротворчості. Спілкування є простором сприйняття, розуміння атракторів як представників локальних культур.

В реальному житті діалог культур, як правило, відбувається на усіх зазначених рівнях одночасно, що ускладнює аналіз форм і механізмів соціокультурних впливів однієї культури на іншу. Для будь-якої національної культури знайомство з іншою культурою відкриває нові можливості для розвитку, оскільки дозволяє оцінити і запозичити нові, більш ефективні зразки культури, переосмислити власні культурні норми, художні цінності, технології, моральні і політичні ідеї. Діалог культур – це пізнання іншої культури за допомогою знання своєї, а своєї – через іншу шляхом інтерпретації і адаптації цих культур одна до одної в умовах смислового неспівпадиння більшої частини обох. Головним засобом цього процесу постає мова, знання якої є важливою передумовою розуміння іншої культури.

Пізнання іншої культури потребує певних зусиль і здійснюється шляхом глибокого занурення у всю систему даної культури – в історію її розвитку, в елітарну і повсякденну культуру, звичаї та традиції. Проблема мови культури – це проблема розуміння, проблема ефективності культурного діалогу як «по вертикалі», тобто діалогу між культурами різних епох, так і

«по горизонталі», тобто діалогу різних культур, що існують одночасно, між собою.

На особистісному та на міжетнічному рівнях спілкування виникають різні діалогові ситуації:

- повного заперечення цінностей іншої культури;
- повного сприйняття цінностей і норм іншої культури;
- селективного, вибіркового сприйняття норм, цінностей та традицій іншої культури.

Прийнято вирізняти дві основні такі позиції особистості – конформізм і негативізм, як наслідок існуючих переконань та інтересів особистості, які визначають її орієнтації та прагнення.

Конформізм (від лат. *Conformis* – подібний) – термін, що позначає соціально-психологічну та моральну орієнтацію особи, для якої характерні пасивне пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, оцінках, смаках та відмова від власної позиції на користь загальноприйнятих ідей, норм, правил. Конформіст не переймається історією нації, життєво важливими проблемами суспільства, а пристосовується до тих новацій, які чинять на нього вплив (чи то відвертий примус, чи то прихований вплив засобів масової інформації).

Антиподом конформізму є **негативізм** (нонконформізм), який виявляється в критично-заперечній формі сприйняття певних цінностей і правил поведінки, несприйнятті будь-яких запозичень з іншої культури. В процесі взаємодії різних соціокультурних систем особлива роль належить інтелігенції та представникам політичних еліт, які, як правило, першими усвідомлюють значущість інновацій і свідомо, чи із міркувань престижу, запроваджують їх у своїй діяльності. Водночас спостерігається і інша тенденція, особливо в ісламських країнах, коли представники національної інтелігенції чинять всілякий супротив руйнації традицій, впровадженню ліберальних цінностей і західного стилю життя [45].

Таким чином, у ХХ ст. вирішальним для свідомості, мислення, вчинків дедалі більшого числа людей стає взаємне одночасне спілкування – діалог різночасових історичних епох (кожний твір культури перебуває у сфері тяжіння певного центру

історичної цілісності). Культура як осучаснена історія вступає в діалог зі своєю історією, збираючи у витворі (творі) минуле, сьогодення й майбутнє, насамперед відповідно до потреби дедалі повнішого осягнення дійсності, яка вже не піддається «розумовому» пізнанню, тобто, діалогічність стає методом самого мислення.

Тенденції поширення діалогічного спілкування

Для ХХІ століття характерно впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що значно розширило парадигму діалогу культур. На зміну інтеграції приходять глобалізація, що являє собою сучасну форму інтернаціоналізації суспільного життя і характеризується комплексною взаємозалежністю народів, поглибленням економічної інтеграції країн, формуванням єдиного соціокультурного простору, який потребує толерантного ставлення до Іншого. Як зазначає В. Пресняков, глобалізація – «це не лінійний, а дуже суперечливий, нерівномірний процес, що постійно змінює свої конкретні форми, методи і механізми реалізації, прояву» [29, с. 135]. Її сутнісне протиріччя як й інтернаціоналізації у цілому – це суперечність між розвитком і зближенням націй. У глобалізації повною мірою проявилася дихотомія глобального – локального.

Деякі автори пов'язують глобалізацію з процесами модернізації (Р. Робертсон, М. Уотерс), на думку більшості авторів, глобалізація започаткована в останній третині ХХ ст., будучи зумовленою революцією в інформаційних технологіях і завершенням «холодної війни»; деякі вчені вважають, що в результаті глобалізації сформувався єдиний уніфікований світ, який базується на началах ринкової економіки, лібералізму, консюмеризму і детермінується впливовими економічними й політичними наднаціональними органами (Ф. Фукуяма, К. Омае).

На думку інших дослідників, глобалізація призводить до виникнення багатопольного, хаотичного світу без централізованого управління й жорсткого набору ідеологічних і культурних преференцій (М. Уотерс); згідно із системним аналізом (І. Валлерстайн), непередбачуваність і поліваріантність сценаріїв

розвитку – ознаки сучасного світу. М. Згуровський новітні глобальні процеси кваліфікує як «віртуальне звуження світової цивілізації». При цьому мається на увазі скорочення завдяки комп'ютерним мережам, засобам зв'язку, швидкісному транспорту, що впливає на суб'єктивні відчуття відстані та територіального розмежування. Саме можливість здійснення комунікаційних зв'язків, зокрема й міжкультурних, перебуваючи в різних місцях на планеті за допомогою сучасних технологій та послуг, посилює таке відчуття. «Глобалізація відкриває нові можливості для мільярдів людей у всьому світі. Зростання торгівлі, збільшення іноземних інвестицій, поширення нових технологій, надшвидкісного транспорту, Інтернету і засобів масової інформації сприяють економічному й людському розвитку» [15].

На думку І. Валлерстайна, повноцінна глобалізація відбувається в період становлення інформаційної економіки, яка розвивається на основі інформаційних ресурсів. Глобалізація проявляється в долученні багатьох різноманітних чинників, що зрештою породжують процес глобальної трансформації, яка стосується всіх сфер життєдіяльності – економіки, політики, культури. Глобалізація – соціальний процес, під час якого стираються географічні кордони соціальних та культурних систем і населення дедалі більше сприяє усвідомленню їх зникнення [10].

Згідно з визначенням А. Садохіна, глобалізація культури являє собою процес інтеграції окремих етнічних культур у єдину світову культуру на основі розвитку транспортних засобів, економічних зв'язків та засобів комунікації [31].

На думку Н. Бучковської, культурна глобалізація – це процес, у якому діють не тільки як суб'єкти, а і як об'єкти всі країни й цивілізації. По-перше, процеси культурної глобалізації зумовлюють те, що суспільні, макросоціальні відносини людей виходять за межі національно-державних спільнот, стають транснаціональними. Культурна глобалізація нівелює цю ідентифікацію, разом із глобалізацією руйнується структура основних принципів, на яких базувалися держави і суспільства, являючи собою територіальні, відмежовані один від одного єдності, створюються нові силові й конкурентні співвідношення,

виникають нові конфлікти і суперечності між національно-державними єдностями й акторами, з одного боку, і транснаціональними акторами, ідентичностями, соціальними просторами, ситуаціями й процесами – з іншого.

По-друге – це криза інституцій і втрата власного простору громадської сфери, яка «приватизується»: особисте життя витісняє громадське і поглинає його (один із виявів процесу індивідуалізації), що призводить до невизначеності, амбівалентності свідомості та соціальної ідентичності людей.

По-третє, культурна ідентичність руйнує взаємопов'язані з глобалізацією процеси, що відбуваються у сфері культури, адже культурна ідентичність людини з певною спільнотою реалізується передусім через інтеріоризацію норм, уявлень, цінностей, зразків поведінки, що створюють її культуру. Глобалізація культурних зв'язків виводить їх за межі певного культурного ареалу, долучає до еталонів інших культур [9].

Надзвичайну роль у цьому процесі відіграє інтенсивність системи глобальної комунікації й інформації. Сфери споживачтва та масова культура стають гомогенними, посилюючи вестернізацію культури, її поліфункціональність, поліструктурність, полікультурність. Національні меншини, котрі долучаються до процесу культурної глобалізації, як елітарні, так і масові (наприклад, мігранти), стають носіями не однієї, а двох і більше культур. Водночас деякі антропологи визнають можливим формування нової глобальної культури або навіть глобальної свідомості, маючи на увазі ті еталони культури, що інтенсивно поширюються в усьому світі, а часткове змішування культур уможливило формування культурних сімей, що свідчить про перехід до ширших культурних ареалів.

Очевидно, справжнє партнерство цивілізацій неможливе без надійної загальнолюдської культурної основи, яка може бути вироблена тільки в процесі взаємодії людей різних культур у вирішенні загальнозначущих проблем різного рівня й ступеня складності. Тому діалог цивілізацій повинен відбуватися не тільки у філософсько-теоретичному, а й у практичному аспектах[20].

Безперечною перевагою глобалізації є те, що вона дозволяє народам активніше спілкуватися між собою, дізнаватися більше один про одного, виявляти відмінності й подібності, що сприяє їх зближенню та ствердженню в загальному цивілізаційному масштабі єдиної глобальної культури. Процеси глобалізації та культурної динаміки дозволяють спостерігати і процес взаємодії культур, що завдяки постійному поширенню тенденцій до глобалізації може спричинити їх уніфікацію. Сприяє цьому процесу створення матеріально-технічного підґрунтя для перетворення людства на жителів глобального села («global village»), формування Всесвітньої цивілізації, яка охопить усі народи [34].

Згідно з твердженням М. Маклюена, майбутня всесвітня цивілізація не матиме ознак індивідуалізму й націоналізму, відчуження, агресивності та військових конфліктів, вона буде суспільством «гармонійної комунікації» й «образного мислення», що є важливою умовою формування вищих культур [там само]. Утім надмірно активне спілкування та запозичення є небезпечними для втрати культурної самобутності і можуть становити загрозу духовній незалежності націй. Звідси – недовіра національно орієнтованої інтелігенції до лозунгів «відкритого суспільства», космополітизму й інтернаціоналізму та прагнення перешкоджати їх реалізації.

Глобалізація культурних зв'язків виводить їх за межі певного культурного ареалу, долучає до еталонів інших культур. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє значна інтенсивність системи глобальної комунікації та інформації. Міжкультурні комунікаційні процеси дозволяють досягнути культуру інших народів, зрозуміти ментальність інших людей, котрі нині вільно перетинають кордони різних країн. Тому необхідно досягти узгоджувальних дій у сфері політики, економіки та культури, що дозволить зберегти культурну різноманітність і виявити механізми, спроможні забезпечити ефективну економічну взаємодію у світі, для якого глобалізація є невідворотним явищем. На думку Г. Ельбенхаузена, інформація та знання широко використовуються як ключові конструкти для аналізу постіндустріального

суспільства. У зв'язку вчені пропонують розробляти концепції культури знань [42].

В. Єгоров вважає, що майбутнє можливе лише тоді, коли буде утверджено багатокультурність. На його думку, «...культуру і тільки культуру, слід вважати добротним, перевіреним двигуном процесу глобалізації, і гарним (надійним) засобом стримування від прискорення руху до прірви. Не слід забувати, що моральні, художні цінності (взагалі, більшість цінностей з інших ціннісних груп) у своїй основі стали і являються саме загальнолюдськими цінностями, не втративши при цьому своїх культурно-національних особливостей. Вони стали загальнолюдськими цінностями задовго то того, як світ заговорив про загальнолюдські цінності в політиці, економіці. І (отже) «будуватися» глобалізація може саме на ціннісних основах культури [13].

На думку авторів, [24] ідеалом діалогу є не тільки спілкування, але і дружба. В дружбі діалог досягає мети. Тому коли діалог, що починається із звичайного формального спілкування, підноситься до рівня дружнього спілкування, можна говорити про повноцінну взаємодію культур.

Для розуміння діалогу різних культур необхідна і духовна модернізація, тобто вироблення нової системи цінностей для досягнення цивілізаційного синтезу при збереженні культурного плюралізму. Діалог – це спосіб сумісної організації спільного життя людей на нашій планеті, адже «діалогічність» є спектр різних форм дотику, взаємодії, сполучення в цьому минулого та майбутнього, що властиво всім перехідним періодам. Діалог, що оснований на плюаризмі і партнерстві, визнанні рівнозначності культур, стає базовим принципом взаємодії культур у глобалізуючому світі. Однак, на думку зарубіжних вчених, проблема взаємодії не може бути вирішена тільки на основі сприйняття принципу діалогу, так як в умовах глобалізації не лінійність і різнорівневність взаємодії у величезному спектрі міжкультурних комунікацій утворює складну модель полілогу культур [40]. В недалекому майбутньому це відбудеться, адже саме полілог культур можна сприймати як парадигмальну перспективу, яка долатиме обмеженість і вразливість стратегії діалогічної.

Нашим аргументом є той факт, що спілкування є основою становлення комунікаційної єдності культури.

Реальна дилема для багатьох культур у новому тисячолітті – відійти на цвинтар історії або трансформуватися, творчо переробити і засвоїти світовий досвід на основі і в контексті національних соціокультурних цінностей та традицій. «Те, що національні інститути різних держав стали більш ідентичними означає, що в основі відмінностей тепер будуть лежати інші фактори, такі, наприклад, як культура...В міжнародному плані це призведе до переділу влади на планеті, але вже не за політичною моделлю, а за рівнем культури» [36]. Тому, діалогічне спілкування призводить до поглиблення культурного саморозвитку, до взаємозбагачення за рахунок іншого культурного досвіду, як у межах певних культур. Так і в масштабах світової культури. Такий процес забезпечить оптимальну взаємодію між народами й культурами та буде відбуватися в інтересах кожної зі сторін міжкультурних комунікацій. Критерієм такого відбору в оцінці тієї чи іншої культури може служити система гуманістичних цінностей, в центрі якої знаходиться людина, розширює рамки свого буття в єдності з природою у Всесвіті.

Діалогічна ситуація в культурі – це ситуація зустрічі, в якій важливий момент сполучення різних ціннісних (моральних, естетичних, наукових, релігійних) смислів. Ідея причетності «чужої» культури дозволяє вибудувати той світ, той тип відносин, який М. Бубер, К. Ясперс, Ф. Розенцвейг називають світом комунікацій – «Я» і «Ти». Це означає, що відмінною ознакою сучасного простору є відкритість. Вона характеризується активною комунікативною діяльністю (авіасполучення, культурні інститути, спорт, освіта, кіберпростір та інші вектори комунікації), яка поширюється по всьому світу. Як на міжособистісному рівні, так і на рівні держав. Той, хто всіляко відмежовується від інших, приречений на ізоляцію, бідність і відсталість.

Таким чином, на процес і результат взаємодії культур значний вплив здійснюють сучасні ІКТ (телебачення, персональні комп'ютери, супутникове мовлення, онлайн лінії і Інтернет), які постають основним каналом трансляції транснаціональної

культури. З'ясуємо, яким чином впливають сучасні ІКТ на розвиток діалогу культур.

На розширення інформаційних потоків, що репрезентують культуру в мережевому просторі, вказують дослідники багатьох країн, які підкреслюють особливу роль в цьому процесі програм і проєктів, таких як «Нові інформаційні технології», «Електронні публікації, книги і архіви», та ін., створення і підтримка спеціальних сайтів в Інтернеті, включення проблем вибудовування спеціалізованих культурних мереж в завдання культурної політики. Розвиток інформаційно-комунікаційного простору розглядається як додатковий канал для збереження і розповсюдження культурної спадщини, як стратегічна мета культурної політики різних співтовариств [17].

У вік інформаційних технологій Інтернет став не тільки засобом комунікації, але і середовищем, в якому створюється інтерактивна мережа світового спілкування. Спілкування через Інтернет, з одного боку, розширює коло знайомств, сприяє інтеграції людей, а з іншого, можна спостерігати, що соціальні мережі використовуються для дезорганізації фактів, інформаційної провокації, підбурювання тощо. Найнебезпечнішими є повідомлення термінового розповсюдження, адже їх використовують як інструмент інформаційної війни [12]. Невипадково, завдяки розвитку інформаційних технологій сучасне суспільство називають комунікаційним. Як зазначає В. Ільганаєва, соціальна комунікація на вищому рівні свого розвитку перетворюється на розвинену систему соціальної взаємодії, що завершує цикл оформлення простору зв'язків (спілкування) і простору цілей (комунікація) в тріаді Діяльність – Мислення – Свідомість у просторі Буття людини [33]. З розвитком комунікації в її соціальному прояві як виду соціальної взаємодії виникає необхідність цільової спадкоємності людського досвіду і знань. Безперечна думка про те що, глобалізація соціально-комунікаційного простору супроводжує соціокультурне життя соціуму [2].

З одного боку, сучасні ІКТ значно розширюють можливості реалізації міжкультурних комунікацій. Ознайомлення з іншими

культурними практиками закономірно приводить до ідеї утвердження унікальності власної культури, ідеї, яка може призвести до несподіваних і далеко не завжди позитивних реакцій і сценаріїв поведінки. З іншого, поява Інтернету спричинила, особливо серед молоді особливу культуру мови, що призвела до певного відчуження від традиційних культурних цінностей. Світова спільнота занепокоєна проблемою у взаємовідносинах від знеособленого спілкування в Інтернеті.

Інтернет для молоді – засіб відпочинку, джерело інформації, простір без цензури, у якому можна без будь-яких обмежень висловити свої почуття, не переймаючись правилами граматики. Нині відчувається особлива потреба в культурі спілкування, адже сформувалися нові типи комунікативної взаємодії, завдяки великій кількості комунікативних засобів і посередників. Глобальна мережа Інтернету вплинула і на духовно-культурні зв'язки, розкрила спілкування з представниками інших культур, традицій, вірувань тощо. Якщо будь-яка соціально-значима інформація (музика, картина, текст, документ тощо) в момент її сприйняття людиною перебуває в стані резонансу з конкретною людською свідомістю, то це гармонізує свідомість (внутрішній світ людини) чи максимально сприяє цьому.

Як вважає О. Астаф'єва [2], різка розбіжність норм поведінки і життєвих правил, цінностей і ідеалів розкриває проблему кризи соціокультурної ідентичності, проголошуючи припущення про формування нового типу ідентичності – «мережевої» ідентичності. При цьому виникає ряд запитань: як людина відчуває себе в насиченому інформаційному середовищі? Які наслідки трансформації моделей поведінки людини в умовах розширення каналів передачі інформації, змін норм і правил, мети і змісту процесів взаємодії з іншими людьми? Чи здатна сучасна людина підтримувати мовну і мовленнєву практику діалогу? Чи візуально-текстові контакти повністю задовольняють її потреби у спілкуванні? Ці проблемні питання свідчать про те, що інформаційно-комунікативна домінанта сучасної культури не може розглядатися тільки як прогресивний цивілізаційний проект. За його зовнішніми проявами приховані внутрішні протиріччя і

глибинні смисли. В період різкої зміни типів, форм і знаків спілкування, коли вербальне поступається своєю першістю візуальному початку (началу) в передачі інформації, а комунікативні форми обростають новими ритуальними текстами, виникає відчуття, що людство рухається в напрямі пошуку зовнішньої простоти в культурі, позбавляючись від надлишку і складності накопиченого віками її ціннісно-сміслового багажу. Вирішення цих проблем потребує часу. Безумовно, процес інформатизації, руйнуючи «стару» цілісність культури, формує нову.

Все ж таки відзначимо позитивні аспекти впливу комунікаційних технологій на сприяння спілкування. Ми стали свідками того, що під впливом інформаційно – комп'ютерних технологій поряд із традиційними формами культури формуються нові, зокрема, екранна культура, яка не протистоїть традиційним видам і формам, а утворює своєрідний інформаційний підпростір культури як такий, що відповідає новим соціокультурним умовам і додає традиційній культурі новий вимір. Екранна культура породжує новий тип спілкування, який ґрунтується на свободному виході людини в інформаційний простір, який містить кінофільми, електронні газети й журнали, інформацію про історичні та культурні пам'ятки різних народів тощо. При цьому користувач інформаційними мережами може не лише ознайомитися з цікавим для нього матеріалом, але й вступити в інтерактивний діалог. Інформаційний простір поступово стає місцем зустрічі людей, що проживають у різних куточках планети. Відбувається поступове формування глобальної свідомості, коли представники різних культур розуміють багатовимірність світової культури, взаємозалежність народів і країн.

Звичайно ж, глобальні проблеми соціокультурного простору актуалізували питання зростання соціальної взаємодії. Люди різних культур загальний простір розуміння. І цей простір розкриває широкі можливості для особистої самореалізації [11]. Значимість діалогу полягає в тому, що в умовах взаємного духовного спілкування відбувається глибоке усвідомлення іншої культури й іншого людського досвіду. Отже, нові умови сприяють

зближенню національних культур в міжкультурній комунікації завдяки віртуалізації спілкування через Інтернет. Якщо раніше глобальна мережа використовувалася виключно як середовище передачі файлів і повідомлень електронної пошти, то сьогодні за її допомогою вирішуються складніші завдання розподіленого доступу до Інтернет-ресурсів. Інтернет, що служив спочатку дослідницьким і навчальним інтересам, стає усе більш популярним в світі звичайного спілкування.

Сьогодні мільйони людей, що споживають і використовують Інтернет-інформацію, яка миттєво поширюється і сприймається у світі, не просто живуть в різних країнах з різним політичним ладом, але з погляду досягнутого ними рівня розвитку, живуть в різних цивілізаційно-культурних комплексах [25].

Важливу роль інформаційно-комунікаційні системи відіграють у збереженні етнічних культур, представники яких по різних причинах проживають поза територією своєї етнічної батьківщини, поза місцем розвитку їх рідної культури. Представленість етнічної культури в них сприяє задоволенню потреби багато чисельних діаспор, розвитку міжкультурної взаємодії. Хоча нами і наголошено, що культури взаємодоповнюють та збагачують одна одну, однак для взаєморозуміння та ведення діалогу необхідна так звана «крос-культурна грамотність» (розуміння чужої культури), що передбачає наявність таких аспектів, як: усвідомлення відмінностей у звичаях, культурних традиціях, цінностей, вірувань, властивих різним народам, здатність побачити спільне та відмінне між різноманітними культурами й поглянути на культуру власного співтовариства очима інших народів.

Висновки.

Проблема діалогу культур у світовій практиці дослідників займає значне місце. Нами з'ясовано, що цією проблемою займається широке коло дослідників різноманітних галузей наук. В даний час проблема міжкультурного діалогу, взаємодії є однією із актуальних і таких, що потребує своєї активної пропаганди серед молоді.

Головну роль у діалогічному спілкуванні відіграють цивілізаційна самосвідомість і цивілізаційні (базові) цінності атракторів, що є носіями інших культур. На відміну від цінностей етнічної або національної культури, цінності цивілізації завжди претендують на універсальність, на вирішення фундаментальних протиріч людського і соціального буття, здатність об'єднати людство і стати основою світової культури. Тому діалог цивілізацій – це завжди діалог про їх світоглядні основи, первинних символах, кінцевих сакральних цінності, навколо якої об'єднуються складні соціокультурні системи.

Спілкування у міжкультурному діалозі неминуче включають сприйняття атракторів один одного (соціальна перцепція) і інтерактивну діяльнісну взаємодію між ними, «обмін діями» (згуртованість, солідарність, розкол, конфлікт). Культурне різноманіття – важлива умова для самопізнання людини: чим більше культур вона дізнається, чим більше країн відвідає, чим більше мов вивчить, тим краще вона зрозуміє себе і тим багатшим буде її духовний світ. Діалогічне спілкування є основою і важливою передумовою для формування і зміцнення таких цінностей, як толерантність, повага, взаємодопомога, милосердя.

Нині необхідно стимулювати внутрішньо культурний діалог між високою і низькою культурами. Це надасть імпульс для розвитку культури в цілому та в подоланні тих зразків масової культури, які виступають антигуманними за своїм внутрішнім змістом. Для того, щоб культура могла існувати, ці два її аспекти – висока і низька – повинні перебувати у стані розумної гармонії по відношенню один до одного. У такому разі, виникає необхідність навичок сприйняття інформації, уміння правильно розуміти значення аудіо-візуальних образів, і, як наслідок, більш компетентно і вільно поводитися з інформаційними потоками і орієнтуватися в них.

Діалогічне спілкування набуває в наш час значення базового компонента становлення єдиного простору культури людської цивілізації. На його основі відбуваються процеси з формування загально цивілізаційних універсальних цінностей як чинників рівноважного розвитку людства. Діалог культур, як основна форма

соціальної взаємодії в соціумі. Це сприяє їх продуктивному розвитку, збагачуючий ціннісний зміст кожної конкретної культури та зміцнюючи її моральний аспект.

Література

1. Арнольдов А. А. Диалог культур – веление времени / А. А. Арнольдов. — М.: Информациология, 2005. — 144 с.

2. Астафьева О.Н. Медиакультура и некоторые принципы формирования информационно-коммуникативного пространства /О.Н. Астафьева // Вестник БАЕ. — 2008. — №4. — С. 18–25.

3. Барбелко, Н. С. Виховання міжкультурної толерантності студентів коледжів у процесі вивчення іноземної мови : автореферат... канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Барбелко Н. С. – Умань : Уманський держ.пед. ун-т ім. П. Тичини, 2015. — 20.

4. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. — М., 1979. — 320 с.

5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М., 1986

6. Библер В.С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура. М.: Прогресс, 1991

7. Библер В.С. Целостная концепция школы диалога культур. Теоретические основы программы / В.С. Библер // Психологическая наука и образование. –1996. – №4. – С.66–73

8. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності та гідності». — Київ : Оранта, 2010. — 72 с.,

9. Бучковська О. Ю. Діалог як детермінанта міжкультурної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Бучковська Олена Юріївна / Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2015. — 20 с.

10. Глобальные и региональные проблемы в работах Иммануила Валлерстайна. Реферативный сборник / сост. А. И. Фурсов. — М. : ИНИОН, 1998. — 244 с.

11. Грабар Н. Г. Диференціація комунікаційної взаємодії в соціокультурному просторі / Н. Г. Грабар // Освіта регіону. — 2012. — №1. — С.184–188.

12. Грабар Н. Г. Спілкування у бібліотеці: теоретико-методологічний аналіз: монографія / Н. Г. Грабар. — Х. : Майдан, 2015. — 354 с.

13. Егоров В. К. Культура как двигатель и тормоз цивилизации / В. К. Егоров // Вестник БАЕ. — 2008. — №3. — С.21 18–22.

14. Заветный С.А. Общение как вид социального познания / С.А. Заветный // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 43–49.

15. Згуровский М. В. В водовороте глобализации: вызовы и возможности / М. В. Згуровский // Зеркало недели. — 2001. — 17 нояб. — С. 12

16. Ильганаева В.А. Социально-культурная динамика в социальной истории: трансформационные основания и тенденции / В. А. Ильганаева // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 30–36.

17. Кириллова Н. Б. Многообразие культур. в глобальном медиапространстве / Н.Б. Кириллова // Вестник БАЕ . — 2008. — № 3. — С. 22–28.

18. Кокшаров Н. В. Взаимодействие культур <http://yarcenter.ru/articles/ethnicworld/dialog/vzaimodeystvie-kultur-dialog-kultur-557/>

19. Кошевська К. Про владу та її межі // Міжкультурна освіта. Порадник для вчителя. За редакцією Б.Валькевич, Е.Кендрацька, А.Климович, К.Кошевська, Е.Любчинська, М.Помяновська та інші. – Polskaromoc. Варшава: ЦОУВ, 2008. – 160 с.

20. Кувалдин В. Б. Смена глобализационной парадигмы и взаимоотношения Цивилизаций / В. Б. Кувалдин // Вопросы культурологии. — 2008. — № 9. — С. 11–12.

21. Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры: сб. материалов / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. — М. : Либерия, 2002

22. Кушнір В. Парадигма діалогу в професійній підготовці педагога / В. Кушнір // Шлях освіти. — 2002. — №4. — С. 8–12.

23. Лотман Ю. М. Несколько мислей относительно культуры /Ю. М. Лотман // Новая литература по культурологии. — 1995. — №3. — С. 30–42.
24. Меликов И. М. Диалог культур и культура диалога /И.М. Меликов, А.А. Гезалов // Вопросы философии. — 2014. — №12. — С. 24–35.
25. Монастырская И. А. Диалог культур в условиях глобализации. — Режим доступа: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt101/wt101_26.pdf
26. Назаренко О. А. Етичні аспекти діалогічних концепцій культури: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, Філософія культури» / Назаренко Оксана Андріївна. – К., 2003. – 15 с.
27. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. — Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.
28. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура : [учебн. пос.] / Т. Н. Персикова. — М. : Логос, 2002. — 224 с.
29. Пресняков В. Ю. Глобализация и современное государство: зарубежный и отечественный опыт/ В. Ю. Пресняков // Экономика XXI века. — 2002. — №6. — С. 121–135.
30. Пригов и концептуализм: Сборник статей и материалов / Сост. Ж. Галиева. — М.: Новое литературное обозрение, 2014. — 336 с.
31. Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. — М., 2005. — С. 176–178
32. Сніца Т.Є. Міжкультурна комунікація як суспільний феномен / Т. Є. Сніца // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. — 2014. — Вип. 3. — С. 146–153. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbpdpufn_2014_3_20
33. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / Состав. В. А. Ильганаева. — Х. : КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
34. Соколов А. В. Основы социальной коммуникации / А. В. Соколов. — СПб., 2004

35. Степико К. М.. Формування діалогічності української культури як пріоритет гуманітарної безпеки держави: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 21.03.01 – Гуманітарна і політична безпека держави (філософські науки) / К. М. Степико; Нац. ін-т стратег. досліджень. — К., 2015. — 17 с.
36. Фукуяма Ф. Войны будущего / Ф. Фукуяма // Независимая газета. 11.02.1995 г.
37. Хан В. На пути к целостности / В. Хан // Alma mater. — 1992. — № 2. — С. 3–10.
38. Энциклопедический словарь, 2003: 1341
39. Пгенауева Valentyna Какой диалог нужен гражданскому обществу: концептуализация новой модели). //Forms and Determinants of Development of Civil Dialogue (итоги конференции «Civil Dialogue. Methods, Mechanisms, Barriers And Prospects» 2014). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://conferences.localdevelopment.eu/conference/dgNy5E/publication>
s
40. Hinner M. B. The importance of Intercultural communication in globalized world / M.B.Hinner. —1998. — Mode of access: [http://www.bwl.tu – Freiburg. De /English /forschung / Globl /pdf](http://www.bwl.tu-freiburg.de/English/forschung/Globl/pdf)
41. Buell F. National Culture and the New Global System. — Baltimor, London, 1994
42. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence / M. Byram. – Clevedon : Multilingual Matters LTD, 1997. – 121p.
43. Elbeshauer H. Cultures of knowledge and expansive learning in a run-away world / H. Elbeshauer // Філософія спілкування. — 2012. — №5. — С. 22–29.
44. Trager G., Hall E. Culture as Communication: A Model and Analysis. – New York, 1954
45. <http://histua.com/slovník/d/dialog-kultur>
46. http://ucebnykionline.com/kulturologia/osnovi_kulturologi.

Ємельянова Є.С.
канд. філлогічних наук,
доцент кафедри моної підготовки

КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАТЬ У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Вступ

В епоху глобалізації та інформатизації суспільства ХХІ століття об'єктивного пріоритету набуло системне дослідження проблем культури професійного спілкування у вимірі еволюції та модифікації національної і міжнародної термінології. У площині взаємодіючих тенденцій до універсалізації і спеціалізації нових знань ця проблема є предметом аналізу в царині мовознавства (зокрема, когнітивної і комунікативної лінгвістики), термінознавства, культурології, педагогіки, філософії та інших фундаментальних і прикладних наукових досліджень, які сьогодні перебувають у стані активних змін у зв'язку зі процесами утворення єдиного європейського освітньо-наукового простору. У Болонській декларації сформульовано вимоги та критерії до національних систем вищої освіти та підкреслено, що „Європа Знань – незамінний чинник суспільного та людського розвитку, консолідації та збагачення європейського громадянства, надання знань, необхідних для того, щоб відповідати на виклики нового тисячоліття, посилення значення спільних цінностей, що належать до єдиного соціокультурного простору” [33, 24]. Першочергове значення освіти у зміцненні інтелектуального, культурного, суспільного, наукового і технологічного потенціалу європейських країн є загальноєвропейським. Важливо, що у „Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання” [18] наголошено: „Однією з цілей наукових пошуків є відкриття структури і законів функціонування всесвіту та запровадження стандартизованої термінології для їх описання і дослідження” [18, с. 101]. Отже, неможливо не визнати актуальними проблеми культури професійного спілкування фахівців різних країн і взаємодії термінологічних систем глобалізованого інформаційного

суспільства як на національному, так і на міжнародному рівнях. Культура професійного спілкування стає одним із важливих напрямків загальної комунікаційної культури у суспільстві XXI ст.

Термінологія і культура професійного спілкування як інтегративне явище

У нашому дослідженні послуговуємося висновками сучасних науковців: „Людина XXI століття, коли небувало ускладнилися відносини у зв'язку з глобалізацією та інформатизацією суспільства, зростанням комунікативного наповнення життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності, має бути не тільки компетентною, освіченою, вихованою, патріотом, фахівцем своєї справи, а й високофункціональною, бо ідеї, знання й технології нині змінюються набагато швидше, ніж змінюються покоління людей” [30, с.99 -100].

Аналіз існуючих у сучасній педагогічній науці підходів до культури спілкування дозволяє виділити когнітивно-діяльнісний та діяльнісно-поведінковий (В.Грехнев, Н.Крилова, О.Донченко, В.Соколова та ін.), аксіологічний (В.Гриньова, І.Тимченко та ін.), емоційно-почуттєвий (С.Гончаренко та ін.), комунікативний підходи (Н.Волкова, Г.Чайка, Т.Чмут та ін.). У науковій літературі доведено, що культура професійного спілкування – один із найважливіших складників професійної культури фахівця, який забезпечує його конкурентоспроможність на сучасному та майбутньому ринку праці, дозволяє вирішувати виробничі проблеми, спираючись на уміння спілкуватись і співпрацювати з різними людьми [2; 4; 11; 12; 15; 17; 22; 24; 30]. З урахуванням цих підходів до вивчення феномену „культура спілкування” у дослідженні розуміємо культуру професійного спілкування як інтегративне явище та спираємося на дефініцію, запропоновану С.Амеліною, яка розуміє культуру професійного спілкування як систему комунікативних норм, знань, умінь і цінностей, яка реалізується у процесі міжсуб'єктної взаємодії фахівця і є фактором, що супроводжує його професійну діяльність у виробничій сфері й зумовлює її фахово-комунікативну спрямованість [2, с.14].

Критичне узагальнення стану вивчення проблем комунікативної культури фахівців дозволяє зробити висновок, що культура професійного спілкування – інтегративне явище, один із найважливіших складників професійної культури фахівця, який забезпечує його конкурентоспроможність на сучасному та майбутньому ринку праці, дозволяє вирішувати виробничі проблеми, спираючись на вміння спілкуватись і співпрацювати з різними людьми. Цілеспрямований характер професійного спілкування потребує визначення оптимальних мовних засобів для досягнення поставленої мети, що невідривно пов'язане з питаннями фахової комунікативної культури. Основою професійного спілкування є літературна мова, невід'ємний компонент якої становить термінологія. Саме тому термін у будь-якій фаховій сфері має бути універсальним – придатним і для когнітивної, і для практичної діяльності. У процесі реалізації професійного спілкування терміни виступають когнітивно-інформаційними моделями, співвідносними з поняттєво-концептуальною і предметно-тематичною сферами відповідних галузей науки, техніки та виробництва. Головним у професійному спілкуванні є те, що взаємодія має характер вирішення проблеми, а взаєморозуміння фахівців неможливо без коректного використання мови професії, основу якої складає термінологія відповідної галузі.

Стійкий інтерес до термінології зумовлюється не лише соціальною значущістю цього класу номінативних одиниць як засобу мовного представлення та кодування концептуальних знань конкретних сфер діяльності людини, але й тим, що термінологія є наймобільнішою частиною лексики, яка відбиває поступальний рух науково-технічного прогресу та розвиток культури суспільства. Існує значна кількість праць, присвячених вивченню природи терміна, закономірностей творення термінологічної лексики, її структури, семантики, шляхів поповнення терміносистем. Такі проблеми розроблялись як українськими вченими (Л.Боярова, К.Городенська, А.Д'яков, І.Квитко, Т.Кияк, І.Ковалик, І.Кочан, А.Крижанівська, В.Лейчик, Г.Мацюк, В.Овчаренко, Г.Онуфрієнко, З.Осипенко, Т.Панько, Л.Полюга,

Н.Родзевич, Л.Симоненко та ін.), так і зарубіжними (Н.Васильєва, Г.Винокур, Б.Головін, С.Гриньов, В.Даниленко, Л.Капанадзе, З.Комарова, О.Кубрякова, В.Кулебякін, Д.Лотте, Г.Піхт, Н.Подольська, В.Прохорова, А.Ре, О.Реформатський, Ж.Селяр, Г.Степанов, О.Суперанська та ін.). Сьогодні до загальноновизнаних постулатів термінознавства, які є науковим підґрунтям для визначення поняття терміна, відносяться, по-перше, положення про належність терміна і термінології до спеціальних сфер людської діяльності, до професійної комунікації певних угруповань людей; по-друге, положення про системність термінології, згідно з яким остання розглядається як система, що відображує науковий світогляд і системність понять конкретної наукової галузі, закріпленої в термінах у процесі розвитку науки. З погляду когнітивно-комунікативної лінгвістики (див. праці М.Болдирева, М. Володіна, Дж.Лакоффа, О.Кубрякової, М.Мінського, Ю.Степанова та ін.), термін трактують як вербалізований результат професійного мислення, що є найважливішим елементом фахової комунікації. Зважаючи на цей погляд, Ю.Олещенко [25] підкреслює: „Оскільки термін повинен слугувати ефективним інструментом наукової комунікації через упорядкування, зберігання, перероблення та передавання інформації, то він має ґрунтуватися на певних ментальних категоріях, які закладені у пам'яті спеціаліста. Процеси категоризації та концептуалізації є двома формами пізнання світу у вигляді класифікаційної діяльності розуму людини: концепти й категорії є наслідком систематизації й упорядкування знання, яке людина одержує. У зв'язку з цим мовні одиниці і, зокрема, терміни, вивчаються не окремо, а з позицій того, як вони відбивають світогляд людини, її сприйняття світу й засоби його концептуалізації та категоризації у мові” [25, с.8].

Загальна вимога професійного спілкування представляти предметні відносини коротко і точно досягається саме за допомогою доречного використання термінів. Сьогодні саме „...термінологічна лексика має велике значення для науково-виробничої комунікації, сприяючи її інтелектуалізації, полегшує процес засвоєння знань та реалізації їх у майбутній фаховій

діяльності, поглиблює знання студентів про ознаки виучуваних понять, є засобом активного професійно зумовленого словникового запасу, підвищує культурний рівень майбутньої української інтелігенції” [38, с. 3 - 4]. При розгляді культури професійного спілкування як інтегративного явища пересвідчуємося у справедливості тези Н.Цимбал: „Номінація повинна задовольняти потреби комунікації, зокрема в галузі науки, адже вільно володіти науковим дискурсом, спрямовувати та корегувати дослідження науковець може тільки за наявності уніфікованої, стандартизованої (на внутрішньо- і міжгалузевому рівнях) системи термінів” [34, с.3].

Системне значення терміна запрограмовано відповідним термінологічним полем. Однак слово є провідником не лише власне лінгвальної інформації – воно синергетичне і виявляє свою значущість „не лише у системі мови, але й у системі суспільних цінностей, з компонентами якої воно пов’язане невидимими енергетичними нитками. Якраз ці нитки є провідниками лінгвокультурної інформації, завдяки чому слово переростає межі свого лексичного значення, набуваючи того смислового чи символічного ореолу, що надає мовній одиниці ще й культурної значущості” [39, с. 54]. Усвідомлення синергетичної природи слова, зокрема терміна, вважаємо важливим для ефективної діяльності у професійному середовищі, основу якої становить спілкування. Фахове слово завдяки такому дослідницькому трактуванню, постає як єдність змісту і форми, як самостійна структурно-семантична одиниця і, одночасно, як компонент складного конгломерату, здатного у єдності контексту передавати точність сприйняття об’єкту. Такий підхід до трактування терміна дозволяє розглядати та оцінювати його не лише на лінгвальному рівні, але також на мовно-культурному, що невідривно пов’язане з філософським підґрунтям про взаємозв’язок, взаємозумовленість, взаємозбагачення та взаємозалежність мовних явищ у їх внутрішньому і зовнішньому прояві.

Дослідники беззаперечно визнають за терміном як одиницею професійного спілкування виконання трьох основних функцій – номінативної, сигніфікативної і дефінітивної. Загально визнаним у

термінознавстві є також положення про те, що у когнітивному аспекті термін сприймається як інструмент пізнання, а у комунікативному – як інструмент комунікації (передання нового знання) Функціональна взаємодія загальнолітературної мови і мови науки – взаємозалежна, оскільки в науковому та професійному мовленні використовується загальноновживана лексика, а загальноновживаний фонд поповнюється одиницями з ряду термінів, що втратили статус вузькоспеціальних слів.

У термінологічній проблематиці виділяються два напрями, один із них пов'язаний із розумінням терміна як спеціальної номінативної одиниці, інший розглядає термін як слово чи словосполучення у спеціальній функції. Прибічники першого підходу називають терміном слово або словосполучення, мовний знак якого корелює з відповідним поняттям в системі понять певної галузі знань (В. Даниленко, Р.Іваницький, Л.Симоненко, Т.Лещук та ін.). Прибічники другого підходу наголошують на тому, що термін не є особливим словом, це особливе використання лексеми незалежно від того, якою частиною мови це слово репрезентовано, тобто функція, вид використання, а не особливий тип лексичних одиниць (Г.Винокур, В.Гак, В.Прач, А.Ре, Л.Штихно та ін.). Такий підхід стає домінуючим у сучасних термінознавчих студіях. Згідно з цим напрямком „специфіка терміна як мовного знаку, створеного штучно чи взятого з природної мови, у порівнянні з загальноновживаним словом, полягає у його високій інформативності, високому рівні вмотивованості та узагальнення, у особливому призначенні, функціях, насамперед, функції називання, позначення спеціальних понять, функції знакової систематизації, наукової комунікації, гносеологічній та евристичній функціях” [21, с.7].

Наше дослідження виконане в руслі другого напрямку. Виділяємо як один із головних критеріїв розмежування терміна й слова сферу функціонування, спираючись на думку Г.Винокура: “Термін – це не особливе слово, а тільки слово в особливій функції, функції найменування спеціального поняття, назви, спеціального предмета чи явища” [7, с. 5]. Виходячи з цієї дефініції, терміном, що за своєю суттю є лексемою, може бути

будь-яке слово, якщо воно обслуговує спеціальні галузі людської діяльності. Однак слід уточнити, що найістотнішою ознакою такого слова-терміна є дефінітивність. О.Ахманова, безперечно, має рацію, наголошуючи на важливості цього критерію та стверджуючи, що саме він допоможе, зокрема, у випадку зовнішнього збігу терміна і “звичайного” слова [3]. Значення принципу дефінітивності стає особливо важливим, коли йдеться про “консубстанціальні” терміни, тобто терміни, що збігаються за формою зі “звичайними”, повсякденними мовними одиницями. саме наукові визначення, дефініції переносять слова до системи термінологічних одиниць.

При розгляді культури професійного спілкування як інтегративного явища послуговуємося тим положенням, що різниця між словом і терміном об’єктивно зумовлена тим, що вони відображають явища різних рівнів розумової діяльності – наукове мислення та побутове оперування уявленнями. На основі аналізу сучасної мовознавчої літератури виділяємо релевантні ознаки терміна як одиниці професійного спілкування: поняттєва основа (як складовий компонент системи наукових понять); наявність термінологічної дефініції; включення в систему зв’язків і відношень у даній терміносистемі; нормативність.

Слід зауважити, що ці ознаки реалізуються лише в межах терміносистем, за їх межами термін втрачає свої дефінітивні та системні ознаки – детермінологізується. Названі ознаки дають можливість при розгляді культури професійного спілкування як інтегративного явища оцінити наявні у фаховій комунікації лексичні одиниці та відібрати ті, що задовольняють вироблені до терміна вимоги.

На сьогодні в мовознавчій літературі знаходимо велику кількість визначень терміна. О.Селіванова у книзі „Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія” [27] подає наступну довідку: „Термін (від лат. terminus – межа, Terminus у давніх римлян був богом межі і межового каменя, який охороняв недоторканість земельної ділянки, установлював межу) – слово чи сполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань

чи людської діяльності. Вважається, що слово „термін” уперше з’явилося у 1876 р. у Німеччині. Термін є складником системи мовних знаків, яка обслуговує сферу спілкування в цій галузі разом із загальноживаним лексиконом” [27, с. 617]. О.Ахманова розуміє термін як „слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т.п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [3, с. 395]. Б.Головін розглядає термін як „слово чи словосполучення, що має професійне поняття й застосовується в процесі (і для) пізнання та освоєння певного кола об’єктів і відношень між ними – під кутом певної професії” [8, с. 7]. Такої ж думки дотримуються В.Даниленко, Т.Кияк, Р.Климовицький, В.Кулебякін, В.Лейчик, О.Суперанська, Г.Степанов та ін. З-поміж наявних визначень терміна найбільш слухним видається формулювання, запропоноване В.Даниленко: “Під терміном ми розуміємо слово (або словосполучення) спеціальної сфери вживання, що є назвою спеціального поняття й вимагає дефініції” [9, с. 14]. Цим визначенням послуговуємося не тільки при розгляді термінології і культури професійного спілкування як інтегративного явища, а й при аналізі лігводидактичного потенціалу термінології в освітньому просторі сучасного інформаційного суспільства. Розуміння майбутніми фахівцями природи й структури термінів, мовних процесів у галузевих терміносистемах, уміння проводити їх аналіз дозволяє не тільки точно сприймати спеціальну інформацію, а й варіювати способи висловлення думки у процесі професійної комунікації, вмотивовано застосовувати фахову лексику, що позитивно впливає на підвищення рівня культури професійного спілкування і, відповідно, досягнення високої результативності у професійній діяльності.

Лінгводидактичний аспект термінології в освітньому просторі суспільства знань

У площині пріоритетних завдань термінознавства в освітньому просторі глобалізованого інформаційного суспільства навчання термінології як складника культури професійного

спілкування є окремим лінгводидактичним завданням. При розгляді лінгводидактичного потенціалу термінології як необхідної складової культури професійного спілкування фахівців виходимо з того загально визнаного факту, що швидкий розвиток термінологічної діяльності в різних країнах світу в 90-х роках ХХ ст. і пошквнення міжнародної співпраці у цій галузі зумовили інтенсифікацію науково-практичної роботи термінологів, створення банку термінологічних даних. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується ще більшою активністю у науковому і прикладному термінознавстві більшості країн світу, що, зокрема, зумовлено розвитком комп'ютерних технологій, розширенням науково-професійного спілкування за допомогою Інтернету, зростанням можливостей оброблення баз даних. Якщо наприкінці ХХ ст. термінознавство зосереджувалося на творенні національних терміносистем, то на початку ХХІ ст. простежуємо тенденцію до створення міжнаціональних термінів, зумовлену прагненням до європейської та світової інтеграції, що сприятиме порозумінню фахівців різних країн в умовах глобалізованого світу. Результати аналізу кола актуальних проблем навчальної термінографії і термінолексики в аспекті модернізації сучасної лінгводидактики оприлюднено в наукових роботах Н.Азарової, Г.Барабанова, Л.Барановської, Л.Білозерської, Л.Вікторової, Н.Возненко, В.Даниленко, Є.Ємельянової, О.Ісаєвої, І.Гейтхауса, Р.Маккея, А.Маунтфорда, Г.Онуфрієнко, Г.Піхта, І.Секрет, П.Стревенсона, Ю.Семенчука, Ю.Шепеля, М.Шумило та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. За висновками дослідників, у сучасних умовах постає завдання „формування вербального портрета фахівця” [4, с.18], зміцнення мовно-функціональної основи культури професійної сфери шляхом удосконалення загальномовної підготовки студентів, розширення видів навчальної діяльності з ґрунтового засвоєння термінології як компонента мови спеціальності, адже саме сьогодні „основним критерієм визначення рівня культури професійного мовлення є ступінь оволодіння фаховою термінологією” [1, с. 3].

Аналіз наукової літератури та практики педагогічної діяльності у вищій школі дозволяє стверджувати, що в наш час

ефективність професійного спілкування зумовлюється такими основними компонентами:

- термінологічним фондом відповідної спеціальності та професійно-орієнтованої лексики;
- професійно-орієнтованими мовними та мовленнєвими структурами різного типу;
- функціонально-стильовими жанровими варіантами професійного мовлення у зв'язку з ролями комунікантів, умовами та обставинами спілкування;
- загальною особистісною і професійною мовленнєвою культурою комунікантів.

Привертають увагу ідеї Р.Маккея та А.Маунтфорда [42], за визначенням яких сутність поняття спеціальної (особливої) мови («special language») полягає в обмеженому складі лексичних засобів та граматичних конструкцій, відібраних із усього розмаїття лінгвальних засобів мови, що вивчається, за принципом функціонального задоволення вимог спілкування у чітко визначеному контексті або діяльності [42].

Основою реалізації лінгводидактичного потенціалу термінології в сучасному освітньому просторі вважаємо постійну взаємодію викладачів мовознавчих та спеціальних дисциплін. Викладену тезу базуємо на тому факті, що історично термінознавство завжди було міждисциплінарною наукою, яка, на відміну від інших наук лінгвістичного циклу, безпосередньо має відношення до відповідного немовного фаху. Промовистим фактом є те, що основоположниками термінознавства як наукової дисципліни вважають росіянина Д.Лотте, латвійця Е.Дрезена та австрійця Е.Вюстера, які були інженерами, а Е.Вюстер і Е.Дрезен – ще й есперантистами. Ніхто з них не мав філологічної освіти, але це аж ніяк не виключає обізнаність із лінгвістикою та проблемами професійного спілкування тією чи іншою мовою [26, с. 125]. Характерно, що Комітет науково-технічної термінології АН СРСР завжди очолювали видатні вчені, зовсім не мовознавці, а металурги, горняки, фахівці з інформатики [37, с.8]. Таким чином, термінознавство завжди було пов'язано з проблемами культури професійного спілкування.

На початку ХХІ століття науково-освітній простір інформаційного суспільства набуває дедалі виразнішого міждисциплінарного характеру. На наш погляд, створення і реалізація спільних проектів з термінознавства сьогодні є одним з найважливіших завдань, адже „...усі суперечності й виклики глобалізації світу торкаються насамперед термінології кожної мови, оскільки цей шар лексики, з одного боку, найчутливіший до науково-технічних та цивілізаційних змінень, а з другого, найважливіший для сучасної комунікації людей” [6, 299]. Одним з прикладів успішної реалізації спільних проектів викладачів мовних та спеціальних дисциплін нашого університету вважаємо укладання фахових термінологічних словників [31; 32], які активно використовуються у навчальному процесі вищого навчального закладу та сприяють підвищенню культури професійного спілкування майбутніх фахівців. За нашим переконанням, при формуванні професійної комунікативної культури майбутніх фахівців вже на початковому етапі важливо здійснювати аналіз термінології не тільки на матеріалі сучасних словникарських праць різного типу (тлумачних термінологічних і загальномовних, перекладних термінологічних і загальномовних, словників іншомовних слів, енциклопедичних, етимологічних, орфографічних, словотвірних, морфемних). Одночасно слід враховувати, що «коли термін вживається в мовленні, то на нього діє ціла низка чинників, які істотно впливають на його значення. Передусім, це екстралінгвальні чинники (тобто зовнішні соціокультурні і ситуативні чинники) і лінгвальні (тобто контекст). В.Даниленко наголошує: „Функціональний аспект у вивченні термінології має велике і самостійне дослідницьке значення, оскільки всі істинні властивості і якості терміна проявляються тільки при функціонуванні його у спеціальних текстах або в усних формах професійного спілкування” [9, с. 21]. Як підтверджують сучасні дослідження, фахові тексти повідомляють головну інформацію, її зерно саме через терміни [36]. А.Лемов [23] наголошує, що класифікувати, систематизувати термінологію можливо лише при вивченні термінів у природному для них середовищі, тобто в наукових текстах, адже лише в процесі

функціонування наукового терміна виявляється діалектика відношень між елементами його системи, які можуть перебувати у статичності чи змінюватися [23]. Враховувати сферу функціонування надзвичайно важливо, тому що саме це, на думку В.Даниленко, є найбільш природне вживання термінології, тобто те основне джерело, де з'являються нові терміни та набувають обґрунтування та право на життя [9, с. 41].

Отже, аналіз наукової літератури засвідчує, що сьогодні загально визнаним є постулат про те, що „найбільш доцільним для формування мовленнєвої фахової компетенції на основі науково-професійної термінології є використання текстів зі спеціальності. Невеликих за обсягом, доступних за змістом, насичених словами, стійкими словосполученнями та граматичними конструкціями, характерними для мови спеціальності. Тільки на рівні тексту вивчені професійні терміни постають як цілісна комунікативна система, придатна для використання в певних робочих ситуаціях, а не як сукупність розпорошених лексем та синтагм” [38, с.6]. Таким чином, для аналізу та практичної роботи з метою забезпечення ефективного навчання фахової лексики в процесі викладання мовних дисциплін необхідно також залучати наукові монографії, довідкову літературу, навчальні посібники й підручники, періодичні фахові видання та інтернет-ресурси. Основним серед існуючих підходів до проблеми відбору фахових текстів як джерел термінологічної лексики, орієнтованих на майбутню професію студентів, нами визначено ситуативно-функціональний, при цьому відбір здійснюється на екстралінгвальному і лінгвальному рівнях з урахуванням мовної й мовленнєвої складових на основі якісних (змістових і мовних) та кількісних критеріїв. У відібраних за допомогою виділених вище критеріїв фахових текстах, окрім прикладів контекстного застосування термінологічної лексики, наявності мовленнєвих формул і стереотипних фраз наукового стилю, подається також фактологічна й пізнавальна інформація за фахом підготовки студентів, що слугує мотиваційним стимулом для інтелектуальної й мовленнєвої активності в інтерактивній комунікації на основі прочитаного. Досить актуальним і необхідним є вивчення аббревіації як одного із активних способів

термінотворення, який наочно ілюструє тенденцію до економії виражальних засобів у професійному спілкуванні. При цьому відбір професійно-обґрунтованого навчального матеріалу має вирішальне значення. Отже, лінгводидактичний потенціал термінології в освітньому просторі суспільства знань розглядається з метою формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців і, відповідно, оволодіння навичками і вміннями використання термінологічної лексики для:

- забезпечення розуміння розгорнутого мовлення на фахову тематику різної складності (лекції, доповіді на конференціях, діалоги ділових зустрічей тощо);
- пошуку необхідної фахової інформації на різних носіях з розумінням термінів і аббревіатур;
- активної підтримки офіційної і неофіційної розмови на фахову тематику;
- аналізу й синтезу фахової інформації з використанням доцільної термінології;
- складання різних видів ділових документів, реферування й анотування фахових джерел і написання звітів.

Специфіка формування культури професійного спілкування у вищому навчальному закладі обумовлена цілями і особливостями майбутньої фахової діяльності студентів. Вивчення термінології при цьому здійснюється за актуальними принципами комунікативності, вмотивованості, професійної спрямованості, що тісно пов'язане з лінгвосоціокультурним аспектом і передбачає реалізацію низки завдань:

- надання студентам теоретичних і практичних знань, необхідних для достатньо вільного орієнтування в основних поняттях та визначеннях, які застосовуються в термінології та термінознавстві;
- ознайомлення студентів з основними способами творення, моделями, типами, структурно-семантичними особливостями, стилістичними та соціолінгвістичними функціями сучасних термінів;

- навчання студентів основним методам та прийомам перекладу термінів у фахових текстах і в процесі професійного спілкування.

Реалізація цих завдань цілком можлива, якщо врахувати мотиваційний аспект навчання, адже сьогодні визнаним фактом є те, що успішність професійного спілкування значною мірою визначається вербальною комунікативною культурою фахівців, досягнення достатнього рівня якої неможливо без глибоких знань законів формування, розвитку та структури термінології. При цьому основними критеріями відбору термінів для опрацювання є їх частотність, значущість, доступність в когнітивному плані та відповідність поставленим цілям навчання і реаліям сьогодення.

У полі уваги термінознавства сьогодні перебувають питання адекватного перекладу термінології, адже, лексична некомпетентність перекладача, недостатність фонових знань, низький рівень культури можуть призвести до некоректності перекладу та непорозумінь фахівців. Найновіші дослідження вказують на те, що „хоча переклад фахових текстів у жодному разі не зводиться лише до відтворення термінологічних одиниць мовою перекладу, та все ж без знань, пов'язаних з походженням, способами утворення, класифікацією, функціонуванням (у межах певної терміносистеми та поза нею), особливостями перекладу саме термінів, адекватний переклад виявляється неможливим” [5, с.5]. Аналіз наукової літератури та практики педагогічної діяльності доводить, що переклад аутентичних фахових текстів є одним з найбільше трудомістських завдань для студентів. Для здійснення якісного перекладу науково-технічних текстів необхідно виконання принаймі двох умов:

- той, хто перекладає, повинен хоча б частково орієнтуватися в тематиці текстів, які має перекладати, що набувається з набуттям фахових знань та досвіду іншомовної професійної комунікативної діяльності;

- у тексті перекладу потрібно уникати хибно орієнтуючих термінів, якщо в даній терміносистемі є їх синоніми з більш мотивованою внутрішньою формою.

Адекватний переклад повинен точно передавати зміст оригіналу, мати загальноприйнятю в мові перекладу термінологію і відповідати нормам науково-технічної літератури, з якої здійснюється переклад [5, с.50]. За нашим переконанням, якісний переклад як з іноземної, так і на іноземну мову по-перше, неможливий без чіткого уявлення та розуміння побудови терміносистеми, у сфері якої виконується переклад. По-друге, традиційні рекомендації перекладачеві, які стосуються термінологічних аспектів перекладу фахових текстів, мають надаватися студентам вже на початковому етапі навчання мовних дисциплін фахового спрямування:

- у перекладі повинні використовуватися терміни, затверджені відповідними державними стандартами;
- перекладач має враховувати, до якої галузі науки і техніки відноситься термін, що перекладається, особливо полісемантичні лексеми;
- якщо в тексті трапляється термін, не зафіксований у науково-технічних словниках, то перекладач має сам підібрати перекладний еквівалент, використовуючи довідкову літературу, або проконсультуватися у спеціаліста; у крайньому разі термін можна перекласти описовим шляхом;
- у тексті перекладу потрібно уникати синонімічного використання термінологічних одиниць; усі терміни, символи, скорочення мають бути уніфіковані;
- якщо у тексті оригіналу знайдена смислова помилка, пов'язана з написанням терміну, перекладач зобов'язаний дати відповідний до оригіналу переклад, а у виносці вказати на помилку і навести правильний варіант;
- чужі для мови перекладу терміни повинні залишатися у перекладі і записуватися у дужках;
- назви латиною не перекладаються і залишаються в первісному вигляді;
- не допускається довільне скорочення термінів;
- номенклатури залишаються переважно в оригіналі;
- одиниці фізичних величин, спеціальні знаки мають відповідати технічним стандартам [5, с.50]

На нашу думку, у контексті навчання роботі з термінологією в освітньому просторі сучасного інформаційного суспільства найбільшу увагу привертають міжнародні термінологічні стандарти, зокрема розроблені Міжнародною організацією стандартизації (International Organization for Standardization, ISO). ISO тісно співпрацює зі своїми партнерами в галузі міжнародної стандартизації, зокрема з Міжнародною електротехнічною комісією (International Electrotechnical Commission, IEC) та Міжнародним союзом телекомунікації (International Telecommunication Union, ITU). Ці три організації, що базуються в Женеві, створили Товариство світових стандартів (World Standards Cooperation (WSC)). ISO співпрацює з багатьма міжнародними й регіональними організаціями (всього їх понад 600), зокрема з такою термінологічною організацією, як ІНФОТЕРМ – Міжнародний центр із термінології (Infoterm, International Information Centre for Terminology). Оскільки практично в усіх стандартах існують рубрики, присвячені уніфікації термінології, з'явився й окремий тип стандартизації – стандартизація термінології, яка передбачає два види діяльності: власне стандартизація термінології та стандартизація термінологічних принципів і методів. За даними офіційного сайту цієї організації, на міжнародному рівні функціонує більше 200 технічних комітетів стандартизації термінології (не враховуючи технічні комітети стандартизації на регіональному та національному рівнях, загальна кількість яких перевищує 3000) [19, с. 138 – 139]. Для більш ефективного засвоєння термінологічної лексики та з метою її практичного використання у професійному спілкуванні можна порекомендувати студентам скористатися переліком міжнародних, регіональних та національних організацій стандартизації, що віднаходимо на сайті Вільної енциклопедії „Вікіпедія” та в монографічному дослідженні А.Д’якова, Т.Кияка, З.Куделько [10]. На нашу думку, слід також ознайомити студентів з тим, що найавторитетнішою міжнародною організацією в галузі стандартизації термінологічних принципів і методів ISO / TC 37, ще в 2005р. представлено бізнес-план „Термінологія та інші мовні й контентні ресурси” (ISO/TC 37 Terminology and other language

and content resources, 2005), у якому знайшли відображення вимоги сьогоденної глобалізації й локалізації в багатомовному інформаційному суспільстві. Цей документ розроблено з метою підвищення загальної якості термінології, що презентована різними мовами, для поліпшення управління інформацією в промисловому, технічному та науковому середовищі, для підвищення ефективності в технічній стандартизації та професійному спілкуванні [19, с. 139]. Термінологічні стандарти сприяють чіткішій семантизації термінології, особливо вузькоспеціалізованої лексики та дозволяють зробити більш точний переклад галузевого тексту, що в свою чергу підвищує рівень професійної комунікативної культури майбутніх фахівців-аграріїв.

Продуктивність засвоєння термінів, їх розуміння та активне використання в усному та писемному фаховому мовленні залежить від правильно підібраних тем для опрацювання та системи вправ. При виборі навчального матеріалу викладачі керуються положеннями особистісно – зорієнтованого підходу і мають враховувати:

- вікові особливості й потреби аудиторії;
  - рівень фахових знань студентів і їхній комунікативний досвід;
  - тематичне, понятійне й фонове наповнення інформаційних блоків;
- актуальність матеріалів професійно орієнтованих завдань [30, с.34].

Критичний аналіз наукової літератури та практики підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах дає підстави стверджувати, що комплекс вправ має містити:

- репродуктивні вправи на рівні слова, терміносполучення та речення;
- рецептивно-продуктивні вправи на рівні термінологічних відповідників, словосполучень і синтагм;
- рецептивно-продуктивні вправи на рівні текстів;
- умовно-комунікативні вправи на рівні текстів;
- комунікативні вправи на рівні текстів;

- завдання для самоконтролю;
- контрольні роботи у вигляді тестових завдань, які надають змогу з'ясувати ступінь засвоєності студентами теоретичного і практичного матеріалу.

При цьому варто враховувати вдосконалення комунікативних вмінь за чотирма видами мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, письмо та аудіювання), а також розвиток навичок планування мовленнєвої поведінки в рамках професійного середовища. З огляду на це було розроблено три групи вправ:

- передтекстові (рецептивні, рецептивно-репродуктивні, умовно-комунікативні вправи на номінацію та диференціацію термінів, на підстановку і трансформацію, на розкриття значень нових термінологічних одиниць, виважений підбір їхніх українських еквівалентів (у разі роботи з іншомовним текстом), на групування термінів за граматичними й семантичними принципами й ознаками, на пошук у фаховому тексті дефініцій та побудову словосполучень і речень з новими лексичними одиницями);

- текстові (репродуктивні, рецептивно-продуктивні, умовно-комунікативні, комунікативні вправи на виявлення у текстах дефініцій до нової активної термінологічної лексики, на розуміння значень лексичних одиниць у контексті, на підбір необхідних термінів для підтвердження чи обґрунтування власних думок, на виписування та обґрунтування термінів для підготовки тез доповіді за темою тексту, на прогнозування змісту тексту на основі малюнків чи схем фахового спрямування, на відтворення й продукування термінів; на написання анотацій);

- післятекстові (рецептивно-продуктивні, продуктивні нижчого і вищого рівня, умовно-комунікативні і комунікативні на виконання мовленнєвих дій з термінами на рівні понадфразової єдності і тексту, на проведення професійного інтерв'ю за прочитаним, на самоконтроль правильності виконання операцій з термінологічними одиницями, на самооцінку рівня сформованості професійної лексичної компетенції).

Услід за Г.Піхтом [26], І.Секрет [20], Ю.Семенчуком [28], Т.Хатчинсоном [43] вважаємо, що практичне використання

лексичного матеріалу на завершальному етапі має відбуватися в інтерактивних формах спільної роботи проблемного й пошукового характеру, що може бути зrealізовано в інтерактивному спілкуванні, яке передбачає, зокрема обмін фаховою інформацією або дискутування щодо шляхів вирішення актуальних виробничих проблем, ділові ігри та імітації, спільні з іншими студентами групи презентації навчально-дослідних завдань з використанням вербально-зорових опор і т. ін. Означені види завдань вважаються проблемними, а їх виконання робить процес навчання термінології гнучким і цікавим, професійно зорієнтованим та особистісно вмотивованим, що сприяє формуванню комунікативної культури майбутніх фахівців. Позитивним результатом такої діяльності при виконанні текстових вправ є те, що лексичний матеріал інтегрується з фаховими знаннями студентів, а це формує у них комплекс внутрішніх і зовнішніх мотивів до оволодіння фаховою термінологією в контексті своєї майбутньої спеціальності.

Слід також підкреслити, що однією з умов досягнення успіху студентами є моделювання професійної діяльності як на кожному практичному занятті (під керівництвом викладача), так і вдома (в якості самостійної роботи). У цьому контексті дійовим засобом є навчальна проектна робота з мовних дисциплін.

За сучасною методологією робота над проектом має наступні етапи:

- підготовчий: вибір теми, розподіл на мікрогрупи, формулювання мети, складання плану роботи, визначення кінцевого продукту проекту;

- виконавчий: збір даних, обробка й аналіз інформації, обговорення ходу проектної роботи в мікрогрупі між студентами і з викладачем;

- презентаційний: остаточне оформлення проектів і власне презентація;

- підсумковий: аналіз і оцінювання проектної діяльності в мікрогрупах і проекту в цілому, що виконується не тільки викладачем (викладачами), а й самими студентами за певною кількістю показників.

Важливо, що у процесі проектної діяльності відбувається інтеграція теоретичних знань і практичних навичок та вмінь.

В освітньому просторі сучасного інформаційного суспільства проектна робота широко застосовується як один із способів організації самостійної роботи студентів та інтенсифікації навчання. У процесі виконання проектного завдання створюються сприятливі умови для комплексного розвитку всіх основних видів мовленнєвих умінь студентів, як продуктивних (говоріння та письмо), так і рецептивних (аудіювання та читання). Викладачі допомагають студентам чітко визначити тему, проблему і мету проекту, обговорюють його структуру та складають приблизний план роботи. Майбутні фахівці отримують рекомендації з оптимального пошуку інформації, організації роботи з різноманітними джерелами, створення власної системи збереження інформації. На етапі аналізу та підготовки до презентації проекту студенти працюють самостійно. Демонстрація результатів проекту (захист проекту) проводиться перед аудиторією, що дозволяє оцінити роботу не тільки з урахуванням специфіки конкретної теми, але й врахувати риторичні навички студентів, їх уміння висловлювати та захищати свої погляди, робити висновки, брати участь у дискусії. Найбільш цікаві проекти стають основою для робіт, що можуть бути презентовані на студентських наукових форумах і конференціях.

У підсумковій частині вважаємо за потрібне виділити основні види роботи, які, на наш погляд, мають широко застосовуватися для опрацювання та засвоєння термінології у процесі формування культури професійного спілкування:

- робота над навчальними текстами фахового спрямування (на початковому етапі навчання);
- робота з неадаптованими аутентичними джерелами професійної інформації;
- укладання особистих термінологічних словників (тлумачних монолінгвальних і перекладних білінгвальних);
- опрацювання різних методів і прийомів усного та письмового перекладу термінологічних одиниць;

- складання і написання анотацій та резюме до фахових текстів;
- підготовки доповідей конференцій та форумів за фахом;
- викладення стислого змісту та висновків курсових і дипломних проєктів;
- написання аргументативних і дискурсивних есе;
- пошук інформації за темою проєкту, її презентація та захист проєкту;
- аргументоване викладення змісту й результатів навчально-виробничої практики на підприємстві відповідного профілю.

Вищевказані види роботи сприяють опануванню термінологією в контексті майбутньої реальної професійної діяльності, розширює їх кваліфікаційні горизонти та сприяє підготовці майбутніх фахівців до нових підвищених вимог сучасного національного і міжнародного ринків праці.

Висновки

На початку XXI століття науково-освітній простір інформаційного суспільства набуває дедалі виразнішого міждисциплінарного характеру, що потребує вдосконалення лінгводидактичної роботи з термінознавства в університетській освіті, яка має будуватися на гармонізації актуалізованих часом національних і міжнародних пріоритетів і здійснюватися за актуальними принципами комунікативності, вмотивованості, професійної спрямованості, що тісно пов'язане з лінгвосоціокультурним аспектом. Основою реалізації лінгводидактичного потенціалу термінології в сучасному освітньому просторі суспільства знань вважаємо постійну взаємодію викладачів мовознавчих, культурологічних, спеціальних дисциплін з науковцями і фахівцями-практиками відповідної сфери.

Осмислення феномену „культура професійного спілкування” знань дозволяє розглядати її як інтегративне явище, один із найважливіших складників професійної культури фахівця, який забезпечує його конкурентоспроможність на сучасному та

майбутньому глобальному ринку праці, дозволяє вирішувати виробничі проблеми, спираючись на уміння спілкуватись і співпрацювати з різними людьми на національному і міжнародному рівнях.

Головним у професійному спілкуванні є те, що взаємодія має характер вирішення проблеми, а взаєморозуміння фахівців неможливо без коректного використання мови професії, основу якої складає термінологія відповідної галузі. У процесі реалізації професійного спілкування терміни виступають когнітивно-інформаційними моделями, співвідносними з поняттєво-концептуальною і предметно-тематичною сферами відповідних галузей науки, техніки та виробництва.

Термінологія у процесі професійного спілкування постає як єдність змісту і форми, як самостійна структурно-семантична одиниця і, одночасно, як компонент складного конгломерату, здатного у єдності контексту передавати точність сприйняття об'єкту. Це дозволяє розглядати та оцінювати термін не лише на лінгвальному рівні, але також на мовно-культурному. На цій основі відбувається взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємозбагачення та взаємозалежність мовних і культурних явищ у їх внутрішньому і зовнішньому прояві.

Література

1. Азарова Н. В. Особливості вивчення фахової термінології у вищих юридичних закладах освіти / Н. В. Азарова / матеріали наук.-практ. конф. : „Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення)” (Дніпропетровськ, 11 квітня 2012 р.). — Дніпропетровськ : Дніпроп. державн. ун-т внутр. справ, 2012. — С. 3 — 5.

2. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування у студентів вищих аграрних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра

пед. наук за спец. 13.00.04 — теорія та методика професійної освіти / С. М. Амеліна. — Х., 2008. — 42 с.

3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Сов. Энцикл., 1969. — 608 с.

4. Барановська Л. В. Теоретико-методичні основи навчання професійному спілкуванню студентів вищого аграрного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук за спец. 13.00.04 — теорія та методика професійної освіти / Л. В. Барановська. — К., 2005. — 44 с.

5. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька — Вінниця : НОВА КНИГА, 2010. — 232 с.

6. Боярова Л. Г. Національна термінологія й мовне прогнозування / Л. Г. Боярова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 910. — Х., 2010. — С. 297 — 300.

7. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Тр. Моск. ин-та истории, философии и литературы (МИФЛИ). — М., 1939. — Т. 4. : сборник статей по языкознанию. — С. 3 — 54.

8. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. — М. : Высш. шк., 1987. — 104 с.

9. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / Даниленко В. П. — М. : Наука, 1977. — 246 с.

10. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. — К. : КМ Akademia, 2000. — 216 с.

11. Емельянова Е.С. Научные принципы обучения специальной терминологии в высшей школе / Е.С. Емельянова // Мир языков: ракурс и перспектива: [Электронный ресурс]: материалы VI Международной науч.-практ.конф., Минск, 22 апреля 2015г. В 7 т. Т.6/ редкол.: Н.Н. Нижнева (отв. ред.) [и др.] Электрон. Текстовые дан. Минск: БГУ, 2015. Загл. с экрана. № 002912062015. Деп. В БГУ 12.06.2015. – том 1. - 128 с. - С. 22 – 30.

12. Емельянова Е.С. Некоторые принципы обучения профессиональной терминологии в неязыковом вузе / Емельянова Е.С. // Мышление и понимание в процессе обучения иностранным языкам в 21 веке: сборник статей международной научно-практической конференции. / отв. ред. Т.Г. Танасова. – Армавир: РИО АГПА, 2015. – С. 124 – 129.

13. Емельянова Е. С. Терминологические заимствования как отражение межкультурного взаимодействия в языке // Е. С. Емельянова / Язык и межкультурная коммуникация : м-лы Второй междунаро. науч.- практ. конф. г. Великий Новгород 19 — 20 мая 2011 : в 2 т. Т. 1 / Отв. ред. О. А. Александрова, Е. Ф. Жукова. — Великий Новгород, 2011. — С. 48 — 50.

14. Емельянова Є.С. Особливості формування комплексу завдань для вивчення фахової термінології / Ємельянова Є.С. // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії : зб. статей V Міжнародної наукової конференції 7-8 квітня 2016. – Х., ХНЕУ ім. С.Кузнеця. – С. 146 – 151.

15. Емельянова Е. С. Спеціалізована термінологія як складова професійної комунікативної культури // Є. С. Емельянова / М-ли наук.-практ. конф.: „Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення)” (Дніпропетровськ, 11 квітня 2012 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. державн. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 68 – 70

16. Емельянова Є.С. Сучасні інтернет-технології як метод формування професійної комунікативної культури (з досвіду міжнародної співпраці) / Ємельянова Є.С. // Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи: М-ли Всеукраїнської науково-практичної конф. 16 травня 2012 / Національний університет „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” – Х.: НУ «ЮАУ імені Ярослава Мудрого», 2012. – С.116 – 117.

17. Емельянова Є. С. Термінолексика як компонент комунікативної культури фахівців аграрної сфери // Є. С. Емельянова / Наукові записки. Серія „Філологічна”. Вип. 27. — Острог : Вид-во Національного ун.-ту „Острозька академія”, 2012.

— С. 17 — 19.

18. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. — К. : Ленвіт, 2003. — 273 с.

19. Іващенко В. Л. Організація термінологічної діяльності в галузі стандартизації в країнах Європи та Америки (аналітичний огляд веб-порталів) / В. Л. Іващенко, І. А. Казимилова, Л. В. Туровська, Н. О. Яценко / Термінологічний вісник : зб. наук. праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко . — К. : ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — С. 133 — 156.

20. Іншомовна професійна компетентність у вищому технічному навчальному закладі : монографія / [Секрет І. В., Жук Л. Я., Ємельянова Є. С. та ін.] / Під заг. ред. І. В. Секрет. — Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2011. — 350 с.

21. Костенко В. Г. Словотворчі потенції твірних іменних кореневих основ германського походження (на матеріалі англійської біологічної термінологіки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / В. Г. Костенко. — Х., 2000. — 24 с.

22. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. — М. : Народное образование, 2000. — 272 с.

23. Лемов А. В Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / Лемов А. В. — Саранск, 2000. — 192 с.

24. Лотман Ю. М. Семиосфера : Культура и взрыв : Внутри мыслящих миров : Статьи, исследования, заметки / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство, 2000. — 704 с.

25. Олещенко Ю. Р. Російська термінологія матеріалознавства: когнітивний та системно-функціональний аспекти вивчення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Ю. Р. Олещенко. — Дніпропетровськ, 2008 — 21 с.

26. Піхт Г. Навчання термінології / Геріберт Піхт / Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. — К. : ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — 124 — 132.

27. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля — К., 2006. — 716 с.

28. Семенчук Ю. О. Формування англомовної лексичної компетенції у студентів економічних спеціальностей засобами інтерактивного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика навчання : германські мови”. — К., 2007 — 27 с.

29. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке : язык и мышление / Б. А. Серебренников. — М. : «ЛИБРОКОМ», 2009. — 247 с.

30. Термінологія і професійна комунікативна культура фахівців аграрної сфери: монографія / [Ємельянова Є.С., Амеліна С.М., Жук Л.Я.; під заг.ред. Є.С.Ємельянової]. – Харків, 2013. – 294 с.

31. Українсько-російсько-англійсько-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / Ємельянова Є. С., Мороз О. М., Семененко Л. О., Дьолог О. С. ; за заг. ред. Є.С. Ємельянової — Х. : Віровець А. П. “Апостроф”, 2012. — 264 с.

32. Українсько-російський тлумачний словник сучасної загальноінженерної термінології / Є.С.Ємельянова, А.І.Клімова; за заг.ред. Є.С.Ємельянової. – Х.: „Цифрова друкарня № 1”. – 2013. – 228 с.

33. Франція у європейському просторі вищої освіти / Упоряд. Г. Г. Крючков, В. Б. Бурбело. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – 169 с.

34. Цимбал Н. А. Формування української термінології органічної хімії в 90-ті роки ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” — К., 2001 — 16 с.

35. Чернявская В. Е. Коммуникация в науке: нормативное и девиативное / В. Е. Чернявская // Лингвистический и социокультурный анализ. — М. : Либроком, 2011. — 240 с.

36. Шевців Р. Б. Проблеми міжмовної координації термінів економічних наук / Р. Б. Шевців. // Мова. Культура.

Взаєморозуміння : зб. наук. праць. — Дрогобич : Коло, 2011. — Вип. 1. — С. 130 — 137

37. Шелов С. Д. Терминологическая норма в освещении российских лингвистов в период 70-80-х годов XX века / Шелов С. Д., Лейчик В. М. / Термінологічний вісник : зб. наук. праць / Відп. ред. ВЛ. Іващенко. — К. : ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — С. 7 — 19.

38. Шепель Ю. О. Міжгалузева термінологічна омонімія у сучасній англійській мові : монографія / Шепель Ю. О., Секрет І. В. — Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2010. — 335 с.

39. Яремко Я. Семантика словесного знака : від лінгвоцентризму до антропоцентризму // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. — Вип. XV-XVIII. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — С. 50 — 55.

40. Gatehouse K. Key Issues in English for Specific Purposes (ESP) Curriculum Development. [Електронний ресурс] : K. Gatehouse // The Internet TESL Journal, Vol. VII, No. 10, October 2001. — Режим доступу: <http://iteslj.org/>

41. Kramsch C. Language and Culture / C. Kramsch. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 134 p.

42. Mackay R. English for Specific Purposes: A case study approach / R. Mackay, A. Mountford (Eds.). — London : Longman, 1978. — 182 p.

43. Hutchinson T. English for Specific Purposes. A learning-centred approach / T. Hutchinson . — Cambridge : Cambridge University Press, 2012. — 183 p.

44. Pearson J. C. Understanding & Sharing : An Introduction to Speech Communication. — 6th ed. / J. C. Pearson, P. E. Nelson. — Dubuque : Wm. C. Brown Communications, Inc., 1994. — 474 p.

45. Yemelianova Y. La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agraire technique ukrainien / Yemelianova Y. // Комунікативна спрямованість вивчення мовних дисциплін у вищих навчальних закладах / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого». — Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого», 2015. — 160 с. — С. 28 — 33.

46. Yemelyanova Ye.S. Effective Vocabulary Teaching Strategies in the Foreign Languages for Academic and Professional Purposes / TESOL-Ukraine seminar “Innovative Methods in Teaching English in Higher and Secondary Education”, Kharkiv, May 25-26, 2015 / Regional English language Office U.S. Embassy in Ukraine, TESOL-Ukraine Kharkiv: O.M. Beketov KhNUUE, 2015 . - C. 241-243

47. Yemelyanova Ye.S. Teaching Terminology in ESP Class / Yemelyanova Ye.S., Anastasieva O.A. // Young Researchers in Globalized World: Vistas and Challenges'2016 / O.M. Beketov National University of Urban Economy, Regional English language Office U.S. Embassy in Ukraine, TESOL-Ukraine. – Kharkiv: O.M. Beketov KhNUUE. – 2016. – p.123 – 126.

Марційчук Ю.І.
канд. наук з культурології,
викладач кафедри культурних універсалій

ВІЗУАЛЬНА КУЛЬТУРА ТА ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАНЬ В ОСВІТІ

Вступ

На сучасному етапі визначилася соціальна значимість і затребуваність нової інтерпретації культури в умовах медиатизації соціально-культурного простору суспільства. Мова йде про необхідність переосмислення ідеї культури у межах всього соціогуманітарного знання. Культура є складним і неоднозначним феноменом. Про це свідчать постійні пошуки її універсального визначення, на противагу існуючим численним дефініціям. З одного боку, безперервні спроби теоретичного осмислення культури, мабуть, є закономірним явищем, тому що культура за своєю природою – динамічна, а деякі її визначення застарівають і не можуть відповідати певному етапу культурно-історичного розвитку. З іншого боку, варто вказати на те, що існують різні прийоми осмислення культури, в яких визначення культури зводиться до однієї із сторін її прояву.

Історико-сволюційні зміни у розумінні поняття «культура»

Слово «культура» спершу позначало культивування ріллі (*cultura agri*), а потім культивування душі (*cultura animi*). Відповідно, у ході історичного розвитку поняття культури стало позначати процес і стан окультурення, а також досягнення і результати людської самокультувації. Означений погляд поділяється науковцями, для яких культура означає виховання розуму або духу. Адже на відміну від біологічних властивостей і потреб людини, культура не успадковується генетично, а засвоюється тільки методом навчання й виховання, а тому питання про рівень культури в суспільстві зводиться до проблеми ефективності механізмів соціалізації та інкультурації особистості. У такому ключі Вернер Джегер підкреслює, що культура, як тільки почала

розумітися як процес виховання, стала означати спочатку стан вихованості, потім зміст виховання і, врешті-решт, увесь інтелектуальний і духовний світ, у якому народжується кожен індивід, враховуючи національну приналежність та соціальне становище [1, с. 59]. Продовжуючи в межах заданої лінії міркувань, зазначимо, що на думку В. В. Вербеця, культура – це соціально-прогресивна творча діяльність людей у всіх сферах буття і свідомості, спрямована на зміну дійсності, перетворення багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості, на всебічний та повний вияв і розвиток сутнісних сил людини [2]. Такий погляд може мати місце, тому що сутність людини розкривається через розуміння її як культурної істоти, як формовитвору, здатного до культурного (діяльного, предметного) самовідтворення, здійснює його як духовно, так і практично через перетворення природного і духовного середовища, а також самої себе. Однак назване тлумачення розкриває лише одну із можливих сторін культури, адже відповідно до класифікації А. Кребера та К. Клакхона аналогічні визначення є психологічними, бо акцентують увагу на процесах навчання та формування культурних умінь, враховують вплив культури на особистість індивідів.

Нормативні визначення культури, згідно з класифікацією А. Кребера та К. Клакхона, пов'язані із набуттям і культивуванням певної поведінки, наголошують на підпорядкуванні людської поведінки загальним взірцям, цінностям і моделям. Так, на думку згаданих американських авторів, культура складається з явних і латентних взірців поведінки, вивчених і переданих за допомогою символів, що являють собою специфічне надбання людських груп, включаючи їх матеріальне втілення в артефактах; суттєве ядро культури становлять традиційні (тобто історично відібрані й передані) ідеї і передусім пов'язані з ними цінності [3, с. 79]. Звичайно, дане розуміння культури відповідає лише тій її частині, що відповідає за регуляцію. Згідно з подібною орієнтацією уваги, культура цінна для нас тим, що з її допомогою ми упорядковуємо навколишній світ, наші уявлення про нього, а також міжособистісні та міжгрупові стосунки. Відповідно, культура сповнена заборон, табу й інших обмежень свободи людської

діяльності та думки і навіть репресивних заходів (можна згадати про поширення «гіпотези подавлення» Фуко, згідно з якою колектив завжди прагнув подавити індивіда законами, традиціями, звичаями [4, с. 242]). Представлена дефініція наголошує, що деякі взірці мають відображатися у поведінці членів суспільства, однак незрозумілим залишається міркування про те, яка ж кількість людей повинна діяти і думати однаково, щоб ми були вправі говорити про спільну для членів суспільства поведінку. Адже деякі феномени, які безперечно відносяться до культури, являють собою форми поведінки, які можуть бути притаманні тільки одній людині (мова може йти як про девіантну поведінку, так і про форми поведінки, які притаманні людині відповідно до її суспільного статусу). Окрім цього, означене визначення, представляє звужений погляд на культуру, бо до неї відносять не розмаїття людської діяльності, а лише сукупність цінностей, як відібраних й переданих найкращих творінь, тоді як її негативні прояви залишаються поза увагою.

Дескриптивні визначення культури (наслідуючи класифікацію А. Кребера та К. Клакхона), обмежуються лише переліком складових культури. Можна сказати, що класичним у цьому випадку є визначення Е. Тайлора: «Культура – це сукупність знань, вірувань, мистецтва, моралі, звичаїв, законів, засвоєних людиною як членом суспільства» [5]. У такому випадку культура є сукупністю, результатом всієї людської діяльності, тобто сумою всіх речей і цінностей, з яких складається цей результат. Однобічність цього підходу в тому, що, по-перше, культура тут уявляється в статичному вигляді – у вигляді певного набору речей та цінностей, застиглих продуктів людської життєдіяльності, а, по-друге, досить складно, на наш погляд, представити повний перелік проявів культури.

Варто сказати декілька слів про знеособлене розуміння культури як сукупності всіх історичних досягнень суспільного життя, переданих у формі традиції, або спадщини. Наприклад, Е. Сепір стверджує, що культура «втілює в собі всі соціально успадковані елементи людського життя – як матеріального, так і духовного» [1, с. 60]. Критика такого підходу до культури виникає

через те, що культура постає не як процес, а лише як результат. Таке статичне розуміння культури також не включає в себе тих процесів, за допомогою яких вводяться нові культурні елементи, а старі елементи трансформуються й передаються.

Інша традиція трактування культури представлена у К. Гірца, котрий розуміє культуру як «систему смислів, яка створена спільною активністю людей і надає їм можливість орієнтуватися в їх оточенні» [6, с.19]. Дослідник висунув семіотичну теорію культур, згідно з якою культура розуміється як символічна мережа, що належить семіотичному контексту. Сутність методу зводиться до «читання» культур, порівнюючи культури з текстами. Відповідно, культура постає у К. Гірца як «серія ігор», а пізніше — як «текст» — «образний Всесвіт», сфера смислів, основним методом прочитання яких є інтерпретація, або «насичений опис» символів у певному культурному контексті. Отже, згідно з такою концепцією, культуру не можна пізнати за допомогою наукових експериментів чи певних законів, лише за допомогою інтерпретації, тобто насичення змістом відповідно до певного культурного контексту. Однак суб'єктивізація є зворотною стороною такого процесу.

Культуру можна розуміти і як сукупність видів та форм творчої діяльності. С.Б. Кримський пише, що культура може бути визначена як актуалізація смислового потенціалу творчої діяльності, що характеризується перетворенням речей у речення та відтворенням досвіду історії з боку потенціальності, невикористаних можливостей його подальшого збагачення. Цим самим підкреслюється, по-перше, наявність у будь-якому витворі культури історичного досвіду, а, по-друге, її конституювання як смислопороджуючої системи, яка подає буття як текст [7]. Звичайно, таке визначення не претендує на універсальність, тому що лише імпліцитно присутнім є антропологічна категорія. Адже відтворювачем досвіду історії може бути лише людина у вимірах її духовності та ціннісного існування. Тим самим стає правомірним і таке поширене розуміння культури, яке, за М. Гайдеггером, можна визначити як формування вищих якостей людини з погляду вищих смислів. А це означає, що культура є способом побудови власного

життя за рахунок досвіду минулих поколінь [7]. Подібну дефініцію розробляє С. І. Великовський, котрий зазначає, що культура це знову і знову, кожного разу і в кожному своєму прояві свідомо чи мимоволі здійснювана людиною спроба розкрити і затвердити сенс людського життя в співвіднесеності його із сенсом суцього [8, с. 18]. Сенс знаходить своє відображення у символах культури. Однак варто підкреслити, що символи стають вираженням культури не самі по собі, а лише через творчу активність людини, тоді як у протилежному випадку стають недієвими.

Окрім вже названих можливих трактувань культури, слід говорити про культуру як спосіб життя суспільства. А. Я. Флієр розглядає культуру як продукт спільної життєдіяльності людей, систему узгоджених процедур і способів їх колективного існування, діяльності та взаємодії, позначень і оцінок, консолідації в ім'я досягнення спільних цілей, впорядкованих правил і соціально прийнятних технологій задоволення групових та індивідуальних інтересів і потреб (як матеріальних, так і пізнавальних, символічних, оціночних), реалізованих у формах людської діяльності [9]. Культура, в такому розумінні, невіддільна від життя людей в суспільстві; вона являє собою спосіб суспільного життя і не існує поза межами тих реальних груп, атрибутом яких вона є.

Беручи до уваги будь-яке тлумачення, варто відзначити, що у кожному випадку культура невід'ємна від антропологічного компоненту. Культура є засобом для самозбереження людини як перетворювача світу, засобом засвоєння та передачі творчого спадку з покоління в покоління, засобом і змістом людського саморозвитку. Культура відкриває можливість для реалізації активних інтенцій людини. У будь-якому випадку причинами культурних процесів є культурні ідеали, які постають перед людиною як ціль, яку вона намагається досягти й втілити. Тому не варто розділяти людину й культуру чи протиставляти їх. Адже саме окультурена людина або ж людина в культурі може діяльно розробляти свою культуру. Як зазначає К. Гірц: «Без людей не було б культури, це точно; але що більш примітно, без культури не було б людей» [10, с. 132].

Таким чином, складність визначення поняття «культура» полягає в існуванні відмінних практик використання цього слова, про що засвідчує проведений аналіз.

Інформаційно-комунікаційні умови формування візуальної культури

Одним із проявів культури є інформаційно-насичена комунікація та сформований нею простір. Особливо йдеться про досконалі засоби комунікації в ХХ – початку ХХІ ст., які забезпечують вільне поширення знань, що дає змогу називати новий тип суспільства. Автори аналізують суспільство по-різному, через що з'являються теорії постіндустріального суспільства, пост капіталістичного суспільства, концепції техногенного суспільства, когнітивного суспільства, теорії суспільства масового споживання, теорія "common-wealth" та ін.

Однак одна із тенденцій нового типу суспільства простежуються у міркуваннях багатьох дослідників – це роль і рівень знань, які є умовою благополуччя кожної людини.

Д. Белл визначає "меритократію" основним принципом соціальної структури постіндустріального суспільства. Названа пріоритетна риса позначає усіх, "хто має заслужений статус або досяг авторитетного стану завдяки компетентності". Т. Стоуньєр відзначав, що розвиток кожної історико-культурної епохи залежить від основного фактора. Відповідно, у постіндустріальній епосі – це інформація, яка розуміється як "наявні знання, дані в зручній для використання формі". Дж. К. Гелбрейт пропонує ввести в науковий обіг поняття "техноструктура", сенс якого полягає в монополізації знання. На важливість знань у повсякденній трудовій діяльності з розвитком інформаційного суспільства вказує дослідник П. Друкер. Особливий інтерес представляє його концепція "інформаційного працівника". Утвердження суспільства організацій передбачає, на думку Друкера, становлення освіченої та всесторонньо розвиненої особистості. Е. Тоффлер називає головним фактором, що впливає на виробництво є здатність створювати, розподіляти,

застосовувати знання. Великого значення набуває можливість формування нових ідей, нововведень [11, с. 153–161].

З'являється поняття «інформаційна цивілізація», що приходить на зміну іншим типам цивілізації. Інформаційна цивілізація, згідно з визначенням В. Шейко, – це «федерація культур, у якій вирішальну роль відіграє отримання, опрацювання, збереження, передача, поширення, використання знання й інформації, у тому числі за допомогою інтерактивної взаємодії та постійно удосконалюваних технічних можливостей» [12, с.105–106]. Але, слід додати, що соціокультурне буття людини неможливе без знань. Значний вплив на зміст і способи життя людини мають цивілізаційно-культурні зміни. Зокрема, в сучасному світі одним із трансформуючих факторів є Інтернет, оскільки останній має безпосередній вплив на формування й організацію людського буття за новими принципами – віртуальності, мережовості, інтерактивності. Прагнення оволодіти інформаційною сферою змінює й стан людини, зокрема її визначеність в інформаційному просторі. Особисте життя людини розширює свій простір, отримує такі якості як загальнодоступність, публічність.

Означені тези обґрунтовує М. Фуко, котрий оснований на наукових ідеях Дж. Бенґама, запропонував для характеристики сучасного соціуму образ «Паноптикум» [13], соціального простору, в якому все життя суспільства перебуває під візуальним контролем влади. У цих умовах, за словами Дж. Оруелла, «...Великий брат стежить за тобою», тобто паноптична влада контролює світ завдяки тому, що бачить все й залишається невидимою, а таке бачення унеможлиблює існування приватного простору, принаймні такого, яке не піддається спостереженню. Утім, на думку А. Левінсона, інтерес до візуальної прозорості викликаний новим «...суспільним станом, коли кожен може звернутися до всіх. Тільки з'ясовується, що звернутися ні з чим. <...> насправді, нічого не показує. Точніше, показує Ніщо. І тут починається зворотний процес: спустошення життя, що демонструється з екранів. Життя посилає на екран деяке Ніщо, і звідти в життя йде узаконене Ніщо. <...> яке перетворилося на

порожню комунікацію, комунікацію заради самої комунікації» [14]. Комп'ютерна візуалізація забезпечується за допомогою апаратних пристроїв: (електронні дошки, мультимедійний проектор, переносний комп'ютер) та сучасними мультимедійними технологіями дозволяють заповнити простір комунікації медійними повідомленнями у вигляді не тільки текстів, але й графіки, звуку, анімації, зображень тощо.

В широкому сенсі «мультимедіа» означає спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача (що став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Завдяки застосуванню в мультимедійних продуктах і послугах одночасної дії графічної, аудіо (звукової) і візуальної інформації ці засоби володіють великим емоційним зарядом і активно включають увагу користувача (слухача) [15, с. 8]. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій змінює культуру мислення, тобто виникає фрагментований, мозаїчний стиль мислення, зменшується рефлексивна здатність (раціональність мислення). Відстеження сучасних тенденцій в культурі дозволяє говорити про витіснення знання інформацією. Виникає явище, що в науковій літературі отримало назву «інформаційний шум», результатами якого може бути фрагментарність свідомості, вплив на формування цілісності особистості, ускладнення в процесі особистісної ідентифікації. Ця точка зору віддзеркалена в поглядах дослідників. О. Пушонкова зазначає, що «...упроваджується «короткозорий» спосіб сприйняття «малими блоками»», тому «візуальне мислення стає фрагментарним, асоціативним», вже не ґрунтується на культурній традиції [16, с. 4].

Медіа, на думку Н. Межирицької [17], Г. Певченко [18], відображають візуальні культурні коди, що можуть впливати на уявлення про норми та ціннісні орієнтири й трансформувати ідентичність. Окрім того, можна говорити, наприклад, про «інформаційно-візуальну травму», оскільки, через надмірне продукування інформаційних образів, останні не можуть бути повною мірою розпізнаними, що негативно впливає, на думку З.

Алфьорової, на перспективу засвоєння «всього тезауруса візуальної культури» [19, с. 345]. О. Єрмілова вважає, що візуалізація конструює образ предметів, явищ та відображених у свідомості зв'язків, котрі сприймаються тими, хто навчається [20, с. 3]. Відповідно до запропонованої думки, візуалізація створює умови для того, щоб виявити й унаочнити взаємозв'язки між певними подіями та об'єктами, які вивчаються. Однак суттєвим аспектом є не зазначені можливості візуалізації, що дозволяють змінити ракурс розгляду проблеми, відійти від стереотипів, розкривати імпліцитні компоненти повідомлення та продукувати нові ідеї.

Подальші рефлексії, наприклад З. Абрарової, спрямовані в напрямі розвитку ідеї про візуалізацію як засіб засвоєння, відтворення та трансляції наукового знання. Автор стверджує: евристичний потенціал візуалізації зумовлений «об'єктивацією науково-теоретичного знання у формі візуалізованого образу» [21, с. 14]. Домінуючою є думка про те, що процес розвитку знань від рівня ідей до візуалізованих уявлень забезпечує перенесення науково-теоретичних засад на емпіричний рівень.

Адже візуалізація змісту отриманої інформації, на наш погляд, надає можливості скеровувати думки в необхідному напрямі, виокремлювати ключові моменти, істотним чином впливаючи на розуміння наукових дефініцій. Усе це має позитивні результати, оскільки дозволяє побудувати власну картину світу, що відображає об'єктивну дійсність. Дослідник постмодерністської моделі культури Ж.-Ф. Ліотар, писав про трансформації, які відбуваються зі статусом наукового знання в період інформатизації: «Знання виробляється й буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатися, щоб отримати ціну в новому продукті, і в обох випадках, щоб бути обмінним» [22, с. 18]. В описаному науковцем варіанті, оволодіння знанням не означає виключно прагнення досягнути істину. Знання в такому разі є інформаційним товаром.

Формою становлення суспільства в умовах глобалізації, інформатизації, демократизації стає інтенсивний розвиток

відкритої освіти, що передбачає: використання відкритих інформаційних мереж для вільного доступу до навчання через можливості процесів обміну інформацією в будь-який час в будь-якому місці; модифікацію існуючих форм навчання за допомогою комунікаційних і телекомунікаційних технологій для зручності роботи з навчальною інформацією та для збільшення кількості потенційних користувачів. Зміни в навчальному процесі збільшують можливості для реалізації ідеалу – безперервного навчання протягом життя. Вирішення такого завдання уможливить накопичення власного ресурсу знань, а, відповідно, ту чи іншу інформаційну перевагу [23, с.12–13]. Поширення принципів «відкритої освіти» передбачає відкриття всього й для всіх. Зокрема, починаючи з того, що викладачі, абітурієнти, батьки, студенти, майбутні роботодавці мають змогу у відкритому доступі ознайомитися з навчальними програмами, методами викладання, контентом навчальних дисциплін, компетенціями, які прививають в ході навчального процесу, у різних закладах освіти на різних континентах.

Названі принципи можна пояснити через поняття «культура співучасті», яка «підтримується інтернет-технологіями і характеризується відкритістю – до вільного вибору, до спільного створення, до технологій, до інформації – та усвідомлення того, що спільне використання потрібне заради загального блага. Оскільки ця культура вільного обміну і далі зростає, викладачі повинні запитати себе, чи їхня динаміка співучасті відповідає задоволенню світового попиту на освіту» [24, с. 222]

Відкрита освіта не є тотожним поняттям із дистанційною освітою. Однак принципи відкритої освіти можуть використовуватися у дистанційному навчанні, зокрема йдеться про доступність освіти. Рух відкритої освіти ґрунтується на комп'ютерних і комунікаційних технологіях (зокрема, Інтернет), однак це лише засіб для досягнення високих результатів навчального процесу у закладах вищої освіти. Програмні засоби навчального призначення мають відповідати також вимогам доцільності створення і застосування, які полягають у тому, що програмний засіб (гіпермедійну систему, інформаційну систему

тощо) потрібно наповнювати таким змістом, який найбільш ефективно може бути відтворений тільки за допомогою комп'ютера. Насамперед це стосується демонстрацій процесів, натурна реалізація яких за умов навчання ускладнена або неможлива [25, с. 5].

Комп'ютеризація освітнього процесу відкриває нові шляхи в розвитку мислення, надаючи нові можливості для активного навчання. Оскільки наочно-образні компоненти мислення відіграють виключно важливу роль у житті людини, то використання їх у навчальному процесі виявляється досить ефективним.

У добу інформаційних технологій середовище існування людини швидко візуалізується. Тому слід підкреслити значення візуалізації у вирішенні проблеми трансляції головних досягнень сучасного наукового знання в різні сфери культури, зокрема в галузь освіти.

Візуалізація презентування знань в освіті

Візуалізація представляє собою спосіб фіксації та трансляції інформації, що не тільки доповнює, а й служить альтернативою вербально-писемній комунікації. Згідно з таким трактуванням, візуальні тексти є знаковими ансамблями, які завдяки досконалості сучасних технологій дозволяють поєднувати образотворчі, звукові й вербальні ряди.

Оскільки навчальна діяльність повинна відбуватись з максимальним залученням органів чуття, за максимально можливою модальністю навчальних впливів, застосування принципу візуалізації до засобів навчання нового покоління потребує точного визначення, прогнозування і планування дій, які можливо і необхідно виконати з об'єктами вивчення і засобами діяльності. Необхідно, по-перше, виявити і довести до студента суттєві ознаки об'єкта вивчення, взаємозв'язки між його параметрами, ознаками, по-друге, подати зміст навчання у вигляді знакових (або інших) моделей, доступних для сприйняття суб'єктом навчання.

Нині студенти вважають візуальні засоби інформації власною рідною мовою. Сучасний студент, мобільний та адаптований до

численних зорових збудників, критично налаштований до кількості інформації, усе ж фокусує увагу на зображеннях, зацікавившись, побіжно оглядає текст, лише згодом переходить до вдумливого читання. Паперове книго- та пресовидання вже відреагувало на перерозподіл читацьких запитів, пов'язаний не так з естетикою, як з об'єктивною потребою поєднати зображення і слова в єдиний акт комунікації. Проте, сьогодні студента вже не здивуєш самою лише наявністю та кількістю зображень, що розбивають монотонний текст та урізноманітнюють сторінку. Ефект від їх подання не може бути суто візуальним, у ньому повинен бути сенс, тому й використовувати їх слід усвідомлено. Зображення, що сприймаються миттєво, емоційно, повинні не лише інстинктивно викликати зацікавлення, а й створювати місток між читачем та інформацією.

На основі викладеного вище слід сформулювати деякі вимоги для втілення принципу візуалізації:

- у засобах повинна використовуватись (пред'являтись студенту, обговорюватись, аналізуватись) тільки така візуальна модель об'єкта вивчення, яка максимально сприяє досягненню мети навчання, без надмірної деталізації загальних планів зображення, але і без надмірного спрощення (важливим є педагогічно доцільне використання засобу "електронна лупа", ефективне застосування якого стало можливим завдяки достатнім обсягам запам'ятовуючих пристроїв та великій швидкості роботи відеосистеми);

- модель, що реалізується програмно, потрібно подавати у формі, яка дозволяє найбільш чітко виділити і розмежувати суттєві ознаки об'єкта вивчення, зв'язки і відношення між його складовими, тобто суттєві для аналізу явища моделі, етапи процесів та елементи моделі об'єкта вивчення повинні бути виділені кольором, миганням, звуком тощо;

- когнітивність (стимулювання домислювання) подавання навчального матеріалу засобами візуалізації нового покоління повинне бути реалізоване таким чином, щоб надати можливість педагогу застосовувати методи активного навчання, зробити процес навчання дійсно інтерактивним;

- гностичність подавання навчальних моделей не може бути самоціллю: потрібне використання моделей об'єктів вивчення, які "не відкриваються повністю й одразу", не подають знання у готовій, завершеній формі, а передбачають дослідження, самостійну пізнавальну діяльність студентів, стимулюючи тим самим формування у них навичок такої діяльності [26].

Таким чином, реалізуються дидактичні умови успіху в навчанні: емоційне включення, наочність процесу подавання інформації, когнітивність і гностичність сприйняття навчального матеріалу, дозована мультимодальність навчальних впливів, що стимулює мимовільну увагу, індивідуалізація темпу подавання навчального матеріалу. Задля цього студентам необхідно не тільки запропонувати, показати об'єкт вивчення, але й організувати їхню діяльність щодо його перетворення. Ефективність навчання підвищується і тоді, коли студенти самостійно будують моделі, а не тільки споглядають їх у готовому вигляді. Займаючись створенням та аналізом унаочнених моделей, студенти змушені індивідуально (або у невеликих групах) проходити всі або деякі етапи наукового пізнання: виконувати декомпозицію певної системи, аналіз її складових, виявлення і виокремлення суттєвих ознак і параметрів конкретної системи, суттєвих ознак складових її об'єктів з наступним виконанням синтезу структури моделі або описом класу об'єктів вивчення.

Роботу з моделями можна вести по-різному: давати завдання на добудову моделі або проводити її видозмінення і переконструювання. Відповідним чином повинні бути побудовані й комп'ютерно-орієнтовані засоби унаочнення. Застосування когнітивних моделей і програмних засобів, призначених для моделювання, стимулює формування мисленнєвих дій, здатності до мисленнєвого проектування і мисленнєвого експерименту, який може підкріплюватись експериментом з комп'ютерною моделлю, а згодом, коли це можливо і педагогічно доцільно, – натурним експериментом. Можливості візуального подавання моделі об'єкта вивчення, доповнені можливостями, які забезпечує масштабування зображення (всього або його частини), є відносно новими, їх

програмна реалізація на сучасному етапі нескладна, але вимагає попереднього визначення педагогічної доцільності.

Програмні засоби навчального призначення мають відповідати також вимогам доцільності створення і застосування, які полягають у тому, що програмний засіб (гіпермедійну систему, інформаційну систему тощо) потрібно наповнювати таким змістом, який найбільш ефективно може бути відтворений тільки за допомогою комп'ютера. Насамперед це стосується демонстрацій процесів, натурна реалізація яких за умов навчання ускладнена або неможлива [25, с. 5]. Комп'ютеризація освітнього процесу відкриває нові шляхи в розвитку мислення, надаючи нові можливості для активного навчання. Оскільки наочно-образні компоненти мислення відіграють виключно важливу роль у житті людини, то використання їх у навчальному процесі виявляється досить ефективним.

Мультимедійні системи забезпечують високий рівень інтерактивності, що дає змогу наочно представити на екрані об'єкти та процеси у різних ракурсах та деталях, продемонструвати внутрішні взаємозв'язки їх компонентів не тільки у статичному вигляді, але й у часовому та просторовому русі. Комп'ютерні програми з 3-D ефектом дають можливість представити графічне зображення у тривимірному вигляді, виконувати його перевертання, збільшення (зменшення) розмірів однієї частини, зазирнути в середину тощо. Їх використовують у тих випадках, коли натуральну модель неможливо представити в аудиторії. Проведення лекцій із використанням мультимедійних презентацій має свої особливості. Сутність позитивного ефекту презентації полягає у реалізації принципу візуалізації; стимулюванні запам'ятовування матеріалу лекції; концентрації уваги завдяки віртуальній різноманітності; заощадженні часу; збільшенні обсягу та підвищенні якості викладу навчального матеріалу.

Необхідно також акцентувати увагу і на керуванні викладачем уваги студентів. На відміну від традиційної лекції, на якій студент має два фактора зосередження своєї уваги — викладач/конспект, у разі використання мультимедійних

презентацій з'являється і додатковий, третій фактор — екран із зображенням. Викладачеві необхідно скеровувати увагу студентів на те, що потрібно в цей час робити: проаналізувати наведену інформацію, переписати її у зошити, зрозуміти або виконати іншу дію. Проведене науковцями серед 120 студентів-першокурсників дослідження показало, що 70% із них без нагадування викладача не записують представлену на слайдах інформацію. Причиною є саме наочність та простота, що і створює імітацію ясного розуміння.

Широкий спектр навчальних наочних засобів може використовуватися на всіх етапах процесу навчання: при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі [27]. Так, використання технічних засобів навчання в організаційно-вступній частині заняття вважається дієвим засобом підготовки аудиторії до сприйняття складної теми, загострення уваги на актуальності розглядуваних питань, тобто формуванні мотивації глибокого вивчення теми. На цьому етапі доцільно показувати слайди із зазначеною темою і переліком питань для вивчення. Ефективною є також методика демонстрації на початку занять кіно-, відеофільмів. Завдяки сильному емоційному впливу демонстрація фільмів одразу налаштовує студентів на робочий лад, скорочує до мінімуму момент необхідної психологічної адаптації, дає зорову основу для подальших логічних пояснень викладача. Для фільмів - введень найбільш підходять такі матеріали, які можуть служити самостійним джерелом інформації, і у викладенні конкретних питань здатні замінити викладача [28]. Проте, по можливості слід уникати показу на початку заняття кадрів, що несуть значне емоційне навантаження.

Застосування технічних засобів навчання наприкінці заняття за змістом є прийомом протилежним попередньому. Він спрямований на систематизацію та закріплення навчального матеріалу, на загострення уваги слухачів на його ключових моментах або для швидкої і твердої зміни думки про неправильно засвоєний матеріал. Для реалізації цього прийому можуть використовуватись будь-які технічних засобів навчання, але найбільш доцільними є візуальні засоби. Вони надають значні

переваги перед традиційними підходами до подання знань, зокрема у наступному:

- пояснення завдання для самостійної роботи також значно оптимізується завдяки застосуванню технічних засобів навчання, особливо коли до вивчення пропонується досить багато першоджерел. Демонстрація відеоматеріалів на цьому етапі занять також може спрямовуватись на показ практичної значущості розглядуваних питань. Для цього показу доречними є навіть емоційно насичені кадри.

- застосування технічних засобів навчання у процесі опитування студентів спрямоване на формування їх умінь використовувати дидактичний матеріал для доказовості логічності своїх тверджень. Наприклад, можна запропонувати студенту проаналізувати усно чи письмово відеофрагмент виконання певних дій, прокоментувати таблицю, в якій названі ознаки явища тощо. Ефективність цього прийому значною мірою залежить від проблематичного характеру матеріалів, що пропонуються для обговорення. Його доцільно поєднувати з елементами ситуативно-проблемного навчання.

- застосування технічних засобів навчання у процесі викладу нового матеріалу дозволяє використовувати інформацію як зорову опору, що допомагає найбільш повно засвоювати навчальний матеріал. Важливо, щоб демонстрація дидактичних матеріалів органічно поєднувалась з їх поясненням, щоб вона стала наочним аргументом слів викладача.

Застосування технічних засобів навчання може здійснюватись також з метою актуалізації опорних знань та мотиваційно-пізнавальної діяльності. Використання кіно-, відеофільмів на цьому етапі є найбільш ефективним у методичному розумінні. Ефективне застосування фільмів на заняттях вимагає планування їх демонстрації відповідно до поставленої мети. Однією з найважливіших методичних вимог є необхідність вступного і заключного слова викладача до і після демонстрації фільму, відповідного коментованого супроводу. Досвід викладання із застосуванням технічних засобів навчання свідчить, що тривалість показу навчального фільму не повинна

перевищувати 10 хвилин. За межами цього обсягу часу він перестас виконувати функції навчання і перетворюється на показ, що має суто просвітницькі цілі. Якщо відеофрагмент довгий, то краще розбити його на частини (не більше трьох). Важливим також у цьому питанні є створення відеотек із записами фрагментів за тематикою навчального предмету. Безперечно, можливе, і навіть доцільне, поєднання на одному занятті декількох методичних прийомів використання технічних засобів навчання. У цьому випадку надзвичайно посилюється ефект переключення уваги, про який йшлося вище, а отже, підвищується продуктивність розумової праці і викладача, і студентів.

Незалежно від обраної методики застосування технічних засобів навчання у роботі із слайдами слід пам'ятати:

1. Слайд не є самодостатнім джерелом інформації, і для повного її засвоєння потрібні пояснення викладача.

2. Під час підготовки до лекції, семінару необхідно чітко визначити послідовність демонстрації слайдів та розробити необхідні коментарі.

3. Для сприйняття будь-якого, навіть найпростішого зображення потрібен час. Тому після проектування кожного слайду перед початком пояснення, викладач повинен зробити паузу.

4. Необхідно максимально повно використовувати можливість їх повної заміни. Зображення на екрані повинно з'являтися лише в той момент, коли воно необхідне, а якщо потреби в цьому немає – проектор слід вимкнути або перевести його в режим очікування [29].

Вагомою складовою в застосуванні технічних засобів навчання є питання належного оформлення дидактичних матеріалів з урахуванням психофізіологічних можливостей людини. При підготовці дидактичних матеріалів слід керуватись деякими принципами, найважливішими з яких є:

1) принцип лаконічності, який означає, що зображення повинно вміщувати тільки необхідні елементи, що служать меті точного розуміння суті.

2) принцип уніфікації вказує на раціональний підхід до розмірів, шрифтів, кольорів, з допомогою яких створюється зображення.

3) принцип звичних асоціацій полягає у використанні у графічних слайдах тих символів та позначень, які звичні для даної тематики і викликають стереотипну реакцію в аудиторії [28].

Викладання навчальних дисциплін з використанням технічних засобів навчання та засобів візуалізації сприятиме підвищенню педагогічної майстерності викладачів, яка є одним з основних критеріїв, що визначає якість підготовки фахівців у вищому навчальному закладі.

Отже, компетентне розроблення презентацій і використання у навчальному процесі їх та інших наочних засобів на основі інформаційно-комунікаційних технологій значно підвищує його результативність. Цифрові освітні ресурси дозволяють об'єднувати велику кількість образотворчих, звукових, умовно-графічних, відео та анімаційних матеріалів. Докладний аналіз таблиці можна поєднувати з використанням таблиць, на яких великим планом зображені ті об'єкти, на суттєві ознаки яких треба звернути увагу. Вивчення певних фактів на цих таблицях також поєднується з розкриттям причинно-наслідкових зв'язків. Сучасні засоби навчання на основі медіатехнологій мають унікальні властивості і функції наочності, які здатні змінити весь процес навчання.

Таким чином, завдяки розвитку медіа технологій візуалізація подання знань набуває нового якісного стану організації навчання в освіті. Візуалізація інформації в комунікаційних каналах суспільства значно збагачує культурній простір, наближаючи нас до відображення будь яких фрагментів знань до більш цілісного і більш чуттєвого сприйняття. Система візуалізації знань, по-перше, вирішує проблеми, які виникають в умовах культури інформаційного суспільства: ущільнення значних потоків інформації, її усвідомлення та практичне використання; по-друге, позитивно впливає на можливість створення єдиного інформаційно-освітнього простору. Застосування засобів навчання нового покоління для забезпечення навчальних демонстрацій повинне проектуватись таким чином, щоб максимально

використати можливості, які надають педагогу цифрові технології. Тому необхідно враховувати нові вимоги до засобів візуалізації, максимально використовуючи її можливості.

Література

1. Бидни Д. Концепция культуры и некоторые ошибки в ее изучении // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. — 2-е изд. — СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. — С. 57–90.

2. Вербець В. В. Соціологія: Курс лекцій / Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. — [Електронне видання]. - Режим доступу: http://www.biglibrary.com.ua/book/66_Sociologiya/

3. Соціологія: Навч. посібник / За редакцією С. О. Макеєва. — К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. — 344 с.

4. Флиер А. Я. Культура как репрессия // Фундаментальные проблемы культурологии: В 4 т. Том I: Теория культуры / отв. ред. Дм. Спивак. — СПб.: Алетейя, 2008, — С. 242–250.

5. Історія української культури: навчальний посібник / В. Т. Британ, Л. С. Підлісна, А. В. Савич та ін. — [Електронне видання]. — Режим доступу: dmeti.dp.ua/file/kfzao_13322.doc

6. Кравченко О. В. Культурна політика в парадигмах сучасності: теоретико-методологічні аспекти культурологічної інтерпретації. — Х.: ХДАК, 2011. — 288 с.

7. Кримський С. Б. Діяльність та культура. — [Електронне видання]. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua/.../01_krymsky_sb.pdf

8. Великовский С. И. Культура как полагание смысла // Одиссей. Человек в истории. — М.: Наука, 1989. — С.17–20.

9. Культурология. XX век. Энциклопедия в двух томах / Главн. ред. и сост. С. Я. Левит. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/levit01/index.htm>

10. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека // // Антология исследований культуры. Интерпретации

культури. — 2-е изд. — СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. — С. 115–138.

11. Нуреев Р.М. Очерки по истории институционализма / Р.М. Нуреев. — Ростов-на-Дону: Изд-во "Содействие-XXI век", 2014. — 416 с.

12. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): Моногр. : В 2 т. — Т.1. —Х. : Основа, 2001. — 520 с.

13. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы / М. Фуко. — М. : Ad Marginem, 1999.

14. Левинсон А. Реалити-шоу / А. Левинсон. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://seance.ru/category/n/29-30/vertigo-nulevyie/realiti-shou/realiti-shou>

15. Балашов Д. І. Використання технологій мультимедіа як дидактичних засобів у навчальному процесі сучасної вищої школи / Д. І.Балашов // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. — 2012. — Випуск 102. — Том II. — С. 7–11.

16. Пушонкова О. А. Динаміка форм візуальної репрезентації (естетичний аспект): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / О. А. Пушонкова ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Київ, 2006. — 16 с.

17. Межеріцкая Н. В. Человек в поле визуальной культуры : гендерный аспект : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Н. В. Межеріцкая ; Рост. государственный университет. — Ростов-на-Дону, 2002. — 26 с.

18. Певченко Г. Н. Репрезентация гендерной идентичности в визуальной культуре : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Г. Н. Певченко ; Ставропольский государственный университет. — Ставрополь, 2006. — 21 с.

19. Алфьорова З. І. Візуальне мистецтво кінця XX – поч. XXI ст. : дис. ... д-ра мистецтвознав.: 24.00.01 / З.І. Алфьорова; Харк. держ. акад. культ. - Харків, 2008. — 501с.

20. Ермилова Е. Б. Визуализация обучения как средство формирования учебных способностей : автореф. дис. ... канд. пед.

наук : 13.00.01 / Е. Б. Ермилова ; Казанский государственный педагогический университет. — Казань, 1999. — 26 с.

21. Абрарова З. Ф. Визуализированный образ в научном познании : автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / З. Ф. Абрарова ; Башкир. гос. ун-т. — Уфа, 2010. — 18 с.

22. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — 160 с.

23. Колесникова И. А. Открытое образование: перспективы, вызовы, риски // Высшее образование. — 2009. — №7. — С. 12–23.

24. Відкрита освіта: колективний розвиток освіти через відкриті технології, відкритий контент і відкрите знання / за ред. Тору Іійосі та М. С. Віджая Кумара / перекл. з англ. А. Іщенко, О. Насика. — К. : Наука, 2009. 256 с.

25. Огурцов А. П. Підвищення інформативності навчального тексту засобами його наочного представлення / А. П. Огурцов, Л. М. Мамаєв, В. В. Заліщук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. — К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. — Вип. 35. — С. 3–6.

26. Лапінський В. В. Принцип наочності і створення електронних засобів навчального призначення / В. В. Лапінський. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/9/statti /lapinskiy.htm>

27. Дибкова Л. М. Інформаційно-комунікаційні технології як ефективний засіб реалізації у навчальній діяльності принципу наочності /Л. М. Дибкова. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em20/content/10dlmvop.htm>

28. Дрижак В. В., Єрмак С. М. Використання сучасних технічних засобів навчання у навчальному процесі вищих навчальних закладів. — [Електронне видання]. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua /portal/.../Drizhak.pdf

29. Дегтярьова А. О., Петрущенко Т. В., Дегтярьова Л. М. Наочність в контексті інформатизації освіти. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/vsunud/2008-1E/08daokio.htm>

Навчальне видання

Культура ХХІ століття : єдність крізь різноманіття

Міжнародна колективна монографія
Українською та російською мовами

Науковий редактор
Комп'ютерний набір
Комп'ютерна верстка

Ільганасва В.О.
авторы текстів
Скрипка О.І.